

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:32:355.48(497.472)«653»

Prejeto: 14. 10. 2015

Miha Kosi

dr. zgod., višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: kosi@zrc-sazu.si

Boj za prehode proti Jadranu – Kras od 12. do 15. stoletja (politično- in vojnozgodovinska skica)

IZVLEČEK

Kras v poznem srednjem veku je pomenil obsežno območje od notranjskih kraških polj do neposrednega zaledja obalnih mest. Šlo je za izrazito prehodno območje s prelazi in pomembnimi trgovskimi cestami, z velikim strateškim in ekonomskim značajem. Za prevlado v tej regiji in glavna gospostva Lož, Postojna in Vipava, so se skozi stoletja borile vse regionalne sile iz Kranjske, Koroške, Furlanije. Koroški Spanheimi, bavarski Andeški in Bogenski v 12. in 13. stoletju; grofje Goriški in oglejski patriarh v 13. in 14. stoletju; Habsburžani, grofje Celjski in Ortenburški v 14.–15. stoletju, in končno Habsburžani ter beneška republika. Avstrijska vladarska hiša je s pridobitvijo Trsta leta 1382 dobila izhod na morje in latentno konfrontacijo z Benetkami. Šele cesar Maksimilijan je v vojni 1508–16 dokončno prevladal v zaledju jadranskih pristanišč in s tem utrdil vlogo habsburškega Trsta. Vojaško in politično dogajanje v kraškem območju je bilo izredno dinamično in nima primerjave v širšem slovenskem območju.

KLJUČNE BESEDE

Kras, pozni srednji vek, prelazi, gradovi, trgovske poti, najemniško vojskovanje, oglejski patriarh, Goriški, Celjski, Habsburžani, beneška republika

ABSTRACT

A STRUGGLE FOR PASSES TOWARDS THE ADRIATIC – KARST FROM THE 12TH TO THE 15TH CENTURIES (POLITICAL AND MILITARY HISTORICAL SKETCH)

The Karst in late Middle Ages encompassed a vast area stretching from karst fields in Inner Carniola to coastal towns and their immediate hinterland. It was a highly transitional area with mountain passes and important trade routes affording it a major strategic and economic relevance. For centuries, all major regional powers from Carniola, Carinthia and Friuli struggled to establish their supremacy over this area and its major seigniories of Lož (Laas), Postojna (Adelsberg) and Vipava (Wippach): the Spanheims of Carinthia, the Counts of Bogen and Andechs from Bavaria in the 12th and 13th centuries; the Counts of Gorizia and the Aquileian Patriarch in the 13th and 14th centuries; the Habsburgs, the Counts of Cilli and the Counts of Ortenburg in the 14th and 15th centuries, and finally the Habsburgs and the Venetian Republic. Having acquired Trieste in 1382, the Austrian ruling house secured itself an outlet to the sea, but also found itself in a latent confrontation with Venice. In the war of 1508–1516, Emperor Maximilian ultimately asserted his power over the hinterland of the Adriatic ports and thus strengthened the role of the Habsburg Trieste. The military and political developments in the Karst area were extremely dynamic and have no comparison in the broader Slovenian area.

KEY WORDS

Karst, Late Middle Ages, passes, castles, trade routes, mercenary warfare, Aquileian Patriarch, Counts of Gorizia, Counts of Cilli, House of Habsburg, Venetian Republic

Kras, apnenčasta planota v zaledju Trsta, danes redko poseljena in izpostavljena močni depopulaciji, je imela v preteklosti vse prej kot neznamen pomen. Prometno izrednega tranzitnega značaja, je preko različnih prastarih cest in poti omogočala povezano osrednjeslovenskih pokrajin z mesti na jadranski obali: Trstom, Koprom, Piranom, Izolo, ostalo Istro in mesti v Kvarnerju. Njen strateški in ekonomski pomen sta bila izjemna, kar se je že v srednjem veku odražalo v izredno dinamičnem zgodovinskem dogajanju.

Samo ime Kras je imelo v visokem in poznem srednjem veku mnogoter pomen, oziroma so ga razumeli v različnem (geografskem) obsegu, kot sta pred desetletji orisala že Ljudmil Hauptmann in Milko Kos.¹ Preden se posvetimo temu vprašanju, pa je najprej potrebno poudariti, da v srednjeveškem pravno-zgodovinskem pojmovanju, temelječem na antični in zgodnjesrednjeveški tradiciji, Kras ni bil smatran kot samostojna pokrajina s staro identiteto oziroma tradicijo, kot so bile Furlanija, Istra, Kranjska, Koroška idr. V zavezniški pogodbi med oglejskim patriarhom Bertoldom in sinom koroškega vojvode Ulrikom III. Spanheimom iz leta 1250, ki je bila naperjena proti goriškemu grofu Majnhardu III., se je na primer drugi zavezal, da bo v primeru izbruha vojne prišel patriarhu na pomoč v Furlanijo, Istro, na Kranjsko, v Marko ali na Koroško.² Kras je bil očitno zaobsežen v tej geografski opredelitvi, prejkone v okviru Istre, na kar lepo kaže par virov. Na rečici Timav pri »Štivanu na Krasu« se je še po navedbi listine iz 1249 začevala Istra (... *a sancto Iohanne de Carsto supra per Istriam* ...),³ in seznam pravic in posesti oglejskega patriarha iz let 1260/67 govori o *omnia iura, que habet a ponte de sancto Iohanne inde per totam Istriam*.⁴ Po listini iz 1371 je preko kamnitega mostu (*pons lapideus prope Sanctum Iohannem de Carsis*) vodila cesta iz Tržiča v Devin in dalje v Istro (*strata ... de Montisfalconi versus Duinum et abinde Istriam*).⁵ Po drugi strani nekaj jasnih virov kaže, da Kras nikoli ni bil razumljen kot del Furlanije. V mirovni pogodbi, ki jo je vojvoda Ulrik III. Spanheim 1261 sklenil s patriarhom, mu je prepustil vse svoje posesti na Krasu in v Furlaniji (*in Carsto et Foroiulii*),⁶ ko pa se je njegov dedič in naslednik, kralj Otokar Přemysl, 1274 pogajal o tem istem sklopu posesti, je omenjal svoje pravice *in Foroiulii et in Istria*.⁷ Kras je bil v tem obdobju očitno formalno še razumljen kot del Istre. Vendar pa so geografska specifičnost pokrajine, lega na obrobju Istre oz. Furlanije in s tem povezan samostojni politični razvoj povzročili, da se je Kras začel vedno pogosteje

omenjati kot ločena enota poleg ostalih tradicionalnih pokrajin, predvsem Furlanije na eni in Istre na drugi strani. To je lepo razvidno že v mirovnem sporazumu med patriarhom Rajmundom in goriškim grofom Albertom iz leta 1281, katerega klavzule se nanašajo na *partibus Forojulii, Carsti vel Istrie*,⁸ še zlasti pa v družinskih delilnih pogodbah goriških grofov od začetka 14. stoletja dalje. Leta 1307 so na primer grofu Henriku II. pripadli grofija Goriška in vse posesti v Furlaniji, na Krasu, v Istri, Marki in na Kranjskem (*Gortz deu grafschaft, leut und gút und vesten in Friavt, äf dem Charst, in Ysterich, äf der March und in Chrayn*).⁹ V delilni pogodbi iz 1342 so grofoma Majnhardu in Henriku pripadli Gorica in vse, kar je grofija imela na Krasu in v Furlaniji (*allex daz die grafschaft hat auf dem Charst ... und in Friaul*), grofu Albertu III. pa vse, kar je goriška grofija imela v Istri (*als sei die grafschaft von Görz inn gehabt hat in Isterreich*).¹⁰ Hugo Devinski je bil 1328 potrjen za glavarja goriške grofije v »pokrajinah« Furlaniji, na Krasu in v Istri (*in contratis Forijulii, super Charstis et Istria*).¹¹ V listini o zastavi goriškega gradu Švarcenek leta 1340 je klavzula, da zastava velja do izplačila 300 mark v denarju, ki se uporablja v »deželah« Furlaniji, na Krasu ali v Istri (*in den landen Friaul oder auf dem Charst oder in Ysterreich*).¹² V mirovnem sporazumu med grofi Ortenburškimi in Turjaškimi iz leta 1343 je določilo, da bodo Turjaški prvimi vojaško pomagali »v deželi Kranjski in na Krasu do Soče« (*in dem lande ze Chrain vnd auf dem Charst vncz an die Isincz*).¹³ Po mirovni pogodbi med Oglejem in Goriškimi iz 1355 pa naj bi bili izpuščeni vsi grofovi podložniki, ki so bili ujetniki *in Foroiulio, Carsis et Istria*.¹⁴ Kras je tako dobil samostojno mesto tudi v politični terminologiji poznega srednjega veka. O tem, kaj je termin v tem smislu zajemal, bomo razpravljali kasneje.

Vzporedno s tem pomenom v politično-geografskem smislu pa je v istem času še pogosteje zaslediti uporabo imena Kras v bolj zemljepisnem, pokrajinskem pomenu, prvenstveno v upravne namene – za označevanje lege posesti oziroma gospošte. Pri tem je šlo kar za tri različna pojmovanja obsega Krasa. Že v mirovnem sporazumu iz leta 1150 je goriški grof Engelbert omenjal svojih 30 kmetij »na Krasu« (*in Carso*),¹⁵ ki jih pod sumarno oznako *in Karsto* z naštevanjem posameznih vasi okrog leta 1200 navaja tudi ohranjen goriški urbarialni zapis.¹⁶ Pri tem je šlo za razumevanje Krasa v najožjem geografskem smislu – kot planote Kras med Tržaškim zalivom ter Vipavsko

¹ Hauptmann, *Nastanek*, str. 52–56; Kos, *Urbarji II*, str. 42–43.

² Baraga, *Gradivo*, št. 118; MDC IV, št. 2441.

³ Baraga, *Gradivo*, št. 76.

⁴ Chmel, *Urkunden*, št. 122.

⁵ CDI III, št. 806.

⁶ MDC IV, št. 2761.

⁷ Austro-Friulana, št. 5, str. 14.

⁸ MDC V, št. 481.

⁹ MDC VII, št. 394, podobno tudi št. 438.

¹⁰ MDC X, št. 161.

¹¹ CDI III, št. 609; Štih, *Groffe*, str. 55–56.

¹² HHStA, AUR, 1340 II 10; Potokar, *Kačiče*, priloga I, str. 266.

¹³ TKL I, št. 69.

¹⁴ Joppi, AT 16, št. 225, str. 25.

¹⁵ MDC III, št. 900.

¹⁶ HHStA, AUR, ok. 1200; Kos, *Urbarji II*, str. 107–110.

dolino. Enako je bila *in Carsto* označena v listini iz leta 1252 posest koroških vojvod Spanheimov, ki je bila raztresena po vaseh Krasa od Opatjega sela na zahodu do Žirja in Merč pri Sežani ter Spodnjega Ležečega pri Škocjanu na vzhodu.¹⁷ Goriška gradova Rihemberk in Dornberk, neposredno na kraškem robu, sta običajno označena kot *auf dem Charst*,¹⁸ medtem ko je bila cerkev na griču poleg gradu Miren južno od Gorice, pod robom Krasa, imenovana *vnser Vrawn vnder dem Charst*.¹⁹ Tako ožje pojmovanje Krasa je običajno zajemalo tudi Brkine, Matarsko podolje in severno Čičarijo. Goriški grad Švarcenek pri današnjem Podgradu pri Vremah v zahodnih Brkinih je bil leta 1343 imenovan *vest Swarczenek auf dem Charst*.²⁰ Na Krasu je bil tudi sosednji goriški grad Novi grad pri današnjem Podgradu na jugu Brkinov, ob svoji prvi omembi leta 1275 imenovan *Castrum novum situm in Carsis*.²¹ Enako oznako Novega gradu zasledimo v viru iz leta 1320, kjer sta kot »kraška« označena tudi brkinska zaselka Goliči in Padež.²² V že omenjeni delilni pogodbi grofov Goriških iz leta 1342 sta pod posestjo »na Krasu« navedena tako Novi grad kot strateški grad Rašpor v Čičariji, ki je nadzoroval pot v Istro.²³ V upravi goriških posesti so konec 14. stoletja ločevali Spodnji Kras, ki je pokrival današnji Kras v ožjem smislu (*ampt auf dem nydern Karst*) – v njem sta ležala npr. Komen in Štanjel – ter Zgornji Kras, ki je zajemal Brkine, Matarsko podolje in Čičarijo.²⁴ Brkinska vas Kozjane je leta 1403 ležala *an dem Obern Chärst*, podobno vas Starod pri Novem gradu (Podgradu) – *Taragrad auf dem obern Charst*.²⁵ Tako pojmovani obseg Krasa so v glavnem dosledno ločevali od Vipavske doline, ki je imela ravno tako samostojen pokrajinski pomen in ni bila smatrana kot del Furlanije, ne Istre in še manj Kranjske.²⁶ Sporazum med goriškim grofom in patriarhom leta 1249 je predvideval razsodnike glede nekih spornih posesti »na Krasu« in glede desetih »v Vipavi«.²⁷ Lepo po-

trditev teh ugotovitev najdemo v upravni terminologiji za posesti oglejskega patriarha, kot jo nudijo viri okrog leta 1300. Patriarh je imel svoje upravitelje (gastalde) za posamezne pokrajine oz. regije, običajno imenovane *contrata*. V viru iz leta 1293 so omenjeni takratni gastald v Ložu in drugi patriarhovi uradniki v Ložu, Postojni, Cerknici, Vipavi in Krasu (*tam in Los quam in Arisperch, Circhinitz, Wipacho et Carsto*).²⁸ Kras je tu očitno pojmovan v ožjem smislu poleg Pivke (Postojne), Vipave in drugih oglejskih gospostev. Vendar tudi v oglejski upravi niso bili dosledni in v virih lahko zasledimo tudi drugačno, »srednje« pojmovanje Krasa.

Srednji obseg Krasa je poleg matičnega Krasa vključeval še pokrajino Pivko s središčem v Postojni – *contrata apud castrum Arensperch*.²⁹ Ta se je bolj ali manj pokrivala z oglejskim gospostvom, ki je imelo že leta 1262 prvič izpričanega gastalda v Postojni (*gastaldio de Arnesperch*).³⁰ V viru iz 1269 je poleg patriarhovega gastalda v Ložu omenjen Anzel iz Postojne, ki je bil gastald na Krasu (*Anzelus de Arnesperch castaldio in Carsto*).³¹ Ker je šlo za pravno zadevo, ki se je nanašala na Lož, s pričami iz okolice, in se je Anzel imenoval po Postojni, lahko z veliko verjetnostjo enačimo gastaldijo Postojna z gastaldijo na Krasu. Pivka je bila smatrana kot del širše pojmovanega Krasa, kar jasno dokazuje tudi listina o prodaji gradu Postojna Habsburžanom leta 1371, kjer je imenovan *vest Arlsperg gelegen auf dem Karst*.³² To je postalo še zlasti običajno v teku političnega razvoja v drugi polovici 14. in v 15. stoletju, kot bo vidno v nadaljevanju.

Tretje, najširše razumevanje Krasa, pa je vključevalo še Vipavsko dolino (predvsem oglejsko gospostvo Vipava) ter klasično notranjsko kraško pokrajino na Planinskem in Cerkniškem polju ter v Loški dolini. To je lepo razvidno na primer v papeškem desetinskem seznamu iz leta 1296, kjer so pod sumarnim naslovom *In Carsio zajete župnije* v Vipavi, Cerknici in Ložu.³³ Vas Tevče pri Ajdovščini je v fevdni podelitvi oglejskega patriarha leta 1300 označena z lego *in contrata Charsis*.³⁴ Vasi Malovše in Gojače vzhodno od Dornberka sta 1325 ležali *super Carstis*.³⁵ Goriški grofje so imeli leta 1431 za svojo vipavsko posest urejen urad *ze Wippach am Karst*,³⁶ 1499 pa sta kot kraška označena Vipavski križ in Budanje.³⁷ K temu je potrebno dodati še goriško gospostvo Planina oz. Hašperk na Planinskem polju, ki je bilo v goriških dokumentih dosledno navajano med gradovi oz.

¹⁷ MDC IV, št. 2497; Baraga, *Gradivo*, št. 172; Kos, *Urbarji II*, str. 37–38.

¹⁸ HHSStA, AUR, 1371 XII 13; Kos, *Urbarji II*, str. 43. Že v urbarju samostana Rožac iz okrog leta 1240 je cerkev sv. Ulrika v Braniku označena z lego »na Krasu« (*ecclesia sancti Wolrici in Karst*). Kos, *Urbarji II*, str. 302.

¹⁹ Kos, *Urbarji II*, str. 43.

²⁰ ARS AS 1063, Zbirka listin, 1343 VI 15 (prepis CKSL); Kos, *Odnosaji*, str. 298; Potokar, *Kačiče*, priloga II, str. 268.

²¹ Kos, *Urbarji II*, str. 40, op. 141.

²² ... *de novo Kastro super Charstis ... Gelyocz et Padem super Charstis*. Kos, *Iz arhiva*, št. 3, str. 59.

²³ MDC X, št. 161. O gradu in ministerialih Štuh, *Groffe*, str. 97 sl.

²⁴ Kos, *Urbarji II*, str. 43, 129–130; Bizjak, *Ratio*, str. 162–163.

²⁵ TKL II, št. 12; HHSStA, Hs. W 718, f. 2'; Kos, *Urbarji II*, str. 43.

²⁶ Leta 1202 je meranski vojvoda Bertold IV. Andeški zastavil oglejskemu patriarhu svoje posesti na Kranjskem in v Vipavi (*in Carniola et apud Wipach*). UBKr II, št. 7.

²⁷ ... *questione trium mansorum ... qui iacent in Carsto et de decima ... qui est in Guipach*. Baraga, *Gradivo*, št. 172; UBKr II, št. 161.

²⁸ Bianchi, AKÖG 26, št. 670, str. 251.

²⁹ Joppi, AT 12, št. 2, str. 282.

³⁰ TEA, št. 338; Kos, *Urbarji II*, str. 61.

³¹ UBKr II, št. 396, 396a; Hauptmann, *Nastanek*, str. 53.

³² HHSStA, AUR, 1371 II 24, Dunaj.

³³ Zadnja in najboljša objava Höfler, *O prvih cerkvah*, str. 464.

³⁴ TEA, št. 285.

³⁵ Kos, *Iz arhiva*, št. 16, str. 69.

³⁶ HHSStA, Archiv Behelf 331, f. 240 (prepis ZIMK).

³⁷ Kos, *Urbarji II*, str. 43.

gospostvi »na Krasu«. V delilni pogodbi iz leta 1342 je Planina (*ze der Alben*) omenjena poleg gospostev Novi grad in Svarcenek v Brkinih, Rašporja v Čičariji in drugih *auf dem Charst*.³⁸ Grof Majnhard VII. je leta 1370 hčeri podelil za jutrnjo *vest Hassperch auf dem Charst*,³⁹ po njegovi smrti 1386 pa je ob delitvi goriške dediščine Hašperk naveden poleg Rašporja, Svarceneka in Dornberka *supra Carsis*.⁴⁰ Razen primerov goriškega Hašperka pa omenjeno najširše razumevanje Krasa pomeni bolj izjemo in ga zasledimo v virih le zelo redko. Cerknisko in loško območje sta od druge polovice 13. stoletja najpogosteje smatrani kot samostojni pokrajini (*contrata, provincia*) in se v virih ne povezujeta s Krasom.⁴¹ Dinamičen politični razvoj je v 15. stoletju dokončno pripeljal do doslednega ločevanja pojma Kras od Cerkniskega⁴² oziroma Loškega, o čemer več kasneje. V nadaljevanju bo obseg Krasa obravnavan v najširšem pomenu, od Loža do Vipave, morja in Čičarije, saj gre za tesno povezano regijo, ki je imela v poznem srednjem veku skupno zgodovinsko usodo.

Čas velikih dinastij (12.–13. stoletje)

Kras je bil vseskozi izrednega strateškega pomena za vse politične sile, ki so se borile za prevlado na Kranjskem na eni ter v Furlaniji in Istri na drugi strani, saj je povezoval te dežele ter omogočal prehode do Jadranskega morja in proti Italiji. Najboljše izhodišče je imel prvotno oglejski patriarh, ki je leta 1040 od kralja Henrika III. dobil obsežno posest 50 kraljevskih kmetij v Cerknici (*in villa Circhinitz*) in okoliških krajih, ki je ležala v mejni grofiji Kranjski (*in marchia Creina*).⁴³ Gre za največjo vladarsko podelitev posesti v slovenskem prostoru, ki je nedvomno poleg Cerknice zajemala še celotno Cerknisko in Planinsko polje, Loško dolino ter neposeljene gozdove Javornikov in Blok.⁴⁴ To prvotno sklenjeno posest je kasneje sestavljalo več sklopov – jedro v Cerknici je ostalo oglejsko, medtem ko sta gospostvi Lož in Planina kot fevd zgodaj prešli v roke drugih posestnikov (Vovbrški, Goriški, Ortenburžani).⁴⁵

Poleg ogromnega notranjskega sklopa, ki je vklju-

čeval prehode s Kranjske v Primorje, je oglejski patriarh že zgodaj s kraljevskimi darovnicami pridobil tudi strateško pomembne posesti na stiku spodnje Vipavske doline, Goriških brd, Furlanske ravnine in Krasa. Z dvema darovnicama cesarja Otona I. iz let 964 ter 967 je precej razširil svojo tamkajšnjo starejšo posest na obsežno območje ob spodnji Soči s središčema v Krminu in Fari, vključno s prehodom čez Sočo (*pons Sonti*).⁴⁶ Na to posest se je navezala leta 1001 še pridobitev polovice gospostva v spodnji Vipavski dolini z Gorico in Solkanom – drugo polovico je prejel furlanski grof Werihen.⁴⁷ Kaj pa oglejska posest na Krasu? Ta je bila zelo razdrobljena, nesklepljena, mnogo je je bilo podeljevane v fevd, in kljub mnenju Milka Kosa verjetno ni bila rezultat kakšne enkratne vladarske darovnice, temveč je bila pridobljena postopno v več korakih.⁴⁸ Kras so med 11. in 13. stoletjem obladovale druge politične sile, in sicer tiste iz notranjosti – iz Koroške, Kranjske oziroma Bavarske – kar je v slovenskem zgodovinopisju ostalo premalo poudarjeno.

Kljub izredno poglobljenim študijam, ki so pred dobrim desetletjem in pol razjasnile prenekateri problem zgodnje genealogije in posestne zgodovine Spanheimov in Goriških,⁴⁹ je ostalo relativno malo opaženo, da je bila dinastija Spanheimov, ki je med letoma 1122 in 1269 zasedala koroški vojvodski prestol, močno zasidrana tudi v mejnem prostoru Furlanije, Istre in Krasa. Grofica Hedviga iz Moše, imenovana po gradu zahodno od Gorice, je bila namreč poročena z grofom Engelbertom I. Spanheimom in je bila tako prednica vseh kasnejših Spanheimov in obenem grofov Goriških. Umrla je kmalu po letu 1100, bistveno pa je, da je sodila – po prepričljivem argumentiranju – v generacijo vnukov furlanskega grofa Werihena, ki je z darovnico cesarja Otona III. leta 1001 poleg oglejskega patriarha pridobil drugo polovico spodnje Vipavske doline in Gorice. Tako je Hedviga Spanheimom s svojo dediščino prinesla obsežne furlansko-kraške posesti v širši okolici Gorice, vključno z gradovoma Moša, Ratenj (Artegna) in tudi samo Gorico.⁵⁰ Njen najmlajši sin Henrik, ki je kot prvi Spanheim leta 1122 postal koroški vojvoda, se je v dveh listinah okrog leta 1100 celo imenoval po Gorici (*de Guriza*), kjer je očitno imel sedež in je moral tam že stati grad.⁵¹ Španheimski bratje pa so bili najtesneje sorodstveno povezani s koroškimi Meginhardinci –

³⁸ MDC X, št. 161.

³⁹ HHSStA, AUR, 1370 VIII 14.

⁴⁰ Joppi, AT 17, št. 305, str. 299.

⁴¹ Cerknisko je kot samostojna pokrajina prvič omenjeno 1264 (*in contrata de Circhnitz*); HHSStA, AUR, 1264 III 20; Joppi, AT 12, št. 35, str. 34. Loška pokrajina pa kot *provincia de Los* leta 1251. HHSStA, AUR, 1251 III 13; Baraga, *Gradivo*, št. 129.

⁴² Listina iz leta 1487 na primer omenja posesti *am Karsst, in der Czirknitz vnd in der Reiffnitz*, torej ločuje cerknisko pokrajino od Krasa. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1487 V 1.

⁴³ MGH DD H III, št. 19; UBKr I, št. 27; Kos, *Urbarji II*, str. 43–44.

⁴⁴ Štih, *Izvor in začetki*, str. 46–47; Okoliš, Izseki, str. 359; Komac, *Od mejne grofije*, str. 253–254.

⁴⁵ Za Lož gl. Okoliš, Izseki, str. 360 sl.; za Planino Kos, *Urbarji II*, str. 43–44.

⁴⁶ MGH DD O I, št. 271, 341; Štih, *Villa*, str. 117–119; Štih, *Izvor in začetki*, str. 46.

⁴⁷ MGH DD O III, št. 402; Štih, *Villa*, str. 122 sl., o strateškem pomenu podelitve str. 105 sl.

⁴⁸ Prim. Kos, *Urbarji II*, str. 45–46; Štih, *Izvor in začetki*, str. 47.

⁴⁹ Gl. Meyer, Karpf, *Zur Herkunft*, str. 35–97; Dopsch, Meyer, *Von Bayern*, str. 293–370; Härtel, *Görz und die Görzer*, str. 1–66; Štih, *Lastniki*, str. 27–53; Štih, *Dve novi notici*, zlasti str. 32 sl.

⁵⁰ Štih, *Lastniki*, str. 38–39, 45–46; Štih, *Dve novi notici*, str. 32–33.

⁵¹ Štih, *Lastniki*, str. 43–48; isti, *Trst*, str. 125.

predniki grofov Goriških. Njihova sestra Diemuta je bila poročena z lurnskim grofom Meginhardom III. in njen sin Majnhard I. († 1142) je bil začetnik nove rodbine goriških grofov, ki so tako po ženski strani izvirali iz Spanheimov. Preko tega sorodstva so grofje očitno prišli tudi do posesti Gorice, ki je enkrat po smrti koroškega vojvode Henrika Spanheima leta 1123 prešla v njihove roke – Henrik I. Goriški je bil 1146 kot prvi imenovan *comes de Gūrze*.⁵²

Benediktinski samostan Rožac ob zahodnem vznožju Goriških brd je bil sicer ustanova Eppensteincev, spanheimskih prednikov na koroškem vojvodskem prestolu, vendar so ga tudi Spanheimi »posvojili« in je postal poleg Št. Pavla na Koroškem drugi družinski samostan. Kar nekaj članov družine je bilo tu pokopanih – poleg Hedvige iz Moše še koroška vojvoda Ulrik I. († 1144) in Henrik V. († 1161).⁵³ Rožac so Spanheimi bogato obdarovali s kraškimi in furlanskimi posestmi in ohranjeni viri omogočajo rekonstrukcijo nekdanje obsežne spanheimske posesti na Krasu, v spodnji Vipavski dolini in ob vznožju Goriških brd. Med to posestjo je potrebno posebej izpostaviti grad Moša, ki je bil za Spanheime prvotno očitno pomembnejši od Gorice, kateri so se že zgodaj odpovedali. Matični grad spanheimske »pramatere« Hedvige, kjer je okrog 1100 tudi umrla, je bil glavno oporišče dinastije na stiku Furlanije, Istre in Krasa in je ostal v njihovih rokah še vsaj do srede 13. stoletja. Bil je udeležen v fajdi med vojvodo Bernardom in oglejskim patriarhom Bertoldom okrog leta 1220, in drugi se je v mirovnem sporazumu zavezal, da se bo *de castro Mussie* glede povrnitve škode podvrget sodbi izbranih razsodnikov.⁵⁴ Moša je bila tudi še v posesti zadnjega vojvode iz rodu Spanheimov, Ulrika III. Kot kaže mirovni sporazum med Goriškimi in oglejskim patriarhom iz 1264, pa je bil grad zastavljen že goriškemu grofu Majnhardu III. († 1258), vendar je imel vojvoda Ulrik formalno možnost, da ga odkupi nazaj (če se je to zgodilo, ni jasno).⁵⁵ Drugi spanheimski grad, Ratenj (Artegna) na robu Furlanske ravnine severozahodno od Vidma, je bil že leta 1146 grof Bernard Spanheim prodal oglejskemu patriarhu.⁵⁶ Zato pa so toliko bolj zanimive obsežne spanheimske posesti na matičnem Krasu, v zaledju Trsta (karta 1). Prisotnost koroškega vojvode Bernarda tukaj je bila še v prvi polovici 13. stoletja tako občutna, da je lah-

ko resno ogrožal mesto Trst. Tržaški škof, kapitelj in meščani so se leta 1236 poenotili in najeli posojilo pri Judih za obrambo svojih posesti v vojni proti ljudem koroškega vojvode in drugim »kraškim razbojnikom« (*contra gentes domini ducis Karintie et alios piratas de Carsis*).⁵⁷ V dokumentu se omenjajo tudi privilegiji, ki jih je imela komuna od »gospoda koroškega vojvode« in drugih vojvod. Prav verjetno je, da je šlo za dokumente, ki so urejali odnose med interesi Trsta in posestmi koroškega vojvode na Krasu. O konfliktu med obema stranema tudi jasno priča intervencija papeža Gregorja IX., ki je poleti 1236 pozval vojvodo Bernarda, naj vrne nekaj vasi tržaške škofije, ki jih je zasedel, ter pridelke, ki jih je tam pobral.⁵⁸ Kot omenjeno, pa obseg prvotne spanheimske kraške posesti najlepše ilustrirajo darovnice samostanu Rožac iz 12. in prve polovice 13. stoletja. Sam vojvoda Bernard je leta 1220 samostanu podaril vas Črniče pri Šempasu v spodnji Vipavski dolini⁵⁹ ter leta 1252 še hube v Šmarju pri Sežani. Tega leta je moral odločno intervenirati, ker so si Rudolf Devinski ter Kono in Bjakvin iz Momjana prisvajali odvetniške pravice nad rožaško kraško posestjo, ki so jo samostanu podelili on in njegovi predniki. V listini, ki jo je izstavil ob tej priliki, je zanikal, da bi kdorkoli imel v fevdu od njega ali prednikov odvetniške pravice in so bile te v celoti prepuščene v korist samostana. Bistveno je, da listina poimensko našteva vse nekdanje kraške vasi Spanheimov, podeljene Rožacu, skupaj kar 18.⁶⁰ Koncentrirane so bile ravno v tržaškem zaledju okrog Sežane, sicer pa so se raztezale od Opatjega sela na zahodu do Dolnjega Ležečega na vzhodu. Za mnoge od njih se da iz rožaških virov ugotoviti čas darovanja in donatorja iz vrst starejših Spanheimov, kar deset vasi pa je kot spanheimska daritev prvič zabeleženih v Bernardovi listini iz 1252.⁶¹ Na osnovi tega bil lahko sklepal, da je bila posest dinastije na Krasu v njegovem času še precejšnja in je velik del sam podaril samostanu. Nenazadnje v listini pred navedbo posameznih vasi izrecno omenja, da so jih samostanu podarili njegovi predniki in on sam – *que progenitores nostri et nos ... in Carsto sunt collata monasterio memorato*.

⁵² UBSt I, št. 255; Štih, Lastniki, str. 50.

⁵³ Štih, Rodbina, str. 60.

⁵⁴ MDC IV, št. 1814; W I, št. 1220; Gradivo V, št. 309.

⁵⁵ Joppi, AT 12, št. 35; MDC IV, št. 2832; W I, št. 716; Kos, *Urbarji II*, str. 37. Po mirovnem sporazumu med patriarhom in Ulrikom III. iz leta 1261, ki je sledil obsežni fajdi za prevlado nad Kranjsko, je vojvoda formalno prepustil Oglelju vse svoje posesti na Krasu in v Furlaniji, tako gradove kot vasi idr. – *quicquid habebat ... in Carsto et Foroiulii tam in castris quam in villis prediis ...* Omemba gradov se lahko nanaša le na grad Mošo, ki je bil tedaj v tem prostoru edini še v rokah Spanheimov. MDC IV, št. 2761; podrobna analiza mirovnega sporazuma pri Komac, *Od mejne grofije*, str. 170 sl.

⁵⁶ MDC III, št. 806; Gradivo IV, št. 222.

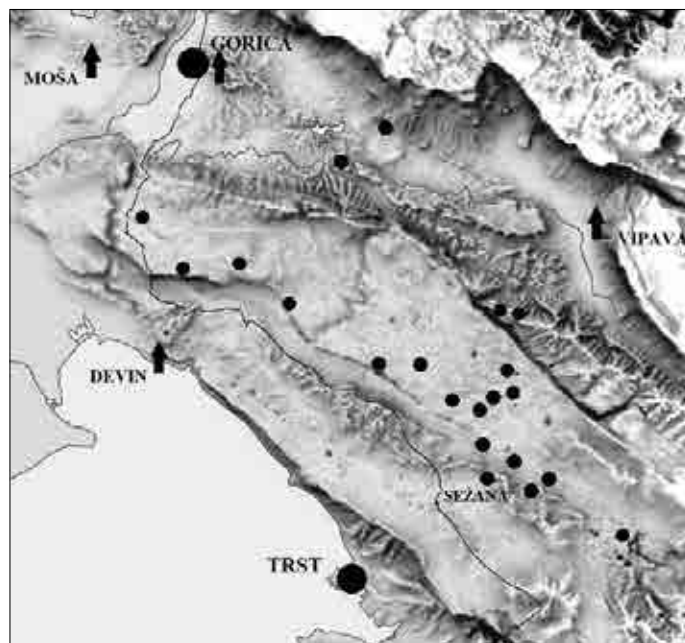
⁵⁷ ... *guerra causa defensandi bona eorum et dicte ecclesie contra gentes domini ducis Karintie et alios piratas de Carsis et robatores qui magno tempore ipsos bona eorum et ecclesiam destruxerunt et destruunt annuatim ...* CDI II, št. 265; MDC IV, št. 2121. V Gradivo II, št. 397, je ta listina objavljena pod letom 949 kot falsifikat. Argumenti F. Kosa v op. 2 niso več relevantni in držala bo letnica 1236, kot sta jo navedla že Kandler in Jaksch, ko je bil v Trstu na položaju izvoljeni škof Janez.

⁵⁸ MDC IV, št. 2125; CDI II, št. 269; Gradivo V, št. 651. F. Kos je menil, da gre pri imenih vasi za Socerb in Kroglje pri Dolini ter Fontanello pri Miljah.

⁵⁹ W I, št. 152; Gradivo V, št. 326; Štih, Lastniki, str. 39.

⁶⁰ MDC IV, št. 2497; Baraga, *Gradivo*, št. 172. Listina je ohranjena kot insert v notarskem instrumentu, ki ga je na ukaz vojvode Ulrika III. novembra 1261 v Čedadu sestavil notar Konrad.

⁶¹ Gl. Kos, *Urbarji II*, str. 38; Härtel, *Die Rosazzer Quellen*, str. 83–85.

Karta 1: Posesti koroških vojvod Spanheimov na Krasu in v okolici v 12. in prvi polovici 13. stoletja. Pretežni del je bil podeljen samostanu Rožac (Rosazzo), deset vasi na Krasu najverjetneje šele v času vojvode Bernarda med letoma 1202 in 1252. Devin, Vipava in Gorica so vrisani le za orientacijo.

Če je mogočni vojvoda Bernard – na vojvodskem prestolu je sedel kar 54 let in postavil trdne temelje svoji dinastiji tako na Koroškem kot Kranjskem – še ohranjal močno prezenco na Krasu, bil tu resen nasprotnik Trsta ter se angažiral kot zaščitnik družinskega samostana Rožac, pa je bila slika pod njegovim naslednikom precej drugačna. Vojvoda Ulrik III. (1256–1269) je žrtvoval svoje pozicije na Krasu in robu Furlanije za to, da je lahko dobil absolutno prevlado na Kranjskem, kjer je tako rekoč »ustvaril«
deželo pod svojo oblastjo.⁶² Kot smo videli, je že pred letom 1258 zastavil družinski grad Moša grofom Goriškim, 1261 pa je v čedadskem mirovnem sporazumu prepustil vse svoje preostale posesti na Krasu in v Furlaniji oglejskemu patriarhu.⁶³ Obenem se je moral v korist Ogleja odpovedati tudi vsem pravicam do Vipava in Postojne, ki ju je v fajdi proti patriarhu morda celo zasedel.⁶⁴ Labodji spev Spanheimov v tem prostoru – in potencialno oživitvev njihovega

interesa za furlansko-kraško območje – pa bi lahko pomenili dogodki jeseni 1269. Po smrti patriarha Gregorja je bil 14. septembra za furlanskega generalnega glavarja izvoljen vojvoda Ulrik III., nesporno kot protiutež grofom Goriškim, ki so bili že od leta 1267 v hudi vojni z Oglejem. Deset dni kasneje pa je bil njegov brat Filip s podporo češkega kralja Otokarja izvoljen še za oglejskega patriarha (čeprav ga papež ni potrdil in se kasneje ni mogel uveljaviti). Ulrik se je v Furlaniji začel resno angažirati v javnih zadevah kot generalni kapitan in zaščitnik interesov Ogleja, vendar je že 27. oktobra 1269 v Čedadu nepričakovano umrl.⁶⁵ S tem je bila zgodba dinastije Spanheim v tem prostoru dokončno zaključena.

Prva polovica 13. stoletja je v širšem kraškem prostoru premogla še enega političnega akterja prvega ranga: grofe Andeške oziroma vojvode Meranske, glavne tekmece Spanheimov na Kranjskem. Bavarski grofje Andeški – od leta 1173 mejni grofje Istre in od 1180 titularni vojvode Meranski⁶⁶ – so prvič izpričani kot gospodje Vipave leta 1202. Konec januarja tega leta je bil pri Krminu oziroma v Gorici sklenjen mirovni sporazum med grofi Goriškimi in patriarhom Peregrinom II., ki je zbral skupaj ne navadno ugledno družčino knezov. Prisotne so bile vse glavne politične osebnosti, ki so v tistem trenutku krojile usodo vhodnoalpsko–severnojadranskega

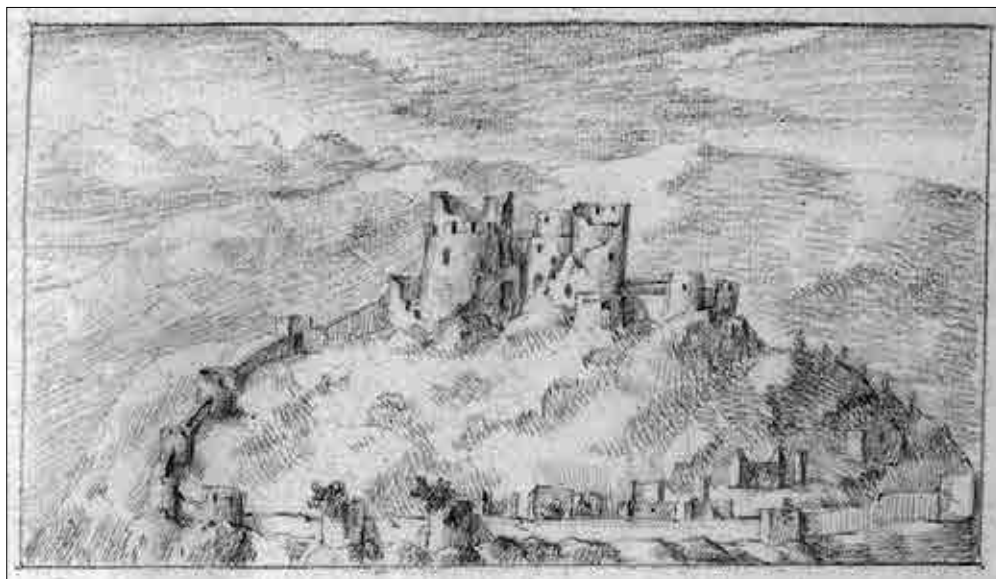
⁶² Komac, *Od mejne grofije*, str. 147 sl., 181 sl.

⁶³ Gl. op. 55. Vas Zalošče pri Dornberku, ki je bila nekoč fevd od vojvode Ulrika, je na primer Rihemberskemu 1281 v fevd podeljeval oglejski patriarh: ... *bonis de Zsoleschan prope castrum de Doremberch sita, que fuerunt quondam domini Wolrici ducis Karinthie et ab ipso habuerat in feudum ... patriarcha investivit ... de predictis bonis ad rectum et legale feudum*. TEA, št. 460

⁶⁴ Formalno naj bi se vsem pravicam nad gospodstvi Vipava, Postojna in Slovenj Gradec odpovedala vojvodova žena, Agnes Andeška, kateri so pripadale kot dedinji bivšega andeškega dominija: ... *ducissa faciet finem et refutationem ... de omni et quolibet iure, si quid haberet vel videtur habere in Grez, Wipach et Arnesperch*. MDC IV, št. 2761; UBKr II, št. 290; Komac, *Od mejne grofije*, str. 169, 173, 255.

⁶⁵ MDC IV, št. 3014, 3015, 3017, 3019, 3020, 3024, 3025; Štih, *Rodbina*, str. 72.

⁶⁶ Pregledno o rodbini Kosi, Andeško–Meranski, str. 173–178; o pridobitvi državnih uradov oz. naslovov Komac, *Od mejne grofije*, str. 55 sl., 61 sl.

Slika 1: Zgornji grad v Vipavi. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

prostora: avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI., meranski vojvoda Bertold IV. s sinovoma Henrikom in Otonom, koroški vojvoda Bernard, salzburški nadškof Eberhard, tirolski grof Majnhard, višnjegorski grof Albert, patriarh in Goriški.⁶⁷ Trenutek je bil pravi tudi za finančne posle in vojvoda Bertold si je od patriarha izposodil 1000 mark breških denarjev, za kar mu je zastavil oba gradova v Kamniku s posestjo ter svoje druge alodialne posesti na Kranjskem in pri Vipavi – *in Carniola et apud Wipach*.⁶⁸ Vendar se povezava Andeških z Vipavo ni začela šele tedaj, temveč sega daleč nazaj proti začetku 12. stoletja. Posest na Vipavskem in Postojnskem je zelo verjetno izvirala od vplivnega rodu Weimar-Orlamünde, ki so bili mejni grofje Kranjske in Istre v 11. stoletju. Po smrti istrskega mejnega grofa Popona 1101 je njegov brat Ulrik II. ogromne posesti v Istri leta 1102 podaril oglejskemu patriarhu,⁶⁹ dedinji preostale posesti v Istri in na Kranjskem pa sta bili Poponovi hčeri – Zofija in Hedviga. Prva se je omožila z Bertoldom II. Andeškim, druga pa z Albertom Bogenskim, kar je v slovenski prostor pripeljalo ti dve mogočni bavarski grofovski rodbini.⁷⁰ To nedvomno dobro pojasni izvor posesti tako Andeških kot Bogenskih na Vipavskem, ki se je očitno razdelila na dva dela. Morda bi bilo utemeljeno razmišljanje, da je kasnejša upravna razdelitev gospostva na Zgornjo oziroma Spodnjo Vipavo imela svoje kali že v tej zgodnji delitvi posesti. Kakorkoli že, grofje Bogenski so v Vipavi večkrat izpričani že v 12. stoletju, Andeški pa šele od začetka 13. stoletja dalje.

⁶⁷ MDC IV, št. 1524, 1525; Gradivo V, št. 13, 14.

⁶⁸ ... *quicquid proprietatis et alodii habet in Carniola et apud Wipach*... UBKr II, št. 7; Gradivo V, št. 15.

⁶⁹ Gl. Štih, *Grofje*, str. 152; Štih, *Izvor in začetki*, str. 46.

⁷⁰ Komac, *Od mejne grofije*, str. 52–53; Kos, *Urbarji II*, str. 53.

Kljub temu da nimamo zgodnejših virov, je bila andeška oblast tukaj v prvih desetletjih 13. stoletja že toliko uveljavljena, da so jih v Furlaniji smatrali za vzhodne sosedje. V peticiji, spisani leta 1221 za papeškega legata, je govora o Ogleju odtujenih posestih v prostoru med reko Livenzo, gorami in morjem, po celi v Furlaniji do »dukata« Meranija – *per totum Forumjulium usque ad ducatum Meraniae*.⁷¹ To je, ponostavljeno, pomenilo »do oblasti meranskega vojvode«, ki je obvladoval Vipavo in Postojno na vzhodu Furlanije. Kdaj se je leta 1202 patriarhu zastavljena Vipava vrnila v neposredno posest Andeških, ni znano. Vsekakor pa je istrski mejni grof Henrik Andeški leta 1223 ponovno razpolagal s posestjo pri Vipavi in podelil šest kmetij v vasi Slap družinskemu samostanu Diessen na Bavarskem. V listini je bila tudi klavzula za primer, če bi njegovi dediči na Vipavskem – *heres bonorum meorum in Wippach* – nadlegovali posest samostana, iz česar je moč sklepati, da je bil ponovno gospod andeškega dela Vipave.⁷² Kot priče so navedeni njegovi ministeriali – *presentibus ministerialibus meis* – med katerimi sta zlasti zanimiva dva: Wulfing iz Vipave ter Vošalk iz Devina (on njem več v nadaljevanju⁷³). Kot bo vidno kasneje, pa sumarno poimenovanje celotne skupine kot klientele Henrika Andeškega ni bilo dosledno in Wulfing je bil najverjetneje iz bogenskega dela Vipave, torej bogenski ministerial, enako kot v listini poleg njega navedeni Bertold iz Krškega.⁷⁴ Gospostvo Henrika Andeškega

⁷¹ V razsodbi papeškega legata je dikcija ... *ab aqua Lipientiae ad ducatum Meraniae, a montibus usque ad mare per totum Forumjulium* ... Bianchi, AKÖG 21, št. 65, 66, str. 192–194.

⁷² UBKr II, št. 43; Gradivo V, št. 371.

⁷³ Gl. spodaj str. 392.

⁷⁴ Grofje Bogenski so 1202 Krško z ministeriali in posestmi prepustili salzburškemu nadškofu, vendar prešli vse nazaj v

v Vipavi je izpričano tudi tri leta kasneje, leta 1226, ko je bil s skupino petnajstih ministerialov na poti na državni zbor cesarja Friderika II. v Cremoni. V Čedadu si je od beneških bankirjev izposodil 420 mark oglejskega denarja in jim za to zastavil vse dohodke svojih posesti v Vipavi in Postojni – *omnes redditus possessionum sui proprii in Wippac et Arnsperch*. Če bi umrl pred izplačilom dolga, bi upniki dobili celotno posest v Vipavi, razen stolpov (*excepto turri*), dokler njegovi dediči in nasledniki ne bi poravnali dolžne vsote.⁷⁵ Vir nam dokazuje ponovno trdno gospodstvo mejnega grofa na dedni rodbinski posesti v Vipavi kot obenem tudi prvo omembo andeške oblasti nad strateško locirano Postojno. Po Henrikovi skorajšnji smrti 1228 je dedič andeških gospodstev v Vipavi in Postojni postal njegov brat, oglejski patriarh Bertold, ki je prevzel tudi preostali dolg Benečanom.⁷⁶ Andeški so imeli v Vipavi tudi svoje ministeriale, katerih imena pa se niso ohranila. Patriarh Bertold je leta 1241 vse svoje ministeriale, ki jih je po dednem pravu posedoval v Vipavi – *ministeriales nostros universos quos hereditario iure possedimus in Wippacho* – podelil oglejski cerkvi pod pogojem, da lahko v bodoče po ženski in moški strani brez ovir dedujejo fevde.⁷⁷ Obe gospodstvi, Vipava in Postojna, sta že pred Bertoldovo smrtjo 1251 veljali za posest oglejske cerkve. O tem priča mirovni sporazum, sklenjen januarja 1251, ki je sledil spopadu večjih razsežnosti med goriškim grofom Majnhardom III. in patriarhom. Divjal je od leta 1249 in bil odmev vojne med cesarjem Friderikom II. in papeštvom – Goriški je deloval po cesarjevem mandatu, patriarh Bertold pa se je po spopadu pri Gorici (*prelium Goricie*) leta 1250 povezal z Ulrikom III. Spanheimom.⁷⁸ Januarja 1251 sklenjeni obsežni mirovni sporazum je s strani grofa jamčil patriarhu, da gradova Postojna in Vipava z gospodstvom in sodstvom pripadata oglejski cerkvi in da do njiju nima nobenih pravic.⁷⁹ Ta klavzula dokazuje, da je bila tudi Postojna v času andeškega gospodstva oblikovana v celovito zemljiško gospodstvo z vsemi pertinencami, in je obenem prva omemba strateškega postojnskega

Karta 2: Domnevni obseg andeškega gospodstva Postojna, ki je na jugu segalo v severne Brkine (gradova Prem in Voitsberg). Prikazani so kraji, ki jih je po pridobitvi gospodstva (1251) v drugi polovici 13. stoletja v fevd podeljeval oglejski patriarh. Hasperk, Senožeče in Vipava so vrisani za orientacijo.

gradu, ki je s tem začel svojo turbulentno pot naslednjih stoletij. Obseg andeškega gospodstva lahko s precejšnjo mero gotovosti rekonstruiramo na osnovi fevdnih podelitev oglejskih patriarhov v drugi polovici 13. stoletja, o katerih se je ohranilo precej zapisov⁸⁰ (karta 2).

Za razliko od Andeških so povezave Bogenskih z Vipavo izpričane že bistveno bolj zgodaj. Grofje so kljub svojemu težišču na Bavarskem celo 12. stoletje vzdrževali intenzivne vezi s svojimi posestmi na jugu – na Koroškem (gradovi Krnos/Gurnitz, Ribnica in Khünburg), na Kranjskem (Krško in posesti okrog Preddvora) in v Vipavi. V tem prostoru so imeli vrsto svojih ministerialov in darovnica grofa Alberta III. vetrinjskemu samostanu leta 1171 je bila na primer izstavljena »po nasvetu naših ministerialov s Koroške, Kranjske in Bavarske«, med pričami pa so zastopani člani družin iz Vipave, Krškega, Krnosa in Ribnice.⁸¹ Že grofica Hedviga, ki je po očetu Poponu

fevd za čas svojega življenja (UBKr II, št. 5; Gradivo V, št. 12). Tako je Krško dejansko ostalo bogensko do izumrtja rodu leta 1242.

⁷⁵ ... *debet nichilominus habere totam proprietatem de Wippach obligatam pigneri pro ipso debito, excepto turri, usque ad finem et complementum plene solutionis debiti ... a successoribus sive heredibus dicti Marchionis de ipsis possessionibus de Wippach*. Najboljša edicija Cessi, *Deliberazioni*, št. 142, str. 211–212; Gradivo V, št. 441.

⁷⁶ ... *dominus patriarca predictas possessiones in Vipach et in Arnsperch post decessum predicti marchionis, fratris sui, successit et habuit et heres fuit, et nunc eas possidet, habet et tenet, et in ipsis possessionibus heres fuit*. Cessi, *Deliberazioni*, št. 150, str. 214–215; Gradivo V, št. 505.

⁷⁷ UBKr II, št. 116; Gradivo V, št. 773.

⁷⁸ O tem podrobno Komac, *Od mejne grofije*, str. 158–161.

⁷⁹ ... *castra Arnsperch et Wipach cum omni honore, comitatu, dominio et districtu et iurisdictione debeant pertinere domino patriarcho et Aquilegensis ecclesie ...* Baraga, *Gradivo*, št. 127; Joppi, *AT* 12, št. 25, str. 6–14.

⁸⁰ Številni zapisi o podelitvah oglejskih fevdov na Postojnskem in Vipavskem so objavljeni v TEA.

⁸¹ ... *communi consilio quorundam ministerialium nostrorum de Carinthia, de Carniola et de Bawaria*. MDC III, št. 1143; Gradivo IV, št. 527.

Weimar-Orlamünde podedovane posesti na Kranjskem in v Vipavi prinesla Bogenskim, je med letoma 1154/56 podelila vetrinjskemu samostanu pet kmetij pri Vipavi (*apud Wippach*), pričal pa je tudi Vulfing iz Vipave, tamkajšnji vodilni bogenski ministerial.⁸² Zasedimo ga še večkrat v drugi polovici 12. stoletja v pravnih zadevah Bogenskih, tako na Kranjskem kot Koroškem (1154–56, 1156, 1171).⁸³ V začetku 13. stoletja se namesto njega pojavi *Pero de Vipach* – leta 1202 med pričami že omenjenega velikega knežjega zbora pri Krminu oz. Gorici.⁸⁴ Zelo redko plemiško ime zasledimo že dobro desetletje prej v osebi Pera s koroškega Khünburga, bogenskega gradu v Ziljski dolini. Julija 1189 je grof Albert III. Bogenski v Brežah na Koroškem zastavil svoj grad in gospodstvo Krško salzburškemu nadškofu in med pričami nastopa v vrstah bogenskih ministerialov poleg plemičev s Krnosa, Ribnice in Krškega tudi *Pero de Kinburch*.⁸⁵ Zelo verjetno je šlo za isto osebo, ki se je imenovala tako po Vipavi kot gradu na Koroškem. Še več dejstev kaže na povezave med bogensko Vipavo in njihovimi koroškimi gradovi. Leta 1223 se je po Vipavi imenoval Vulfing, sicer med pričami že omenjene listine mejnega grofa Henrika Andeškega (*Wlvingus de Wippach*).⁸⁶ Ime je bilo ravno v tem času običajno v rodbini ministerialov s Krnosa oziroma sosednjega gradu Greifenfels.⁸⁷ Da ima domneva o tej povezavi trdne temelje, prča listina iz leta 1235. Henrik, sin že pokojnega Henrika z Greifenfelsa, je izstavil darovnico za vetrinjski samostan.⁸⁸ Pravno dejanje se je izvršilo v Vipavi v hiši njegovega viteza Engelskalka – *Wippach in domo Engilscalci militis mei*. Pričala je cela vrsta plemičev, poleg Engelskalka še Alhoh iz Vipave s sinovoma in drugi. Henrik z Greifenfelsa pa je imel na pečatu, obešenem na listini, napis *HEINRICUS DE GVRNZ*. Torej sta bila on in njegov že umrli oče iz rodu bogenskih ministerialov Krnoških, ki so bili očitno najtesneje povezani z Vipavo, imeli tam svoje viteze in posest. Pokojni starejši Henrik je bil najverjetneje oče leta 1223 po Vipavi imenovane Vulfinga, oziroma ta in Henrik mlajši sta bila

brata. Prvi se je imenoval po Krnosu in nastopal v letih 1216–1258,⁸⁹ drugi, imenovan po Greifenfelsu, pa se je pojavil v virih zadnjič leta 1256,⁹⁰ kar ju tudi časovno umešča v isti čas (genealoška preglednica 1). Na tradicionalne vezi Krnoških oz. Greifenfelsov z Vipavo in tukajšnjim plemstvom prča tudi listina iz leta 1249, s katero sta se Vošalk Devinski in Ulrik Rihemberški dogovorila o medsebojni poroki njunih otrok. Kraj izstavitve ni označen, med pričami, ki so vse izvirale iz regionalnega primorskega okolja (Devin, Rihemberk, Krmin, Novi grad, Momjan), pa sta tudi Henrik z Greifenfelsa in Giselbert s Khünburga.⁹¹ Njuna povezava s tem prostorom je nedvomno vodila preko bogenske Vipave in tamkajšnje posesti njunega rodu.

Kaj se je z bogenskim delom Vipave dogajalo v prvi polovici 13. stoletja, je težko ugotoviti. Neposrednih stikov bavarskih grofov s to oddaljeno posestjo ni zaslediti, kot smo videli imamo izpričane le vezi njihovih koroških ministerialov. Najkasneje ob izumrtju rodu Bogenskih leta 1242 pa so tako Vipava in Krško kot koroška gospodstva prišli v roke avstrijskega in štajerskega vojvode Friderika II. Babenškega. Po kakšni liniji se je to zgodilo, ni jasno, vsekakor pa se dohodki od teh posesti nahajajo v seznamu t. im. »babenberskega urbarja«, ki sodi v čas 1230–1246, med drugim tudi *in Wippach*.⁹² Kratkotrajna, le nekajletna oblast Avstrija nad delom Vipave vsekakor ni mogla imeti kakršnega koli večjega vpliva, je pa bila verjetno strateškega pomena kot etapa na povezavi med njegovimi kranjskimi ter na drugi strani furlanskimi posestmi. Možno je – kot je menil Milko Kos – da so pravice do bogenskega dela Vipave po Friderikovi smrti 1246 prešle na njegovo vdovo Agnes Andeško, leta 1248 ponovno omoženo z Ulrikom III. Spanheimom.⁹³ Vsem pravicam oziroma pretenzijam nad Vipavo in Postojno pa sta se nato prid oglejskega patriarha v čedadskem miru leta

⁸⁹ Gl. op. 87.

⁹⁰ MDC IV, št. 2636.

⁹¹ Baraga, *Gradivo*, št. 94. Tu je potrebno opozoriti na Giselberta, ki je bil očitno tudi član široko razpredenega klana bogenskih ministerialov Krnoških. Ime Giselbert nastopa med Krnoškimi že v 12. stoletju (UBKr I, št. 113, 152; MDC III, št. 1143). Med leti 1193/99 in 1238 je izstopajočo vlogo v družini Krnoških imel Offo, s precej redkim plemiškim imenom, ki je imel sina Giselberta (MDC III, št. 1412; UBKr II, št. 5; MDC IV, št. 1672, 1675, 1946, 2162; MDC I, št. 462). Offo se je že 1234 prvič imenoval tudi plemič z bogenskega Khünburga in verjetno je šlo za isto osebo (MDC II, št. 545). To je še toliko verjetneje, ker se je tudi njegov 1238 omenjeni sin Giselbert kasneje vedno imenoval po Khünburgu (MDC IV, št. 2373, 2386, 2598, 2885). Drugi, v virih istočasno omenjeni Giselbert, je bil sin Vulfinga s Krnosa in 1255 nastopata celo oba v istem dokumentu (MDC IV, št. 2598, 3005). Imeni Offo in Giselbert se na Khünburgu pojavljata tudi v kasnejših desetletjih (MDC V, št. 486, 581; MDC VI, št. 145).

⁹² Babenberski urbar navaja dohodke ... *in Wippach, Gurnz et Chünburch* ter ... *de Gurkvelde. Landesfürstliche Gesamturbare*, str. 50, 52.

⁹³ Kos, *Urbarji II*, str. 53.

⁸² UBKr I, št. 113; MDC III, št. 1377/IX; Gradivo IV, št. 339. Vetrinjski posesti pri Vipavi ni obdržal, temveč jo je 1156 zamenjal z Alberonom z Gutenberga za posest pri Preddvoru. Tudi pri tem dejanju je pričal Vulfing iz Vipave. UBKr I, št. 113; MDC III, št. 1377/X; Gradivo IV, št. 366.

⁸³ UBKr I, št. 113; MDC III, št. 1377, 1143; Gradivo IV, št. 338, 527.

⁸⁴ Gl. op. 67.

⁸⁵ *Ministeriales de Pogin Bernhardus Alramus et frater eius Gilsibertus de Gurniz, Pero de Kinburch, Rudolfus castellanus de Riunze, Ortolfus de Gurkvelde*. UBKr I, št. 152; MDC III, št. 1358; Gradivo IV, št. 760.

⁸⁶ Gl. op. 72.

⁸⁷ Papež Gregor IX. je leta 1230 zagrozil s cerkvenimi kaznimi Vulfingu in Henriku s Krnosa, ki sta na posesti samostana Vetrinjski gradila nov grad. Verjetno je šlo za brata (MDC IV, št. 1982). Vulfing s Krnosa se omenja med letoma 1216 in 1258. Gl. MDC IV, št. 1927, 2016, 2162, 2327, 2600; MDC I, št. 459.

⁸⁸ MDC IV, št. 2100; Gradivo V, št. 644.

1261 odpovedala, kot smo že videli.⁹⁴ To je očitno pomenilo združitev nekdanjih bogenskega ter andeškega dela Vipave pod enotnim gospodstvom patriarha, ki v nadaljnjih desetletjih nastopa kot edini gospod. Upravno pa sta oba dela očitno ostala ločena, kar bi lahko sklepali na osnovi omemb Zgornjega in Spodnjega gradu v Vipavi in pripadajočih gospostev, ki imata ločeno posestno zgodovino. Najlepsi dokaz za to tezo je dejstvo, da je leta 1275 Dietmar z Greifenfelsa – iz rodu bivših bogenskih ministerialov –, ki je bil celo imenovan po Vipavi (*Dietmarus de Greyfenfels de Wipacho*), zase in za svoje dediče prejel od patriarha v fevd Zgornji grad v Vipavi (*castrum Wipaci superioris*) s 50 kmetijami v desetih poimensko naštetih vaseh.⁹⁵ Glede na dosedanje ugotovitve bi to posest lahko upravičeno smatrali za nekdanji bogenski del Vipave. Vir pa nam izpričuje tudi nadaljevanje tradicionalnih povezav gospodov z Greifenfelsa z Vipavo.⁹⁶ Ko je Dietmar leta 1275 v Škofji Loki sklenil pomiritev s freisinškim škofom zaradi medsebojno povzročene škode – nedvomno na kranjski posesti enega in drugega – je bil za enega dveh razsodnikov izbran vitez Ravin iz Vipave, gotovo vipavski vazal Greifenfelskega.⁹⁷ Dietmar se je očitno pogosto zadrževal na Vipavskem, saj je leto kasneje pričal v listini Gebharda Žovneškega, izstavljeni v Trstu, v družbi številnih plemičev iz te regije: iz Devina, Momjana, Švarcenerka, Prema in Rihemberka.⁹⁸ Popolnoma jasno sliko, zakaj, pa nam nudi listina iz leta 1308 – v njej je Dietmar z Greifenfelsa označen kot ministerial oglejskega patriarha Otobona.⁹⁹ V Čedadu je patriarhu predočil listino patriarha Bertolda iz leta 1241, po kateri so oglejski ministeriali v Vipavi lahko dedovali fevde po moški in ženski strani, in prosil za obnovev ter potrditev tega privilegija. Koroški Greifenfelsi, nekdanji bogenski ministeriali s posestjo na Koroškem in Gorenjskem, so bili tako od druge polovice 13. stoletja obenem ministeriali oglejskega patriarha v Vipavi. Njihova zgodba v tem prostoru se je zaključila leta 1316. Z listino, izstavlje-

no v Ljubljani, se je Dietmar z Greifenfelsa pomiril s svojimi tremi zeti – Ostroviškim, Kostanjeviškim in Ungnadom – ter njim in svojim hčeram prepustil grad Vipavo z vsem pripadajočim, tako fevdi kot alo-di, ter z vsemi listinami, ki jih je imel od oglejskega patriarha glede Vipave.¹⁰⁰ Eden od treh zetov je bil Rajnher, točaj z Ostrovice na Koroškem, ki poslej v virih nastopa kot glavni posestnik gospostva Zgornja Vipava – patriarh Paganus mu ga je maja 1320 podelil z vsem pripadajočim v fevd.¹⁰¹ Ostroviški pa so nato že leta 1342 prodali svoj del Zgornje Vipave z vso posestjo, sodstvom, odvetništvom, pravicami in fevdi Habsburžanom (o čemer so obvestili tudi patriarha Bertranda).¹⁰²

Intermezzo oglejskega patriarha – vzpon grofov Goriških – gospodje Devinski (13.–14. stoletje)

Z odhodom »velikih« – izumrtjem dinastij Bogenskih (1242), Babenberžanov (1246), Andeških (1251) ter Spanheimov (1269 oz. 1279) – so se tudi karte v širšem notranjsko-kraškem območju premešale na novo. Kot drugod v cesarstvu, kjer je interregnum prinesel politično brezvladje in princip močnejšega – ter v vzhodnoalpskem prostoru boj za babenberško dediščino med ogrskim in češkim kraljem ter Habsburžani – je bilo dogajanje v tej regiji le odraz splošnih razmer v malem. Prineslo je izredno turbulentna desetletja.¹⁰³

Oglejski patriarh Bertold Andeški, eden najsposobnejših cerkvenih knezov na tej stolici, je pred smrtjo leta 1251 uspel svoji Cerkvi zagotoviti izvrstno popotnico. Utrdil je njen položaj v Istri in na Kranjskem, notranje stabiliziral Furlanijo in – za našo temo najvažnejše – uspel ji je zagotoviti obsežne kraške posesti, s katerimi je kontroliral takorekoč vse kraške prehode med Furlanijo in Istro na eni ter Kranjsko na drugi strani, med deželami, kjer je imel svoje politično težišče. Noben drug oglejski patriarh ni uspel v širši regiji združiti pod oglejsko oblastjo toliko ozemlja kot ravno Bertold Andeški.¹⁰⁴ Gospostvi Vipava in Postojna sta – kot Slovenj Gradec – izvirali iz njegove družinske dediščine, medtem ko je na Kranjskem pridobil še del višnjegorske dediščine (Vernek, Lihtenberk, Mirna). Izjemno pomembna

⁹⁴ Gl. op. 64.

⁹⁵ TEA, št. 254. Leta 1286 je patriarh podelil v fevd »*Vorcinu*« de *Grifenvels* bivališče v vipavskem gradu v imenu njegovega sina Henrika (TEA, št. 406). Kdo je bil mišljen s tem popačeno zapisanim imenom – Dietmar ali kdo drug – ni znano, vsekakor pa je Dietmar dejansko imel sina Henrika (gl. MDC VII, št. 209, 487). Henrik z Greifenfelsa je bil med pričami delilne pogodbe med goriškimi grofi leta 1307 poleg številnih ministerialov z Goriškega in Krasa, kar lepo odraža njegov položaj v Vipavi (MDC VII, št. 394).

⁹⁶ Dietmar z Greifenfelsa – imel je brata Ulrika in Albrehta – se pojavlja od 1267 dalje (MDC IV, št. 2950, 3011, 3012). Verjetno ga je enačiti z Dietmarom s pridevkom Stari, ki ga zasledimo v virih še do 1318. Tedaj je imenovan celo *der alte Greyfenuelser von Gurencz*, kar lepo kaže na poreklo iz rodu bogenskih ministerialov s Krnosa (MDC VII, št. 343, 373).

⁹⁷ MDC V, št. 192.

⁹⁸ UBSt IV, št. 593.

⁹⁹ ... *dominus Dythmarus de Greyfenfels, ministerialis reverendi patris et domini domini Ottoboni dei gratia sancte sedis Aquilegensis patriarche* ... MDC VII, št. 461.

¹⁰⁰ HHStA, AUR, 1316 VIII 13; MDC VIII, št. 332.

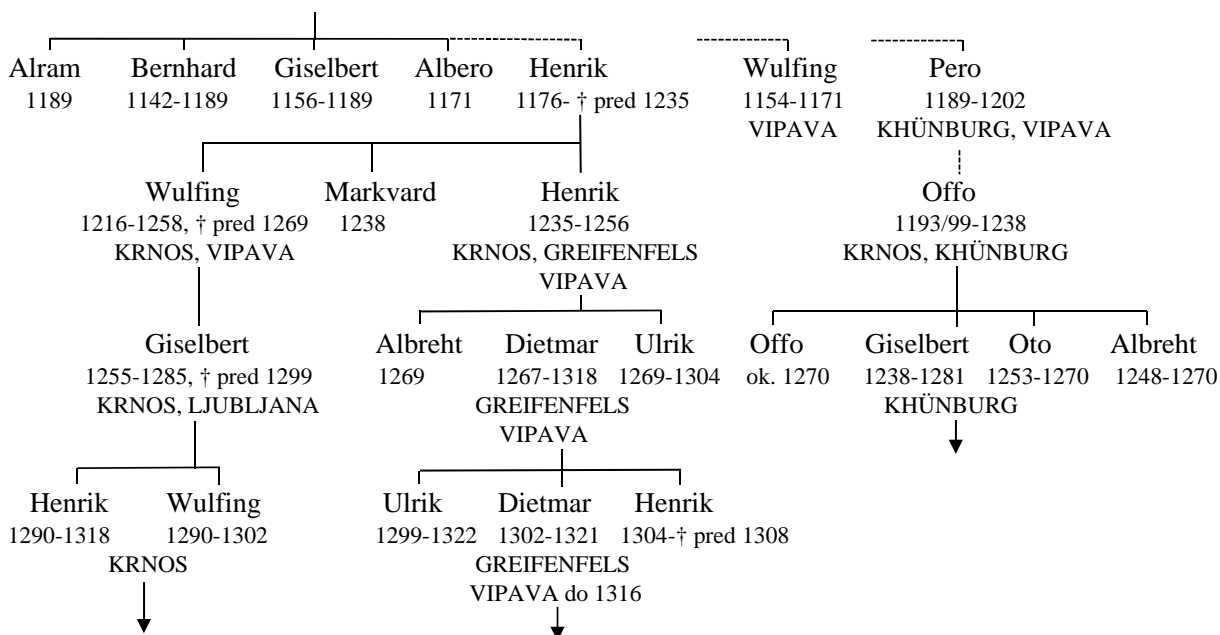
¹⁰¹ *D. Paganus Patriarcha investit Raynerium Pincernam de castro Wipachi et multis aliis bonis resignatis per D. Dietmarum de Grifemberch* (sic). DSF I, št. 219. Vendar sta imela dele Zgornje Vipave očitno tudi druga dva zeta, Ofo Kostanjeviški in Konrad Ungnad, in jih je Ostroviški pridobil v svojo posest postopno. Tako je patriarh šele 1340 podelil na prošnjo očeta Rajnherja njegovemu sinu Ivanu Ostroviškemu v fevd *partem castri Wipachi Superioris*, ki ga je nekoč imel sin Ofa Kostanjeviškega. HHStA, AUR, 1340 V 28, Udine. Konrad Ungnad pa je svoj del 1340 celo prodal grofu Albertu Goriškemu. Kos, *Vitez in grad*, str. 243.

¹⁰² HHStA, AUR, 1342 III 18, Dunaj (dve listini).

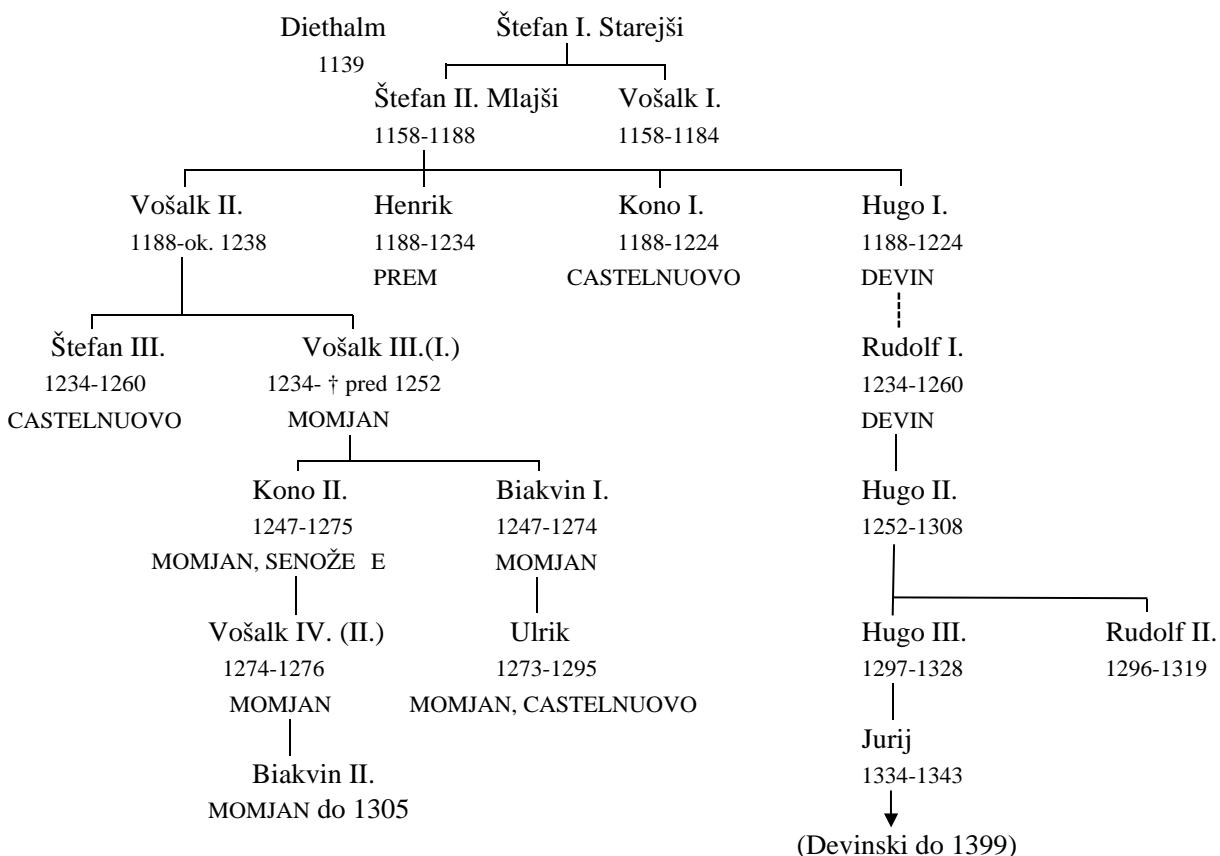
¹⁰³ Prim. Štih, *Groffe*, str. 155–156; isti, Trst, str. 130.

¹⁰⁴ Komac, *Od mejne grofije*, str. 150–151; Kos, *Urbarji II*, str. 53.

Genealoška preglednica 1: rod bogenskih ministerialov s KRNOSA – GREIFENFELSA – KHÜNBURGA – VIPAVE

Genealoška preglednica 2: DEVINSKI

pa je bila tudi spretna pridobitev nekdanjega oglejskega fevda Lož iz rok grofov Vovbrških v letih 1244–45.¹⁰⁵ Veliko gospostvo s prehodi iz Dolenjske čez Bloke proti Postojni in čez Javornike na Pivko¹⁰⁶ je vključevalo grad, trg z mitnico in več rodbin ministerialov.¹⁰⁷ Kot že omenjeno, je cerkniška pokrajina v 12.–13. stoletju predstavljala preostalo jedro oglejske posesti, ki jo je patriarhat pridobil leta 1040 s kraljevo darovnico. V virih je 1264 in 1276 izrecno imenovana kot pokrajina – *contrata de Cirknitz*,¹⁰⁸ patriarh je imel tu svoje uradnike in je izvajal gospostvene pravice, tudi višje sodstvo.¹⁰⁹ S pridobitvijo Loža pa se je napovedovala prava rekonstrukcija nekdanjih oglejskih posesti v notranjsko-kraškem območju, ki so se nadaljevale čez postojnske prelaze na Pivko in v Vipavsko dolino. Oglej je v kratkem vse svoje nove posesti v regiji preoblikoval v učinkovita zemljiška gospostva – gastaldije – na čelu katerih so bili patriarhovi uradniki (gastaldi) z gospodarsko-upravnimi ter sodnimi kompetencami. Omenjajo se prvič v Postojni leta 1262, v Ložu 1269 in Vipavi 1282.¹¹⁰ Oglejska upravna struktura v tem prostoru je zajemala še druge uradnike – lepo jih izpričuje vir iz leta 1293, kjer so omenjeni loški gastald in drugi uradniki v Ložu, Postojni, Cerknici, Vipavi in na Krasu (*tam in Los quam in Arisperch, Circhinitz, Wipacho et Carsto*).¹¹¹ V strateško-obrambnem oziru so bili središča oglejskih gospostev seveda gradovi – nekateri stari, središča že prejšnjih gospodov (Lož, Vipava, Postojna) – poleg teh pa so ravno pod oglejsko upravo v drugi polovici 13. stoletja iz potrebe boljše obrambe in uprave razsežnih gospostev vznikli še nekateri novi, običajno podeljeni v fevd, na katerih so sedeli rodovi oglejskih ministerialov. V okviru gospostva Lož je bil tako 1268 in 1269 prvič omenjen grad Snežnik oz. po njem imenovan oglejski ministerial (*de Sneperg*) iz veje zelo razpredenega rodu Loških, prej že vovbrških ministerialov.¹¹² Na sosednjem Cerkniškem je na griču južno od jezera približno v istem času nastal grad Šteberk (*Stegberg*), omenjen prvič le nekaj let kasneje (1274), katerega rod prvotno oglejskih ministerialov je patriarhom v bodoče povzročal toliko preglavic kot redko kdo iz te regije.¹¹³ Na Postojnskem oziroma Pivki sta bila poleg osrednjega gradu v Postojni, prvič omenjenega

leta 1251,¹¹⁴ še dva gradova. Severno pod pogorjem Hrušice je bil – v istem viru kot Šteberk – leta 1274 prvič izpričan grad Jama oz. Predjama (*Antrum, Foramen*, kasneje *Lueg*),¹¹⁵ središče manjšega gospostva, ki ga je Oglej podeljeval v fevd.¹¹⁶ Še bolj zanimiv, a bistveno manj raziskan, lahko bi rekli kar obskuren, pa je bil drugi grad – Voitsberg.

Sam grad Voitsberg je prvič izrecno omenjen v obsežni mirovni pogodbi med Goriškimi in patriarhom iz leta 1274, kot tudi Jama in Šteberk. V seznamu škode, ki so jo goriški pristaši prizadejali patriarhu, je naveden kot uničen (*castrum Voitsperch destructum*).¹¹⁷ Kje je stal, ni uspelo ugotoviti dosedanjim raziskovalcem (C. G. Mor, P. Štih).¹¹⁸ Vendar pa je lociranje s precejšnjo zanesljivostjo kljub vsemu mogoče. Gebhard, sin istoimenskega pokojnega Gebharda z Voitsberga, je v letih 1276, 1298 in 1300 od patriarha prejel v fevd grad Voitsberg z vrsto kmetij v poimensko naštetih vaseh, ki so sodile pod grad. Šlo je za *villa sub castro*, najbrž istoimensko vas s štirimi kmetijami, nato Košano, Buje, (Gornje) Ležeče, Dobro Polje, Rečico, Sušico, Ilirsko Bistrico, Rakitnik pri Postojni in še nekaj težje opredeljivih.¹¹⁹ Očitno je šlo za grad v bližini notranjske Reke, Prema oziroma severnih Brkinov. In ravno tam, med vasema Pregarje in Tatre v Brkinih, je v urbarju goriškega gospostva Švarcenek iz časa okrog leta 1400 in nato še 1412 navedena vas *Foytzdorf* oz. *Voytsdorf*, ki je še tedaj premogla ravno štiri hube.¹²⁰ Na griču malo severneje (kota 632 m n. v.) pa je še danes toponim Grad ter pod njim tri kmetije. Lokacija gradu je tako rešena, ima pa tudi svojo logiko. Stal je globoko na jugu oglejskega postojnskega gospostva, že v Brkinih, kjer je posest mejila na dve sosednji gospostvi pogosto hudih nasprotnikov – goriškega Švarceneka in devinskega Prema. Argument za to tezo je tudi dejstvo, da so kasneje, ko je grad očitno propadel, bivše kmetije Voitsberga v Košanski dolini in okrog Ilirske Bistrice spet sodile pod gospostvo Postojna, kjer so navedene še v urbarju iz 1498 (gl. karto 2).¹²¹

P. Štih je ugotovil, da so bili oglejski vazali z Voitsberga ista družina kot goriški ministeriali na Rašporju v Čičariji, oziroma so Rašporski izvirali iz

¹⁰⁵ Komac, *Od mejne grofije*, str. 254; Okoliš, Izseki, str. 363–365.

¹⁰⁶ O prometno-trgovskem položaju gl. Kosi, *Potujoči*, str. 237–242; Okoliš, Izseki, str. 353 sl.

¹⁰⁷ Komac, *Od mejne grofije*, str. 254; Okoliš, Izseki, str. 553 sl., 557 sl.

¹⁰⁸ Joppi, AT 12, št. 35, str. 354; W I, št. 716; UBSt IV, št. 593.

¹⁰⁹ Prim. UBKr II, št. 343; TEA, št. 110; Kos, *Urbarji II*, str. 53; Komac, *Od mejne grofije*, str. 255.

¹¹⁰ TEA, št. 338; UBKr II, št. 395, 396; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 274r, f. 74; Komatar, Ein Copialbuch, št. 6, str. 45; Kos, *Urbarji II*, str. 61; Okoliš, Izseki, str. 365.

¹¹¹ Bianchi, AKÖG 26, št. 670, str. 251.

¹¹² TEA, št. 375; UBKr II, št. 395, 396; Otorepec, Grad Snežnik, str. 312 sl.; Okoliš, Izseki, str. 559 sl., 563 sl.

¹¹³ CDI II, št. 361, str. 602; Šumrada, Šteberški, str. 47 sl.

¹¹⁴ Gl. op. 79.

¹¹⁵ CDI II, št. 361, str. 602. Vendar je bil grad verjetno nekaj starejši, saj je Ulrik Žovneški leta 1276 podelil nekaj fevdov na Cerkniškem štirim bratom Jamskim, sinom že pokojnega Ulrika *de Antro*, ki je moral torej že prej posedovati obstoječi grad. UBSt IV, št. 593.

¹¹⁶ TEA, št. 286; Kos, *Urbarji II*, str. 54.

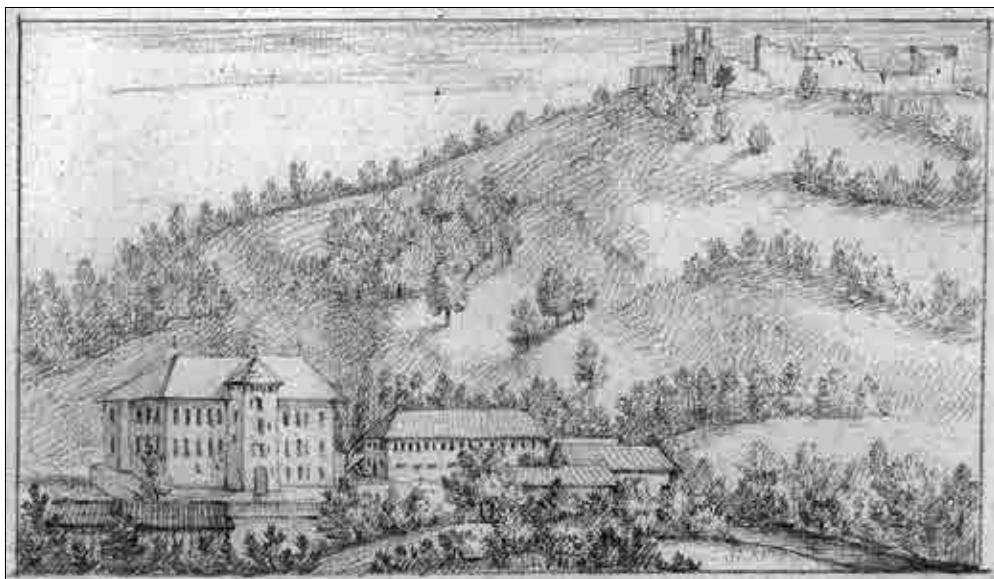
¹¹⁷ V CDI II, št. 361, str. 602, je zapisan kot *Witsperch*, v ediciji DSF I, št. 376, str. 399, pa kot *Voitsperch*. Očitno je šlo za oglejski grad, iz drugih virov znan kot *Voitsberch*, *Voitsperch*, *Voyzperch*, *Veysperch*, *Votsperc*.

¹¹⁸ Mor, Casteli patriarchali, str. 88; Štih, *Grofje*, str. 98–99. M. Kos ga v *Urbarji II* sploh ni omenil.

¹¹⁹ TEA, št. 255, 270, 410.

¹²⁰ Kos, *Urbarji II*, str. 134, 141.

¹²¹ Kos, *Urbarji II*, str. 223–239.

Slika 2: Ruševine gradu Hašperk nad notranjsko Planino, spodaj kasnejši dvorec enakega imena. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

Voitsberga, enako kot tržaški škof Arlongus.¹²² Zelo zanimivo pa je, da se Gebhard z Voitsberga, oče kasnejšega istoimenega Gebharda z Voitsberga in Rašporja, omenja v tem prostoru prvič že leta 1237, ko je v Ložu pričal v privilegiju Vovbrških za njihove ministeriale, ter 1250 v Mengšu na Kranjskem, ko je bil v spremstvu patriarha Bertolda skupaj z Markvardom, ministerialom iz tedaj že oglejskega Loža.¹²³ To pa je bilo le dober teden po sklenitvi zavezniškega sporazuma med Bertoldom in Ulrikom III. Spanheimom za vojno proti Majnhardu Goriškemu, ki je bil dosežen 3. septembra 1250 v Kamniku, in zaradi česar je patriarh sploh potoval na Kranjsko. Vse omenjeno je težko uskladiti z domnevo P. Štiha, da so bili Voitsberški po izvoru s tirolskega Voitsberga, okrog 1270 prešli med goriško-tirolske ministeriale in od tam ena veja na Kras – na oglejski Voitsberg ter goriški Rašpor. Prejkone je grad v Brkinih obstajal že leta 1237 oz. 1250, v času vlade patriarha Bertolda, ki je bil dedič andeške rodbinske posesti in gospod Postojne in Vipave. Morda je bil Gebhard celo prvotno andeški ministerial. To bi tudi lepo razložilo njegovo prisotnost v spremstvu Bertolda na Kranjskem leta 1250, ki bi bila sicer težko razumljiva.

Niz strateško pomembnih gradov in posesti Ogleja od Vipave do Loža, na prometnicah iz slovenske notranjosti v Primorje, sta sredi 13. stoletja trgali le dve enklavi grofov Goriških – na Planinskem polju in pri Razdrtem. Prva, večja in pomembnejša, je omogočala nadzor poti na eni strani proti Ljubljani ter na drugi proti Cerknici, Ložu in preko Blok

na Dolenjsko. Njen pomen kaže dejstvo, da so imeli Goriški v Planini »ob reki Unec« že leta 1217 izpričan trg z mitnico – *forum quod situm est apud fluvium Vnze* – kjer je grof Engelbert III. osvobodil samostan Stična plačila mitnine pri tovorjenju za lastne potrebe.¹²⁴ To gospodstvo so Goriški nedvomno posedovali kot oglejski fevd in ga tudi ohranili trdno v svoji posesti vse do srede 15. stoletja.¹²⁵ Že leta 1251 je v mirovni pogodbi med njimi in patriarhom Bertoldom prvič omenjen tudi tamkajšnji grad Hašperk, ki ga je goriški grof na novo postavil – *castrum de Hazperch apud Manzanum noviter edificatum per dominum comitem* – in naj bi ga podrl, kar pa se najverjetneje ni zgodilo.¹²⁶ Nedvomno je tu šlo za Hašperk na Planinskem polju in ne za grad pri Manzanu v Furlaniji, kot so menili dosedanji avtorji pri objavah listine. Dikcija *apud Manzanum* je narobe zapisan toponim, ki pomeni »pri Uncu« oziroma »ob reki Unec«,¹²⁷ kot sta se grad in trg imenovala še leta 1295 oz. 1300: *castrum Moŕntz; ... in Mouñç in foro*.¹²⁸ Tudi druga, manjša goriška enklava pri Razdrtem (*Prewal, Preuual, Prewalt*), kjer se visoka planota »prevali« v Vipavsko dolino, je bila zelo stara goriška posest in je

¹²⁴ Bernhard, *Documenta*, št. S15. Trg je še v listini leta 1300 imenovan podobno: ... *in Mouñç in foro*. HHSStA, AUR, 1300 VI 20.

¹²⁵ Kos, *Urbarji II*, str. 43–44.

¹²⁶ Baraga, *Gradivo*, št. 127; Joppi, AT 12, št. 25, str. 6–14; W I, št. 558.

¹²⁷ Listina iz leta 1251 je ohranjena le v slabem prepisu iz 15. stoletja, kjer je bil toponim že lahko popačeno zapisan. B. Otorepec je – verjetno po tem prepisu – ime gradu popravil v *Hazperch* namesto *Harberch*, kot sta ga brala Paschini in Wiesflecker, kar je še en argument za grad pri Planini (Baraga, *Gradivo*, str. 149, op. f). Pri Manzanu nikoli ni bilo gradu s podobnim imenom.

¹²⁸ HHSStA, AUR, 1295 V 13; 1300 VI 20.

¹²² Štih, *Groffe*, str. 98–99 in op. 21. Papež je leta 1254 za tržaškega škofa potrdil in posvetil *Arlongum de Voisperch*.

¹²³ UBKr II, št. 96, 173; Baraga, *Gradivo*, št. 119.

izpričana že v urbarialnem zapisu okrog leta 1200. Prvotno je imela nedvomno večji obseg, kot ga kažejo urbarji 15. stoletja.¹²⁹

Poleg grofov Goriških so bili v osrednjem delu Krasa najmočnejši oglejski vazali gospodje Devinski. Rodbina, imenovana po izvornem gradu Devin, kjer se Kras neposredno dotika Jadranskega morja, se prvič pojavi s tem imenom leta 1139 in že 1188 je jasno izpričano njeno vazalstvo do oglejske cerkve – Štefan iz Devina je bil *fidelis* oglejskega patriarha.¹³⁰ Od Ogleja so imeli v fevd matični Devin ter gospodstva Senožče na Krasu, Prem v Brkinih ter Momjan v Istri – po vseh so se člani družine oziroma posamezne veje občasno imenovali.¹³¹ Še leta 1386 so v Ogleju smatrali, da so gradovi Devin, Prem in Senožče oglejski fevd – *dominus de Duino debet recognoscere ... castra Duini, Prem et Solosench ... jure feudi Aquilegensis Ecclesie*.¹³² Poleg tega so bile oglejski fevd še posesti v »Meraniji«, na obali Kvarnerja: mesto Reka in kašteli Kastav, Veprinac in Moščeni-ce.¹³³ Devinski niso bili le vazali, temveč tudi ministeriali oglejske Cerkve. Kot je dokazal P. Štih, pa so bili obenem tudi ministeriali goriških grofov, katerim so v času vzpona v 13. stoletju zvesto sledili, pogosto v škodo svojih primarnih dobrotnikov – Ogleja.¹³⁴ Ministerialna vez do patriarha je jasno izpričana leta 1238 v listini, s katero sta patriarh Bertold in goriški grof Majnhard sklenila zavezništvo, naperjeno proti mestu Kopru. Na sklenjeni sporazum sta prisegla Ulrik z Rihemberka, ministerial grofa, ter Vošalk z Devina, ministerial patriarha – *Utschalcus de Duwino ministerialis patriarche*.¹³⁵ Drugi je za nas še posebej zanimiv in viri o njegovem delovanju nam omogočajo nekatere nove ugotovitve. Predstavnikov rodbine z

imenom Vošalk je bilo očitno več, kot so domnevali dosedanji raziskovalci, najverjetneje trije (genealoška preglednica 2).¹³⁶ Vošalk (II.), prvič imenovan s svojim očetom in brati leta 1188, nastopa v virih samostojno od 1197 dalje. Večkrat je bil v krogu Goriških, leta 1238 z njimi celo v spremstvu cesarja Friderika II. v Padovi, vendar nikoli kot njihov ministerial.¹³⁷ Imel je tri brate – Hugo se je imenoval po matičnem Devinu,¹³⁸ Henrik po Premu,¹³⁹ Kono po Devinu in kasneje Castelnuovu v Furlaniji.¹⁴⁰ Zanimivo pa je dejstvo, da se Vošalk (II.) ne pojavlja v krogu Goriških niti enkrat v razdobju med 1201–1238. V tem času ga zasledimo v popolnoma drugi družbi.

Leta 1223 je mejni grof Henrik Andeški v Reifensteinu na Dolenjskem (lokacija gradu ni ugotovljena) izstavil darovnico samostanu Diessen za posest pri Vipavi.¹⁴¹ To je storil vpricho svojih ministerialov – *presentibus ministerialibus meis* – od katerih jih je bilo 21 resnično andeških, le trije pa izstopajo: Bertold iz Krškega in Vulfing iz Vipave (bogenska) ter – Vošalk z Devina! Kaj je počel v ekskluzivno andeški družbi na Dolenjskem? Listina, ki nakazuje odgovor, je že omenjena zavezniška pogodba med patriarhom Bertoldom in Goriškimi, sklenjena v andeški Vipavi leta 1238. Vošalk Devinski je jasno označen kot *ministerialis patriarche*.¹⁴² Morda pa ta dikcija pomeni, da je bil prvotno andeški (!) in ne oglejski ministerial. Nenazadnje je bil Bertold gospod oz. dedič Vipave in Postojne po svojem bratu Henriku Andeškem in je npr. vipavske ministeriale šele leta 1241 podelil Ogleju, kot smo že videli. Dotedaj pa so bili ti »ministeriali patriarha« – Bertolda Andeškega – ne pa oglejske Cerkve! In kje bi lahko Vošalk deloval kot andeški ministerial. Pri rešitvi tega vprašanja nam lahko smer nakaže dosedaj v tem kontekstu prezrta listina patriarha Volfgerja iz leta 1213 za samostan Beligna, kjer je med pričami naveden tudi *Udo de Prem*.¹⁴³ To pa je bil zelo verjetno nihče drug kot Vošalk Devinski, Udo bi bila namreč lahko okrajšana varianta imena *Udalschalk* oziroma Vošalk. In Prem je že malo kasneje v dveh dokumentih (1217, 1234) izpričan kot posest njegovega brata Henrika.¹⁴⁴ Prem, kasneje

¹²⁹ Kos, *Urbarji II*, str. 36, 54.

¹³⁰ CDI I, št. 133; Rubeis, st. 634; Gradivo IV, št. 148, 754. Temeljita in še vedno uporabna razprava o Devinskih je Kos, *Iz zgodovine*, str. 91–133.

¹³¹ Pri Senožčah je že pred 1250 Štefan iz Devina daroval posest samostanu Stična (Baraga, *Gradivo*, št. 113, 113a). Kot oglejski fevd so Senožče prvič izpričane leta 1275 (TEA, št. 273), Devin in Prem pa leta 1366, ko so poslanci patriarha zahtevali od Huga Devinskega, da ju prevzame v fevd od Ogleja kot njegovi predniki, in mu predočili notarski instrument iz leta 1256, ki naj bi to dokazoval (TEA, št. 1246). Prim. Kos, *Urbarji II*, str. 48–51; Štih, *Groffe*, str. 46 sl.

¹³² TEA, str. 413.

¹³³ Leta 1366 je Oglej terjal od Devinskega, da prevzame kot oglejski fevd tudi *totum quod habet in Meran sive in Croatia* (TEA, št. 1246). Testament Huga Devinskega iz 1374 izpričuje, da je šlo za Reko, Kastav, Veprinac in Moščeni-ce. HHSStA, AUR, 1374 VI 24. Prim. Štih, *Groffe*, str. 47, ki je v sklop starih devinskih gospodstev uvrstil tudi Lovran in Brseč. Vendar sta bili ti dve gospodstvi goriški in sta sodili h goriški istrski grofiji. Leta 1342 v delilni pogodbi Goriških sta pod posestjo in *Isterreich* poleg Pazina in drugih navedena tudi *Lauran* in *Brisbeczz* (MDC X, št. 161). V roke Devinskih sta prišla šele leta 1380, ko so Habsburžani Hugu VIII. zastavili celotno bivšo goriško Pazinsko grofijo v Istri s pripadajočim. Štih, *Groffe*, str. 59–60; Kos, *Iz zgodovine*, str. 120.

¹³⁴ Štih, *Groffe*, str. 48–52.

¹³⁵ Joppi, AT 11, št. 19, str. 403; Gradivo V, št. 685.

¹³⁶ Štih je domneval Vošalkovo prvo omembo leta 1188 in zadnjič 1249 (Štih, *Groffe*, str. 52, 76). Vendar je bil prvič omenjen že leta 1158 z bratom Štefanom in nato še ok. 1184. Härtel, *Urkunden*, št. 18; MDC III, št. 1302; Joppi, AT 11, št. 7, str. 388. Zato je gotovo šlo vsaj za dve, če ne tri osebe z istim imenom. Štefan, omenjen še leta 1166, je imel po viru iz 1188 štiri sinove: Vošalka (II), Huga, Henrika in Kona. CDI I, št. 146, 147; Rubeis, st. 634; Gradivo IV, št. 754; Härtel, *Urkunden*, št. 29, 30.

¹³⁷ MDC III, št. 1512; W I, št. 305, 314, 475, 507, 521, 537, 543.

¹³⁸ CDI II, št. 235; Joppi, AT 11, št. 15, str. 397; Bernhard, *Documenta*, št. S15; W I, št. 407.

¹³⁹ Bernhard, *Documenta*, št. S15; Minotto, *Acta*, str. 19; Gradivo V, št. 617.

¹⁴⁰ CDI I, št. 185; MDC I, št. 412; W I, št. 330, 404, 408.

¹⁴¹ Gl. op. 72.

¹⁴² Kot v op. 135.

¹⁴³ Rubeis, st. 552; Gradivo V, št. 213.

¹⁴⁴ Kot v op. 139.

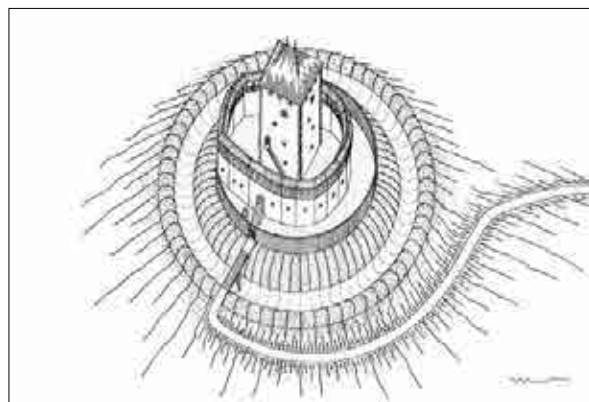
oglejski fevd Devinskih, je bil verjetno del obsežnega prvotno andeškega gospostva Postojna, ki je segalo v severne Brkine, kot smo lahko ugotovili tudi pri gradu Voitsberg (karta 2). Premsko gospostvo oziroma kasnejše deželno sodišče je bilo dobesedno izrezano iz geografsko zaključnega postojnskega »pragospotstva«, ki je ohranilo enklave na eni in drugi strani in je prvotno segalo vse do povirja reke Reke.¹⁴⁵ To bi tudi pojasnilo, zakaj je bila lega oglejskega Voitsberga dobesedno vrinjena med devinski Prem na eni in goriški Švarcenek na drugi strani, oziroma je bila posest premskega gospostva in Voitsberga že v drugi polovici 13. stoletja precej pomešana.

Opozorim naj še na eno genealoško vprašanje. Po mojem mnenju je poleg omenjenega Vošalka II., ki se dosledno imenuje po Devinu, in je verjetno umrl enkrat v 1230–ih ali 1240–ih letih,¹⁴⁶ obstajal še njegov sin Vošalk III., ki se je leta 1234 prvič in nato še večkrat do 1249 imenoval po istrskem Momjanu, kjer je bil oglejski vazal (genealoška preglednica 2).¹⁴⁷ Imel je sinova Biakvina in Kona – ta dva sta leta 1252 posegala po rožaški posesti na Krasu, ki jo je vzel v zaščito vojvoda Bernard.¹⁴⁸ Bila sta oglejska vazala in ministeriala v Momjanu in Senožečah.¹⁴⁹ Argument za obstoj tretjega Vošalka je dejstvo, da je Vošalk iz Momjana v listini 1234 omenjal svojega brata z imenom Štefan ter označil Henrika s Prema kot svojega strica.¹⁵⁰ Henrik s Prema pa je bil brat Vošalka (II.) ter Huga, kot je znano že za leti 1188 in 1217,¹⁵¹ torej je bil Vošalk (II.) oče momjanskega Vošalka (III.). Omenjeni Štefan – običajno imenovan po goriškem Castelnuovu v Furlaniji – pa je bil v viru iz 1260 izpričan kot stric Biakvina in Kona.¹⁵² Drugače bi si tudi težko razložili identičnost Vošalka Devinskega, prvič omenjenega skupaj z brati že leta 1188, z Vošalkom Momjanskim, ki je 1249 – torej 61 let kasneje – sklepal poročno pogodbo za sina Biakvina.¹⁵³ Tako je nekoliko popravljena oziroma dopolnjena genealogija zgodnjih Devinskih, kot jo je predstavil pred dvema desetletjema P. Štih.¹⁵⁴

Proti koncu vlade oglejskega patriarha Bertolda, zlasti pa po njegovi smrti leta 1251, se je tudi za istrsko-kraško-furlanski prostor začelo zelo turbulentno obdobje. Čas velikih cerkvenih knezov v cesarstvu, ki so se lahko – z vladarjevo podporo – enakovredno

kosali s posvetnimi mogočniki, je bolj ali manj minil. V bodoče so se le še redki lahko postavili po robu ambicioznim in brezobzirnim posvetnim knezom, kakršne so dobesedno utelešali ravno grofje Goriški. Začela se je doba skoraj vsakoletnih fevdalnih spopadov – fajd – ki so prinašali uničevanje gradov, mest, infrastrukture, sklepanje in kršenje premirij ter mirovni sporazumov, hitro menjavanje lojalnosti vazalov in ministerialov. Vsakih nekaj let je prihajalo do obsežnih zavezniških in mirovni sporazumov z nešteti klavzulami (npr. 1251, 1264, 1281), ki so podrobno orisovale škodo, krivce, določale poravnavo odškodnin ipd. Dopolnjujejo jih še nekatere kronike, na primer tista Julijana iz Čedadada (*Annales Foroulienses*) ali pa kronika mesta Spilimbergo (*Chronicon Spilimbergense*).¹⁵⁵ Opisi so pogosto podrobni in slikoviti ter omogočajo redke vpogled v negotov vsakdan tistega obdobja. Grofje Goriški so velikopotezno izkoristili ranljivost oglejskega patriarhata v času Bertoldovih šibkih naslednikov – zlasti pod pretenzijo odvetništva – in so dobesedno preplavili Kras (in Istro), kjer so nastajala goriška gospostva z novimi gradovi, o katerih je pogosto govor v mirovni sporazumih.¹⁵⁶

Leta 1249 je bil prvič omenjen grad, ki že s svojim imenom kaže na svoje kraško poreklo – Karsberg (*Carsperch, Carsberch, Charsperch, Carisberg*), na važni poti iz Podgrajskega podolja preko Čičarije v Istro, z rodom goriških ministerialov.¹⁵⁷ Leta 1267 ga je po sporazumu o premirju grof Albert kot jamstvo zastavil patriarhu, in podobno tudi v sporazumu iz 1274.¹⁵⁸ Grad je bil očitno trn v peti Ogleju, saj je bil tudi v mirovnem sporazumu leta 1281 omenjen z do-

Slika 3: Karsberg, poskus rekonstrukcije podobe gradu v 13. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III/3: Porečje Reke z Brkini, Ljubljana 2007, str. 69*).

¹⁴⁵ Gl. Kos, *Urbarji II*, karta v prilogi.

¹⁴⁶ Pri omembah Vošalka iz Devina in Vošalka iz Momjana med 1238 in 1249 ni mogoče ločiti, kdaj gre za drugega in kdaj tretjega istega imena.

¹⁴⁷ CDI II, št. 261; Štih, *Groffe*, str. 76–77.

¹⁴⁸ Gl. op. 60.

¹⁴⁹ Kono je skupaj z nečakom Ulrikom oboje leta 1275 prejel v fevd od patriarha. TEA, št. 237.

¹⁵⁰ Minotto, *Acta*, str. 19; Gradivo V, št. 617.

¹⁵¹ Gl. op. 136, 139.

¹⁵² Joppi, AT 11, št. 20, str. 403; MDC IV, št. 2243; UBKr II, št. 186; CDI II, št. 322.

¹⁵³ Štih, *K zgodovini*, str. 549–551.

¹⁵⁴ Prim. Štih, *Groffe*, str. 52–53, 76–77 in genealoška preglednica na str. 240.

¹⁵⁵ Prim. Štih, *Groffe*, str. 206 sl.

¹⁵⁶ Prim. Štih, *Groffe*, str. 155–156.

¹⁵⁷ Štih, *Groffe*, str. 22, 108–109; Kos, *Urbarji II*, str. 40. Grad je stal pri vasi Golac, kjer je še danes zaselek Zagrad.

¹⁵⁸ Chmel, *Urkunden*, št. 79, str. 89; CDI II, št. 361, str. 597; WI, št. 788.

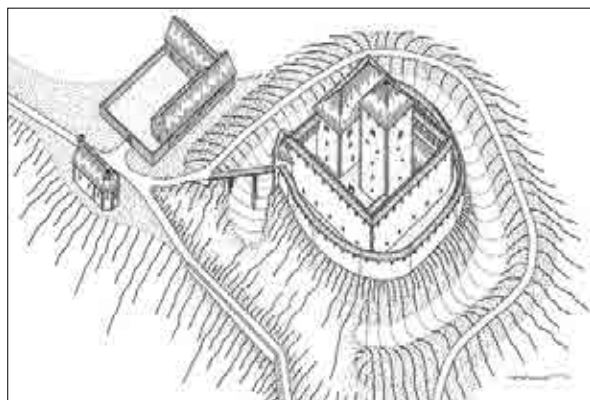
stavkom, naj se po volji patriarha poruši ali ohrani – *castrum Carsperch manere aut destrui debet, prout de domini patriarche procesit voluntate*.¹⁵⁹ Kasneje se s tem imenom ne omenja več in je bil verjetno res porušen. Že nekaj let prej pa je bil na južnih obronkih Brkinov, nad današnjo vasjo Podgrad, zgrajen goriški Novi grad (*Castrum novum, Nova domus, kasneje Neuhaus, Neunhaus, Newenhaus, Newhaus*). Prvič je bil omenjen leta 1275 kot »Novi grad na Krasu« – *Castrum novum situm in Carsis* –, v sporazumu 1281 pa je bilo izrecno rečeno, da je bil zgrajen namesto Karsperga in naj se ga po patriarhovi milosti ne poruši.¹⁶⁰ To se je tudi uresničilo, saj je na njem bival ugleden »kraški« rod ministerialov, ki so v goriški službi v nadaljnjih več kot dveh stoletjih igrali prominentno vlogo. Protiutež Karspergu je dajal onstran Čičarije goriški grad Rašpor (*Raspurch, Raspurg, Rasspurg, Ratzpurch*), prvič omenjen 1264, ki je povezoval goriško posest na Krasu na eni ter v Istri na drugi strani. Leta 1393 je bil izrecno imenovan kar »ključ cele Istre«.¹⁶¹ Na njem je sedel rod goriških ministerialov, ki je izviral z oglejskega Voitsberga, kot smo že videli.¹⁶²

Goriška posest na stiku kraške planote in Brkinov je imela svoje središče v leta 1249 prvič omenjenem gradu Švarcenek pri Podgradu pri Vremah (*Swarczenek, Swarczenek*).¹⁶³ Bolj kot ta, ki ni imel izrazitega strateškega položaja, pa je bil zanimiv goriški grad Vikumberg (*Winchimberch, Vinchenberg* in podobno), tudi zaradi načina svojega nastanka. Istega leta 1249 ga je namreč neposredno na posesti tržaškega ško-

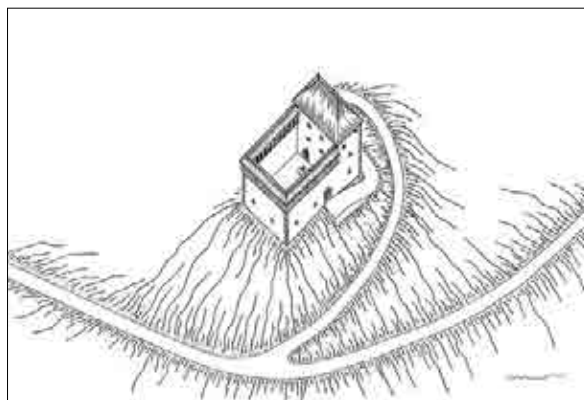
fa – *in districtu episcopatus Tergesti* – z dovoljenjem škofa postavil goriški ministerial Ravin z Rašporja in ga prejel v fevd. Grad, ki je stal na kraškem robu pri vasi Beka nad dolino Glinščice (kota 390 m. n. v.), so kasneje imeli v svojih rokah kot tržaški fevd goriški grofje – pot preko ministerialov je bila očitno eden od praktičnih načinov pridobivanja strateških pozicij in posesti.¹⁶⁴

Iniciativa za postavljanje gradov je neredko izhajala od ministerialov, seveda v interesu njihovih gospodov. Tako je nastal tudi goriški grad Gotnik (*Gotenech, Gotenych, Gutenek*) v povirju notranjske Reke, južno od vasi Podgraje, ki kaže, do kod je že kmalu po sredi 13. stoletja segal interes Goriških ter prej posest patriarha (postojnsko »pragospostvo«). Grad, ki je zajemal pripadajoče gospostvo/pokrajino (*contrata de Gotef oz. Gotys*), je sam zgradil goriški ministerial Vinter iz Pazina in ga leta 1255 prejel od goriškega grofa Majnharda v fevd.¹⁶⁵ Nadalje se je Vinterjev rod po tem novem središču tudi imenoval. V tem primeru pa je imel oglejski patriarh Gregor še toliko moči, da se je postavil po robu in 1258 zahteval priznanje, da je posest oglejski fevd, nakar je moral Vinter privoliti, da patriarh odloči glede porušitve ali ohranitve gradu.¹⁶⁶ Grad je seveda ostal in bil goriški do leta 1365 oz. 1367, ko so ga v svoje roke pridobili Devinski, kot kaže na škodo Goriških.¹⁶⁷

V resnično kratkem obdobju dobrih dveh desetletij se – če prištejemo še novi grad Hašperk pri Planini iz leta 1251¹⁶⁸ – pojavi kar sedem novih goriških

Slika 4: Vikumberk, poskus rekonstrukcije podobe gradu v 13. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 5: Kras in Primorje*, Ljubljana 2011, str. 320).

Slika 5: Gotnik, poskus rekonstrukcije podobe gradu v 13. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III/3: Porečje Reke z Brkini*, Ljubljana 2007, str. 19).

¹⁵⁹ MDC V, št. 481, str. 308; Joppi, AT 12, št. 46, str. 56; W II, št. 304; Štih, *Groffe*, str. 109.

¹⁶⁰ ... *castrum novum apud Cerolach constructum sit loco Carsperch ... Castrum autem novum manere debeat ... de gratia ipsius domini patriarche*. MDC V, št. 481, str. 308; Joppi, AT 12, št. 46, str. 56; W II, št. 304; Štih, *Groffe*, str. 109; Kos, *Urbarji II*, str. 40.

¹⁶¹ Štih, *Groffe*, str. 97 sl.

¹⁶² Gl. op. 122.

¹⁶³ Kos, *Urbarji II*, str. 39–40.

¹⁶⁴ Štih, *Groffe*, str. 154, 207–208; isti, Trst, str. 129; Kos, *Urbarji II*, str. 41; CDI III, št. 783.

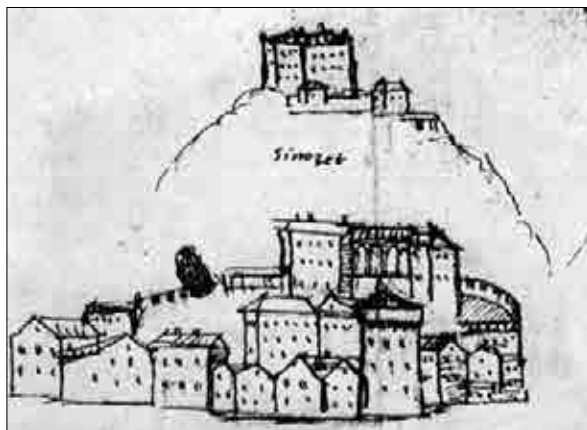
¹⁶⁵ ... *Winterus de Pisino construi fecerit quoddam castrum quod vocatur Gotenych in contrata de Gotys*. UBKr II, št. 250; Kos, *Urbarji II*, str. 51–52; Štih, *Groffe*, str. 89; W I, št. 629.

¹⁶⁶ UBKr II, št. 250.

¹⁶⁷ Kos, *Urbarji II*, str. 52; Štih, *Groffe*, str. 59, 67, 171. Gl. še spodaj, str. 416.

¹⁶⁸ Gl. op. 126.

gradov na širšem območju Krasa (podoben proces je potekal tudi v notranjosti Istre). Skoncentrirani so na širšem območju okrog Brkinov, kjer so se stikala gospostva patriarha, Goriških in Devinskih in kjer so se križale oziroma cepile poti iz slovenske notranjosti proti Trstu in Furlaniji, v Istro ter v Kvarner. Dogajanje je bilo resnično dinamično in v veliki meri v škodo nekdanjih posesti oglejskega patriarha, o čemer priče tudi več klavzul mirovnih sporazumov, ki so odločale o poružitvi ali ohranitvi novih gradov, kot smo videli pri Hašperku, Karspergu, Novem gradu in Gotniku. Prometni moment je bil nedvomno izrednega pomena v strategiji gospodov, ki so se tu borili za prevlado, in ni slučaj, da se v teh letih vzporedno z gradovi pojavijo tudi prve omembe mitnic, ki so lastnikom prinašale precejšnje dohodke od prometa in trgovine. Goriški so že leta 1217 pobirali mitnino v »svojem trgu Uncu« na Planinskem polju,¹⁶⁹ kasneje pa še v Lokvi na cesti iz smeri Kranjske preko Krasa v Trst, ki se je nato s kraškega roba spustila v obalno mesto. Druga goriška mitnica, omenjena leta 1286 skupaj z Lokvijo, pa je bila v Rupi pri Jelšanah, na cesti iz smeri Postojne preko Pivke na Reko in v druga mesta ob Kvarnerju.¹⁷⁰ Oglejski patriarh je imel v Landolu na Pivki, na poti iz Planine, eno najdonosnejših mitnic na »ljublanski« cesti, ki je sodila pod postojnsko gospostvo.¹⁷¹ Mesto Trst je na svojem teritoriju imelo kar pet mitnic, ki so pokrivalo različne poti v mesto ali mimo njega proti Kopru oz. Devinu. Ena najpomembnejših je bila v Klancu pri Kozini in je omogočala dohodke od prometa proti konkurenčnemu beneškemu Kopru.¹⁷² Gospodje Devinski pa so na Krasu imeli svoje mitnice v Senožeah (slika 6),¹⁷³ matičnem Devinu¹⁷⁴ ter v svojih kvarnerskih

Slika 6: Senožee, grad gospodov Devinskih z naseljem – kasnejšim trgovim – kjer so imeli donosno mitnico. J. Clobucciarich, ok. 1603 (posredoval dr. I. Sapač).

kaštelih in zlasti v mestu Reka.¹⁷⁵ Kot gradovi so bile tudi mnoge mitnice vzpostavljene protizakonito na novo, zato ni nenavadno, da je bilo v mirovnem sporazumu med Albertom Goriškim in patriarhom leta 1281 precej govora o dohodkih od prometa in trgovine in zlasti o novih mitnicah (*mutarum impositum de novo*), ki jih je grof vzpostavil po smrti svojega očeta v območjih jurisdikcije Ogleja in naj bi jih ukinil.¹⁷⁶

Čas velikih bojov in sprememb v regiji se je, kot omenjeno, začel že v zadnjih letih življenja patriarha Bertolda, ko je Majnhard Goriški prevzel vodstvo gibelinske stranke cesarja Friderika II. v furlansko-vzhodnoalpski regiji in udaril tudi po posestih Ogleja. Ta se je obranil ob izdatni pomoči Ulrika III. Spanheima, ki je bila dogovorjena v zavezniškem sporazumu v Kamniku 1250. Podrobnejši vpogled v dogajanje nudi prvi obsežen mirovni sporazum med Goriškimi in patriarhom, sklenjen v Čedadu po koncu spopadov januarja 1251.¹⁷⁷ Grof Majnhard je med drugim priznal patriarhu lastništvo na gradovih Višnja Gora in Mengeš na Kranjskem ter v Postojni in Vipavi, ki jih je očitno uspel v vojni zasesti. Obljubil je, da bo porušil svoj novozgrajeni grad Hašperk pri Uncu in vrnil oglejske posesti, zasedene v Istri, patriarh pa je obljubil vrnitev zasedenega goriškega pristanišča v Latisani. Majnhard je tedaj v zavezništvu s tirolskim grofom že pripravljal obsežno ofenzivo

¹⁶⁹ Gl. op. 124.

¹⁷⁰ Goriški grof Albert je leta 1286 oprostil samostan Bistra plačila mitnine od vina, olja, sadja, drobnice in drugega za lastne potrebe na svojih mitnicah v Rupi in Lokvi (*in mutis nostris in Rup et Hulb*), kar je 1288 potrdil njegov brat Majnhard tudi za druge mitnice na tej in drugih cestah: ... *et aliis nostris mutis seu theloneis in illa strata ac uia publica et alias...* ARS AS 1063, Zbirka listin, 1286 I 3; 1288 II 8; Chmel, *Urkunden*, št. 58; Kosi, *Potujoči*, str. 213; Štih, *Groffe*, str. 26.

¹⁷¹ Prvič je omenjena leta 1304 (Bianchi, AKÖG 31, str. 176). Še 1335 je bila skupaj z mitnico v Ložu v rokah patriarha Bertranda, ki je obvestil svoje mitničarje, da od samostana Stična glede na stare privilegije ne smejo zahtevati mitnine. GAV, št. 728.

¹⁷² Kosi, *Potujoči*, str. 213.

¹⁷³ V Senožeah je moral samostan Stična že leta 1217 plačevati mitnino – *vectigal* (Pucelj, str. 20; UBKr II, št. 33). Tamkajšnja mitnina je bila 1366, ko so se Devinski s svojimi posestmi podredili Habsburžanom, »legalizirana« s strani vojvod Albrehta in Leopolda v višini, kot so jo pobirali v Landolu pri Postojni. HHStA, AUR, 1418 I 27, z insertom listine iz 1366 II 7: ... *ain marott ze Senosetsbach geben und erlawben zenemen ewiklich von aller kaufmanschaft zugleichewis als man sy zu Lanndaw nimbt*. Prim. Kosi, *Potujoči*, str. 213.

¹⁷⁴ Hugo II. Devinski je že leta 1281 nadlegoval potujoče iz Tržiča mimo Devina v Trst z dajatvami, nakar je bilo razsojeno, da nima pravice »uvajati novotarij« in nadlegovati potnikov na cesti ali pred Devinom. Kot je razvidno iz kasnejših pritožb, je pri Devinu od njih terjal nekajkrat več, kot je bila mitnina

v Tržiču. Nezakonito mitnico je uspel kljub vsemu uveljaviti. TEA, št. 1247; Kosi, *Potujoči*, str. 216; Kos, *Urbarji II*, str. 49.

¹⁷⁵ Po urbarju Walseejev iz okrog leta 1400, ki so leta 1399 dedovali posesti Devinskih, so bile mitnice na Reki, v Kastvu in Veprincu. Kos, *Jedan urbar*, str. 16–17. Ze Hugo II. Devinski je leta 1300 dovolil stiškemu samostanu, da je za svoje potrebe letno tovoril z Reke po 50 tovorov soli in šest olja brez plačila mitnine: *de Sancto Vito sua Fluminensi civitate ... sine ullo telonio, muta aut vectigali*. Pucelj, str. 45.

¹⁷⁶ ... *omnis muta imposita in dominio et iurisdictione domini patriarche per dictum Albertum comitem a morte bone memorie domini Meynardi patris sui debeat removere*. MDC V, št. 481; Joppi, *AT* 12, št. 45, 46, str. 50 sl.

¹⁷⁷ Baraga, *Gradivo*, št. 127.

proti Spanheimom na Koroškem in očitno zato v sporazumu popušal. A dogodki na Koroškem – poraz pri Greifenburgu in ponižujoč mirovni sporazum v Lieserhofnu 1252 – so pomenili začasen, a temeljit korak nazaj za Goriške. Mlada grofa, sinova Majnharda III., sta za skoraj desetletje pristala v salzburškem ujetništvu.¹⁷⁸ Če so jih Spanheimi po letu 1252 še držali v šahu, pa po vrnitvi Majnharda IV. in Alberta iz ujetništva (1258/59 oz. 1261), še zlasti pa po umiku Ulrika Spanheima iz furlansko–kraškega prostora 1261, ni bilo več ovir, kar je imelo za posledico v kratkem pravo eksplozijo moči Goriških. Ponovno so izbruhnili ostri spopadi s patriarhom Gregorjem, zaključeni s obsežnim mirovnim sporazumom, sklenjenim v Buzetu marca 1264.¹⁷⁹ Med ostalim naj bi se porušil novi grad Ločnik ob Soči pri Gorici, glede sosednjega Krmina pa so se Goriški zavezali, da ga ne bodo ponovno pozidali za časa življenja patriarha. Oglejskemu trgu Tržič (Monfalcone) in okoliški posesti, ki so jo imeli v zastavi od patriarha, so se odpovedali, ta pa jim je vrnil pristanišče Latisano. Porušiti je bilo potrebno oba gradova v Kanalu ob Soči, tako goriškega kot patriarhovega. Patriarh je za primer kršitve sporazuma zastavil dohodke svojega gospostva Cerknica (*reddittibus in contrata de Cirknitz*).

V naslednjih dveh letih je prišlo celo do zaveznitva med obema stranema, naperjenega proti istrskim komunam, ki so se upirale oblasti patriarha, zlasti Motovunu in Kopru.¹⁸⁰ Med vojno in obleganjem Kopra poleti 1267 pa je goriški grof zamenjal strani in ujel patriarha Gregorja, kar je pripeljalo do srednjeveške »totalne vojne«, ki je divjala tako v Furlaniji kot v Istri in na Krasu – *tam in Foro Julii quam in Istria et Corsto*.¹⁸¹ Po določili premirja in za pokoro, ker je imel patriarha Gregorja ujetega v Gorici, je moral grof Albert avgusta 1267 zastaviti svoja gradova Gorica in Karsperg.¹⁸² Vojna je ponovno izbruhnila poleti 1268 in goriški pristaši – med njimi Ravin iz Vipave in Odorik iz Solkana – so pri Medeji ubili oglejskega vicedoma, konkordijskega škofa Alberta. Patriarh je z vojsko furlanskih vazalov vpadel na Goriško, požgal predmestje Gorice, oblegal grad in nazadnje še porušil most čez Sočo.¹⁸³ Preden je

bilo po smrti patriarha Gregorja – umrl je septembra 1269 – novembra pri Krminu sklenjeno trdnejše premirje,¹⁸⁴ je vojna temeljito opustošila širše območje od Furlanije do Istre in preko Krasa vse do Loža. Kaj vse se je v dvoletnem obdobju 1267–69 tu dogajalo, podrobno poroča seznam škode, ki so jo Ogleju povzročili Goriški s svojimi pristaši, sestavljen leta 1274 ob pogajanjih o mirovnem sporazumu.¹⁸⁵ Vir je izredno zanimiv, saj redko dobimo tako podroben vpogled v potek srednjeveške faje.

Koprčani s pomočjo Pirančanov in Izolanov so požgali in razrušili oglejski grad Kaštel (Castelvenere) nad Dragonjo blizu Momjana. Uničeni so bili še gradovi Voitsberg v Brkinih, Višnjevik v Goriških brdih in sosednja Moša, pri čemer je – kot tudi pri operacijah proti oglejskemu Buzetu – *in servicio Comitibus* izrecno omenjen Kono Momjanski iz veje Devinskih, sicer oglejski ministerial. Oglejska vazala z gradu Pietrapelosa pri Buzetu sta mu ubila brata Biakvina, zato je Kono z goriškim grofom Albertom in Koprčani razrušil Pietrapeloso ter obglavil oba krivca. Razrušen je bil tudi oglejski Kršan v Istri. Ko je Majnhard Goriški prišel z vojsko v Furlanijo – očitno iz Kranjske – je osvojil in izropal »novi grad pri Postojni« (*novum castrum apud Arenasperch*), enako tudi nov oglejski trg Tržič (Monfalcone), narkar je ropal in požigal po okolici Čedadu in Vidma. Ko je patriarh Gregor oblegal Gorico (poleti 1268), je Goriškim prišel na pomoč grof Friderik Ortenburški, ki pa Ogleju ni povzročil večje škode, razen v Vipavi, kjer je prenočil. Oglejski ministeriali Šteberški s svojimi pristaši so – ko so prestopili na stran Goriškega in Huga Devinskega – povzročili škodo prebivalcem Cerknice in Loža (*fecerunt hominibus de Kirkiniz et de Los dampnum*). Ditmar z Greifenfelsa, oglejski ministerial iz Vipave, pa je ravno tako prestopil h grofu Goriškemu ter s pomočjo njegovih mož osvojil grad Jama pri Postojni (*expugnavit munitionem ... Antrum prope Arenasperch*). Da je šlo za vojno precejšnjih razsežnosti, lepo pričajo mirovna pogajanja v Čedadu avgusta 1274, katerim je prisostvovalo kar 83 poimensko navedenih mož, med njimi 28 klerikov, 32 oglejskih vazalov in ministerialov ter 22 goriških, tudi iz Rihemberka, Dornberka, Vogrskega, Gorice, Devina, Vikumberka, Švarceneka, Rašporja, Momjana, Pazina ter dolenskega Šumberka.¹⁸⁶ Končni mirovni sporazum februarja 1275 v Čedadu pa je goriški grof Albert sklenil tudi v imenu svojih zaveznikov Kopra in Pirana.¹⁸⁷

¹⁷⁸ Komac, *Od mejne grofije*, str. 161–162, 166–167; Štih, *Groffe*, str. 23, 29–30; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 339–340.

¹⁷⁹ Joppi, *AT* 12, št. 35, str. 31 sl.; *W I*, št. 716.

¹⁸⁰ Joppi, *AT* 12, št. 38, str. 39 sl.; Chmel, *Documenta*, št. 78a, 78b; *W I*, št. 747, 778, 779; Pizzinini, *Die Grafen*, str. 187–188. V prvem od dveh zavezniskih sporazumov (1265) je patriarh Gregor kot jamstvo za tri leta zastavil svoj grad Postojna. Ob tem sta navedena *Angelus et Detricus habitatores in dicto castru de Arenasperch*, prva poimensko znana kastelana v Postojni.

¹⁸¹ To je razvidno iz prvega sporazuma o premirju avgusta 1267. Voigt, *Das urkundliche*, št. 99, str. 112; *W I*, št. 787¹.

¹⁸² Chmel, *Urkunden*, št. 79, str. 89; *W I*, št. 788.

¹⁸³ ... *exivit Gregorius patriarcha Utino cum suo exercitu contra dictum comitem. Et tunc die 12. Augusti destructus et dirutus fuit pons Isuntii prope Goritiam*. *MGH SS* 19, str. 197; *W I*, št. 809, 810; Pizzinini, *Die Grafen*, str. 188–190.

¹⁸⁴ Za sklenitev premirja so bili na goriški strani pooblašteni med drugim Konrad in Volker z Rihemberka, Hugo Devinski ter njegov sorodnik Kono iz Momjana. *MDC V*, št. 2; *W I*, št. 842.

¹⁸⁵ ... *dampna pricipalia illata Aquilegensis Ecclesie per Comitem Goricie et amicos et servitores suo in servicio suo ...* *CDI II*, št. 361, str. 602; Bianchi, *AKÖG* 22, št. 376, str. 398–400; Štih, *Groffe*, str. 68, 78.

¹⁸⁶ *CDI*, št. 361, str. 596 sl.; *MDC V*, št. 153.

¹⁸⁷ *CDI*, št. 363; *W II*, št. 125.

Slika 7: Pogled z gradu Socerb na Tržaški zaliv. Pristaniška mesta na obali so bila vitalno povezana s slovensko notranjostjo. Boj za prevlado nad kraškimi prelazi je bil boj za dostope do teh pristanišč. Na levi beneška mesta Milje, Koper, Izola, Piran, desno Trst (od 1382 habsburški) in Devin (J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, 1679).

Največji dobiček iz teh, v končni fazi brezplodnih spopadov, pa je iztržila beneška republika, ki si je v letih 1267–91 uspela podrediti skoraj vsa oglejska istrska mesta, tudi Koper (1279), Izolo (1280) in Piran (1283).¹⁸⁸ Goriški grof Albert je nastopal celo kot zaščitnik svojih nekdanjih zaveznikov in je 1278 sklenil s Koprom vojaško zvezo proti Benečanom.¹⁸⁹ Prišlo je do vojne – zlasti v Istri – kar pa Benečanov ni oviralo, da ne bi 1279 oblegali in zavzeli Koprna, kar je pomenilo njegovo dokončno podreditev republiki.¹⁹⁰ Tudi sporazum med patriarhom in Albertom Goriškim leta 1281, ki naj bi rešil vse sporne zadeve,¹⁹¹ očitno sklenjen v senci beneške grožnje, neposredna vojaška zveza obeh proti Benečanom v Miljah 1283 ter izbruh vojne v Furlaniji in Istri, niso preprečili beneške podreditve Pirana in celo začasne zasedbe Milj.¹⁹² V letih 1287–89 je sledil zadnji poskus patriarha Rajmunda, da pridobi nazaj Koper in ostala istrska mesta. Z močnim sklicem furlanske deželne vojske, pomožnimi tirolskimi in koroškimi silami Majnharda Goriškega in goriško vojsko pod vodstvom njegovega brata Alberta, je patriarh junija 1287 mimo Tržiča in po tržaškem Krasu prodril do Koprna, opustošil njegovo okolico – zlasti vinograde – in nato brezuspešno oblegal trdnjavo Mocco (dana-

šnji Zabrežec) pri Trstu, ki je bila v beneških rokah.¹⁹³ Spomladi 1289 se je ponovil velik pohod patriarhove in goriške vojske pod grofovim sinom Henrikom II. proti Trstu, ki je bil pod beneškim pritiskom, kar je doseglo svoj cilj – beneški umik – in ohranitev tržaške samostojnosti. Kljub omejenim uspehom pa je bila Istra po miru, sklenjenem v Trevisu novembra 1291, za Oglej dokončno izgubljena – Benečani so patriarhu vrnila le Milje in Kaštel (Castelvenera).¹⁹⁴

Proti koncu 13. stoletja se je tako po politično zelo turbulentnih desetletjih v mejnem prostoru Furlanije, Istre in Krasa ponovno izoblikovalo ravnotežje moči, ki je delno umirilo vojaško dinamiko. Oglejski patriarh je izgubil ogromno ozemlja na račun rasti moči grofov Goriških in v obalnem območju beneške republike, ter je bil nadaljnja desetletja v konstantni defenzivi. Goriški so postali nova velesila tega prostora in dejavnik, s katerim so morale računati druge regionalne sile, tudi Benečani, kar je lepo razvidno v mirovni pogodbi iz Trevisa 1291. Ena od klavzul je zahtevala od Goriških, da na svojem teritoriju od Tr-

¹⁸⁸ Pizzinini, *Die Grafen*, str. 190 sl.; Štih, *Trst*, str. 133.

¹⁸⁹ Minotto, *Documenta*, str. 79 (1278 VII 27, Pazin).

¹⁹⁰ Pizzinini, *Die Grafen*, str. 193–195; Štih, *Groffe*, str. 104–105.

¹⁹¹ Sporazumu v Čedadu marca 1281 so poleg goriških ministerialov prisostvovali tudi Leopold Zovneški, Seifrid Mekinjski in Konrad Gal. MDC V, št. 481; Joppi, *AT* 12, št. 46, str. 52 sl.

¹⁹² Joppi, *AT* 12, št. 47, str. 58 sl.; Pizzinini, *Die Grafen*, str. 194–197; Štih, *Trst*, str. 133.

¹⁹³ Zanimivo je, da kronist Julijan iz Čedada v svojih Furlanskih analih omenja v patriarhovi vojski tudi zaveznike patriarha in grofa Goriškega *de Istria et Slavonia* (MGH SS XIX, str. 203). Drugo bi zelo verjetno lahko pomenilo plemiče iz današnjega slovenskega prostora, ki je bil v furlanski oz. ostali italijanski terminologiji tistega časa najpogosteje štet v *partes Slavonie* kot del širšega slovanskega prostora vzhodno od Italije. V seznamu vojske goriškega grofa pred Padovo leta 1319 je na primer Hugo Devinski označen kot *de Slavonia*. Gl. Lazar, *Vitezji*, str. 76.

¹⁹⁴ Pizzinini, *Die Grafen*, str. 198–202; Štih, *Trst*, str. 134; W II, št. 539; MGH SS XIX, str. 203–206; CDI II, št. 436, str. 779 sl.

žiča (Monfalcone) proti Istri, v Istri ali na Krasu – *in districtu domini Comitis Goritiae, videlicet a Montefalcone versus Istriam, nec in Istria, nec super Carseum* – ne bodo nudili zatočišča ljudem, ki niso hoteli priseči zvestobe dožu in so se umaknili iz Kopra ter drugih mest.¹⁹⁵ Goriškim je dejansko uspelo z novimi gradovi povezati njihova gospodstva od zgornjega Posočja in Furlanije preko Krasa v notranjost Istre in vse do Kvarnerja (Lovran, Brseč, Rakalj) v teritorialno zaključeno celoto. Tu sta se v nadaljnjih desetletjih izoblikovali celo pravno samostojni deželi: grofija Goriška severno in Pazinska grofija v Istri južno od Čičarije (karta 3).¹⁹⁶ Goriški pa so razširili svoj vpliv tudi v obalnih mestih. Po izdatni vojaški pomoči v vojni je bil goriški grof Henrik II. leta 1291 izbran še za podestaja Trsta.¹⁹⁷

Vzpon Goriških v drugi polovici 13. stoletja predstavlja vzorec, ki se je – sicer manj velikopotezno – nadaljeval tudi v naslednjih desetletjih. Mnogi drugi gospodje so sledili zgledu Goriških in na podoben način »cefrali« teritorije Ogleja v prid utrjevanju lastnih pozicij. In pri tem so nezanemarljivo vlogo odigrali sami oglejski ministeriali in vazali, ki so bili zvesti mnogim drugim prej, kot pa lastnim gospodom.

Novi možje: Ortenburžani – Habsburžani – Celjski (14. stoletje)

Po dokončni utrditvi na Krasu in v osrednji Istri se je konec 13. stoletja težišče dejavnosti Goriških premaknilo na eni strani v Furlanijo in na drugi bolj proti vzhodu, v območje preostalih, a strateško pomembnih oglejskih gospodstev: Vipave, Postojne in Loža. Šlo je nedvomno za poskus pridobiti čim boljše povezavo med kraškimi gospodstvi ter goriškimi posestmi na Kranjskem in v Marki, ki so bile na poti oblikovanja v sklenjeno teritorialno gospodstvo, kasneje deželo »Grofija v Marki in Metliki«.¹⁹⁸ Prapor ambiciozne in agresivne goriške politike pa je prevzel Henrik II. (sin grofa Alberta), pod katerim je goriška veja dinastije dosegla višek svoje moči.¹⁹⁹

Eden Henrikovih prvih korakov proti patriarhu je bil v začetku leta 1299 začasna zasedba oglejskega Tolmina s pomočjo njegovih vazalov Rihemberških.²⁰⁰ Vojna po celi regiji pa se je razbesnela naslednjega leta 1300/1301 proti patriarhu Petru Gerra in njegovemu nasledniku Otobonu. Oglejski prapor je v vlogi generalnega kapitana Furlanije prevzel grof Majnhard Ortenburški, ki je jeseni 1300 prišel s Kranjske v Furlanijo. S tem se je v regiji pojavil nov vojaški dejavnik – grofje Ortenburški – kar je

napovedovalo novo obdobje poseganja kranjskih in koroških magnatov v furlansko-kraški prostor. Boji so potekali prvenstveno v Furlaniji,²⁰¹ vendar se je goriški grof uspel prvič dokopati tudi do oglejskega Loža. Njegov zaveznik Tomaž de Cucagna je zasedel stolp in grad v Ložu (*turrim et castrum de Los*), kar pa je Goriški pred februarjem 1301 patriarhu vrnil.²⁰² Grof Majnhard Ortenburški pa si je julija 1301 zagotovil obljubo Mussata, oglejskega glavarja v Postojni, da bo grad odprt njegovi posadki, ki jo je poslal iz Furlanije in so jo sestavljali oddelki iz mest Vidma, Čedada ter Gemone.²⁰³ Ob tem izvemo še, da je bil Mussato v fajdi s Hugom Devinskim²⁰⁴ in Vikardom iz Pietrapelose v Istri, nedvomno goriškima zaveznikoma.²⁰⁵ V teh bojih so se v Furlaniji angažirali tudi kranjski in štajerski plemiči, kot je razvidno iz pogodbe o zvestobi, ki jo je v Krminu z goriškim grofom sklenil Oton s štajerske Planine, pričala pa sta tudi Rudolf Svibenski in Ulrik iz Gutenwerda.²⁰⁶ To se je še stopnjevalo, ko je leta 1305 patriarh Otobono dobil močnega zaveznika v Goriško-Tirolskih, koroških vojvodah in gospodih Kranjske, s katerimi je leta 1305 v Vidmu sklenil šestletno zavezniško pogodbo »za pomiritev Furlanije« (*pro statu pacifico totius terre Fori Julii*).²⁰⁷ Odtlej je tu vedno pogosteje zaslediti tudi Korošce, Kranjce in Štajerce, predvsem pod vodstvom koroškega maršala Konrada Auffensteina, kranjskega vicedoma Henrika Gralanda in štajerskega mogočnega Friderika Stubenberga.

V nadaljnjih dveh desetletjih, vse do smrti goriškega grofa Henrika II. leta 1323, so z bolj ali manj kratkimi obdobji premirij v regiji potekale vojne med Oglejem in Goriškimi, najpogosteje kot del širših političnih koalicij in konfrontacij v severovzhodni Italiji.²⁰⁸ Goriški nastopajo kot glavni zavezniki oglejskega nasprotnika Rikarda de Camina iz Trevisa, ki je bil njihov svak. Odmev teh dogodkov je občasno pljusnil tudi v kraško-notranjski prostor. Ko se

¹⁹⁵ CDI II, št. 436, str. 784.

¹⁹⁶ Gl. Štih, *Groffe*, str. 18 sl., 149 sl.

¹⁹⁷ Pizzinini, *Die Grafen*, str. 203; Štih, *Trst*, str. 135.

¹⁹⁸ Gl. Štih, *Groffe*, str. 157 sl.

¹⁹⁹ Štih, *Groffe*, str. 31 sl.; Pizzinini, *Die Grafen*, str. 204.

²⁰⁰ MGH SS XIX, str. 208; DSF I, št. 274, str. 480.

²⁰¹ MGH SS XIX, str. 209–210; Austro-Friulana, št. 13; MDC VII, št. 40, 49, 51, 62, 74, 75, 88, 89, 95; Pizzinini, *Die Grafen*, str. 204–205.

²⁰² Po vrnitvi gradu in stolpa je oglejski vitez Herman (*miles de Los*) patriarhu obljubil z obojim zvesto služiti in mu ga vedno nuditi na voljo. TEA, št. 1011, 1012; Okoliš, *Izseki*, str. 367.

²⁰³ Bianchi, *AKOG* 31, str. 161; AH II, št. 48, 49, str. 255–256; MDC VII, št. 97.

²⁰⁴ Morda je bila ta fajda razlog, da je Hugo Devinski padel v nemilost pri goriškem grofu. Ravno od leta 1301 dalje se ne omenja več v njegovem spremstvu, 1308 pa je bil obsojen na životarjenje na Premu, ki ga ni smel zapustiti. Gl. Štih, *Groffe*, str. 51.

²⁰⁵ Ta osebna fajda je Mussata stala življenja. Septembra 1304, ko je opravljal funkcijo oglejskega glavarja v Tržiču (Monfalconu), ga je ubil Rudolf Devinski. Kronist Julijan je zapisal, da sta si bila smrtna sovražnika. MGH SS XIX, str. 211.

²⁰⁶ AH II, št. 51, str. 356; MDC VII, št. 101. Oton Planinski je bil že nekaj let kasneje v patriarhovi službi – *fidelis Aquilegensis ecclesie*. MDC VII, št. 471.

²⁰⁷ MDC VII, št. 310; Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 221–223.

²⁰⁸ Podrobno o tem kronist Julijan iz Čedada, MGH SS XIX, str. 211 sl.; prim. Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 221, 224.

je leta 1305 vojna med Caminom/Goriškimi na eni in patriarhom na drugi strani ponovno razbesnela, se je goriški grof, »okruten sovražnik in preganjalec oglejske cerkve«, zopet polastil gradu v Ložu in tam ujel tudi oglejskega glavarja Hektorja. To mu je uspelo z »izdajalsko« pomočjo župnika iz Starega trga, ki si je za to prislužil cerkveno izobčenje, in nekaterih oglejskih vazalov v Ložu.²⁰⁹ Premirje v Čedadu maja 1306 je patriarh sklenil tudi v imenu svojih zaveznikov Konrada Auffensteina, kranjskega vicedoma Henrika Gralanda in »drugih nemških plemičev v njunem spremstvu, ki so služili patriarhu«, kjer je v prvi vrsti misliti na Kranjce in Korošce.²¹⁰

V to dogajanje se je leta 1307 vpletla še vojna za češko krono med Habsburžani na eni ter koroškimi vojvodami Goriško-Tirolskimi na drugi strani. Kot glavni habsburški zavezniki na Kranjskem so nastopili grofje Ortenburški ter Henrik II. Goriški, kar ga je pripeljalo v neposredno konfrontacijo z bratranci iz goriško-tirolske veje. Kot je kasneje poročal Janez Vetrinjski, si je Henrik s pomočjo Ortenburških podvrzel Kranjsko – *Carniolam subiugavit*,²¹¹ – s čimer je bila dežela osvojena za avstrijskega vojvodo Friderika. To je bila dobra priložnost tudi za goriške osvojitve »za svoj račun«. Grofa Henrika avgusta 1307 zasledimo v vojaškem taboru pri Višnji Gori (*vor Weichselberch in dem geliger*),²¹² ki jo je osvojil in obdržal v svojih rokah tudi po miru, sklenjenem naslednje leto.²¹³ Grof pa je v svojo posest začasno dobil tudi Logatec in Vrhniko, kar mu je – očitno za vojno pomoč – zastavil avstrijski vojvoda. To mu je omogočalo neposredno povezavo med njegovimi kraškimi gradovi preko Planine–Logatca–Vrhnike vse do Ljubljanske kotline. Vendar je zastavljeno posest že 1313 vrnil koroškemu vojvodi Henriku, za kar je od njega dobil dohodke tirolskih mitnic.²¹⁴

Leta 1309 je po ustaljenem vzorcu znova izbruhnila fajda med Goriškim in di Caminom na eni ter patriarhom Otobonom na drugi strani. Ogleju je podpora nudil velik oddelek 400 oz. 500 konjenikov pod vodstvom Štajerca Friderika Stubenberga,²¹⁵ ki pa se – skupaj z *alii plures Teutonici* – ni mogel kosati z goriško-trevisansko vojsko. Goriški grof Henrik je dobil močno pomoč s strani svojih sorodnikov, hrvaških Baboničev, ki so spomladi 1309 prišli v Furlanijo s 500–600 konjeniki. Vendar je že naslednje leto za-

menjal stran – patriarh ga je imenoval za generalnega glavarja Furlanije – in spomladi 1310 je skupaj z Baboniči pod praporom Ogleja vodil vojno proti oglejskim nasprotnikom ter opustošil Furlanijo (*destruxerunt quasi totum Forumjulii*).²¹⁶ Njegovi načrti pa se niso dolgo pokrivali s patriarhovimi. Do leta 1313 je zasedel številne oglejske strateško pomembne točke in jih držal v svojih rokah, med drugim tudi Lož, Postojno in Trzič (Monfalcone), pripravljal pa se je še na zavzetje Tolmina. Patriarh je sklenil zvezo z avstrijskim vojvodom Friderikom, ki naj bi na pomoč poslal vojsko pod krškim škofom, vendar to goriškemu grofu ni preprečilo požiga Tolmina, obleganja dvora, v katerem je bil patriarhov nečak, ter končno zasedbe kraja in gradu.²¹⁷ Po sklenitvi miru 1314 bi moral Henrik vrniti vse zasedeno, vendar je patriarh kmalu zatem umrl in goriški grof je v času dolge sedisvakance do leta 1319 takorekoč sam vodil upravo oglejske Furlanije, vključno z gospostvi na njenem vzhodnem robu – Ložem, Postojno in Tolminom. To je bil višek moči Goriških tako na Krasu kot na današnjem slovenskem prostoru na splošno. Henrik II. je obvladoval ozemlje od Furlanije na zahodu, notranje Istre in Kvarnerja na jugu, pa do Dolenjske in Bele krajine na vzhodu ter bil eden najmogočnejših knezov na jugu cesarstva (karta 3).²¹⁸ Šele novi patriarh Pagano je leta 1319 uspel skleniti z njim pomiritev in sporazum, po katerem je grof vrnil Ogleju Lož in Tolmin, dobil pa med drugim za šest let v zastavo grad in glavarstvo Postojna z vsemi dohodki, mitnino, sodstvom in vsem pripadajočim.²¹⁹ Postojna je bila nedvomno izrednega strateškega pomena za goriškega grofa, zlasti ob izredno turbulentnem političnem stanju v severni Italiji, v katerega je bil močno vpleten.²²⁰ Gospostvo je kontroliralo prehode skozi »postojnska vrata« proti zahodu, ki so Goriškemu omogočali prihode okrepitev s Kranjske. Da to ni zgolj hipoteza, dokazujejo ravno dogodki proti koncu leta 1319, ko je Henrik v Trevisu zbiral vojsko za obrambo Padove pred naskokom Cangrandeja della Scale iz Verone. Tja so prihajali tudi mnogi oddelki s Kranjske, Štajerske in drugih dežel, ki so nedvomno potovali preko Postojne: grofa Albert in Majnhard Ortenburška s 100 možmi, Čreteški s 160 možmi, Svibenski s 100 možmi, štajerski glavar Ulrik Walsee z 200 možmi ter 200 ogrskimi lokostrelci, slavonski ban Ivan Babonič (svak goriškega grofa) z 250 možmi, kranjski vicedom Henrik Graland s 36 možmi, Herbard Turjaški s 24 možmi idr.²²¹

²⁰⁹ Austro-Friulana, št. 17; Joppi, AT 12, št. 17, 22, str. 302, 308; Okoliš, Izseki, str. 367.

²¹⁰ ... et aliis nobilibus Teoticis qui in societate eorundem dominorum Chunradi et Graylandi in servicio d. Patriarce fuisse noscuntur ... Joppi, AT 12, št. 18, str. 303; MDC VII, št. 339.

²¹¹ *Iohannes Victoriensis I*, str. 343–344.

²¹² TKL I, št. 22.

²¹³ Štih, *Groffe*, str. 30–31; Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 237.

²¹⁴ GZL II, št. 3.

²¹⁵ Šumrada, Šteberški, str. 48, ga je napačno smatral za člana rodbine Šteberških. Nedvomno je šlo za Stubenberga, ki je že maja 1308 v Vidmu izpričan kot zaveznik patriarha. RHŠT I/1, št. 4.

²¹⁶ MGH SS XIX, str. 216–218; DSF I, št. 18, str. 36–37; Bianchi, AKÖG 31, str. 426, 442; Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 228.

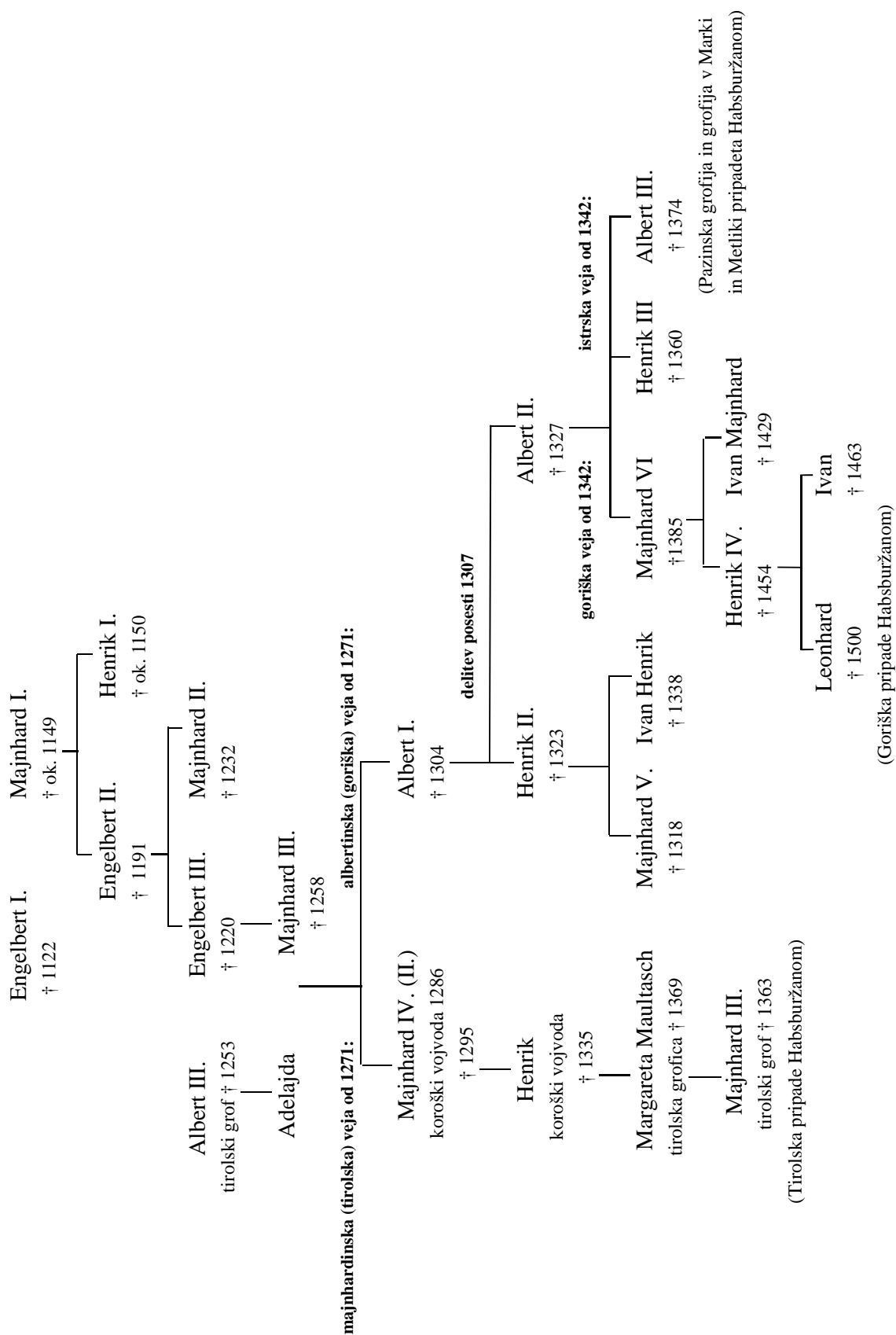
²¹⁷ MGH SS XIX, str. 218; MDC VIII, št. 134.

²¹⁸ Štih, *Groffe*, str. 32; isti, Trst, str. 134; Okoliš, Izseki, str. 367–368.

²¹⁹ DSF I, št. 154, str. 295–298; Bianchi, AKÖG 31, str. 460–461.

²²⁰ Lazar, *Vitezi*, str. 74 sl.; Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 342 sl.

²²¹ Tabela pri Lazar, *Vitezi*, str. 76.

Slika 8: Pečat goriškega grofa Henrika II. na listini iz leta 1313 za gospode Turjaške. Listina je bila izstavljena v Uncu (*dacz Maŋncz*), še verjetneje na bližnjem gradu Hašperk. Pod Henrikom je goriška hiša dosegla višek, bil je eden najmočnejših knezov na jugu cesarstva (iz knjige M. Preinfalk, M. Bizjak, *Turjaška knjiga listin I.*, Ljubljana 2006).

A Henrik II., eden najpomembnejših predstavnikov goriške hiše, je že leta 1323 nepričakovano umrl. Zapustil je le nekaj mesecev starega sina, s čimer se je začela kriza dinastije, ki ni nikdar več omogočila takega vzpona kot pod Henrikom. Skrbništvo nad mladoletnim grofom Ivanom Henrikom je prevzel koroški vojvoda Henrik iz Goriško-Tirolske veje, ki je sedaj razpolagal tudi z vsemi goriškimi gospostvi južno od Alp,²²² vključno z zastavljeno Postojno. Tudi zanj – kot gospoda Kranjske – je bila strateškega pomena za povezavo s severno Italijo, kjer se je 1324 intenzivno udejstvoval pri obrambi Padove in zbiral velike okrepitve tudi iz Kranjske.²²³ Postojna bi morala biti po sporazumu iz leta 1319 po šestih letih vrnjena Ogleju, kar so poslanci patriarha novembra 1326 in junija 1327 zahtevali od vojvode Henrika.²²⁴ Postojni je tedaj načeloval njegov zvesti zaupnik Pe-

ter z Liebenberga,²²⁵ ki je novembra 1327 obljubil, da bo grad – v skladu z dogovorom – predal oglejskemu poverjencu Bernardu Strassoldu takoj, ko bo prejel patriarhovo pismo.²²⁶ Konec meseca to očitno še ni bilo izpeljano, saj sta po odločitvi furlanskega deželnega zbora, kjer so razpravljali o sklicu vojske za obrambo dežele, morala k temu prispevati oglejska Vipava (tri konjenike) in Lož (dva konjenika), medtem ko Postojna ni navedena.²²⁷ Leta 1331 je bilo gospostvo nedvomno spet oglejsko – patriarhov nečak Carlevarius della Torre je bil glavar vojske *in contrata Arispergi*, sam patriarh pa je naslednje leto podeljeval tamkajšnje fevde, vključno z dvorom pod postojnskim gradom – *curia sita sub castro de Arisperch*.²²⁸ A to so bila tudi za kraško območje spet turbulentna leta, v katerih se je že kazala popolna samostojnost, ambicioznost in brezobzirnost nekaterih oglejskih vazalov, ki so – namesto patriarha – v naslednjih desetletjih krojili usodo gospostev na kraških prehodih. Po vojni med Oglejem in Goriškimi v južni Istri 1329–1330, kjer je goriškemu praporu v funkciji glavarja goriške grofije načeloval Grifo s Čreteža za Dolenjskem, sta bila sklenjena mir in vojaška zveza za medsebojno pomoč *in Foroiulio, in partibus Istrie et in Carsis*.²²⁹ Vendar to ni že naslednje leto preprečilo novih napetosti in konfrontacije ravno v območju »postojnskih vrat«. Patriarh je v pričakovanju spopadov sklenil celo zavezniško pogodbo z gospodi della Scala, gospodarji Verone in Padove, ki so mu dejansko poslali okrepitve.²³⁰ V virih sta se ohranili dve zanimivi vinjeti iz vsakdanjega življenja najemniških vojakov v obravnavanem prostoru. V Slavini, na ozemlju postojnskega gospostva (*in villa Sclauina gastaldie Arispergi*) je bil poleti 1331 tabor oglejske vojske pod poveljstvom patriarhovega nečaka Carlevarius della Torre (*capitaneus exercitus domini patriarche Aquilegensis in contrata Arispergi*). V njegovi vojski je bila zbrana pisana družčina, tako najemnikov gospodov della Scala iz Verone (*stipendiarii dominorum de la Scala*) kot patriarhovih vazalov in najemnikov iz slovenskega prostora, med njimi Rajnherja, točaja z Ostrovice in njegovega sorodnika Viljema s Pišec (gospodov Zgornje Vipave).²³¹ Njihov

²²⁵ Za koroškega vojvodo Henrika je upravljal tudi Laško in Slovensko Bistrico. Gl. Kosi, *Dežela*, str. 549.

²²⁶ DSF II, št. 480; GAV, št. 556; MDC IX, št. 119.

²²⁷ PF I/1, št. 79, str. 68.

²²⁸ DSF II, št. 698, 718; GAV, št. 646.

²²⁹ DSF II, št. 593, 624, 631, 632; Joppi, AT 13, št. 91, 92, 94; Štih, *Groffe*, str. 43. Soprisežniki sporazuma leta 1330 so bili med drugim Grifo s Čreteža, Markvard z Novega gradu, Konrad z Rihemberka, Vulfing iz Gorice in Vikard z Rašporja.

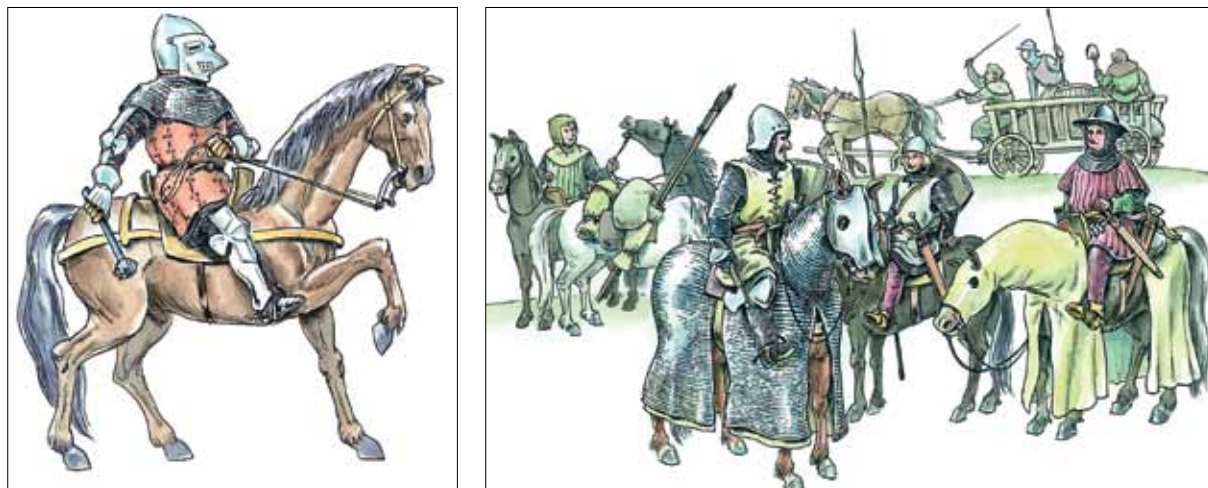
²³⁰ DSF II, št. 673.

²³¹ GAV, št. 635. Viljem s Pišec ni bil slučajno v družbi z Ostroviškim. Pred letom 1326 se je poročil z vdovo Ofa Kostanjeviškega (Kos, *Vitez in grad*, str. 339), ki je bil lastnik dela gradu in gospostva Zgornja Vipava. S tem je priženil tudi pravice v Vipavi in bil z Ostroviškim solastnik Zgornje Vipave. Zato ni presenetljiva njegova prisotnost v Vipavi npr. že januarja 1330 skupaj z gradiščanom Kostanjevice. MDC IX, št. 313.

²²² Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 412 sl.

²²³ Pri pohodu pred Padovo leta 1324 je sodelovala cela vrsta plemičev z današnjega slovenskega ozemlja: kranjski vicedom Henrik Graland, Majnhard in Albert Ortenburška, Herdegen Ptujski, Hugo Švibenski, Friderik Žovneški, Greif in Friderik Čreteška, Turjaški, Ulrik Polhograjski, Hugo Devinski, Gal z Lebeka, Vošalk in Markvard z Novega gradu (pri Podgradu), bratje Renč, Vitigo Bogatec in Friderik z Novega gradu oz. notranjske Planine, Nikolaj Kaul z Bleda, Henrik iz Gorice idr. Gl. tabele pri Lazar, *Vitezi*, str. 84–88.

²²⁴ ... *restitui facere ecclesie Aquilegensi castrum Arispergi, quod per Comitatum Goritie dicte ecclesie contra justitie debitum detinetur* ... DSF II, št. 443, 466; GAV, št. 531, 546; MDC IX, št. 96.

Slika 9: Najemniški vojaki v 14. stoletju. Iz knjige: Tomaž Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, 2012 (avtor ilustracij Jakob Klemenčič).

glavni nasprotnik, očitno zaveznik grofov Goriških, je bil Vulfing s Šteberka pri Cerknici, sicer oglejski vazal, ki se tu prvič pojavi kot samostojen in izredno ambiciozen kondotjer, ki je večinoma deloval »za svoj račun« in imel nekaj let odločilno vlogo v kraško-notranjsko-istrskem prostoru. Bil je tako pomemben dejavnik, da je patriarh Pagano oktobra 1331 in še marca 1332 sklenil premirje neposredno z njim.²³² Vulfing je avgusta 1331 poslal sla v oglejski tabor v Slavini, ki je predlagal zamenjavo bojnega konja (*ingestum*), odvetnega veronskemu najemniku Albertu Raspu, za drugega konja. Poveljnik Carlevarius je zagotovil prost in varen prihod Vulfingovemu hlapcu, ki naj bi prišel s konjem, vendar naj bi bilo zanj varneje, da ne pride k vojski v Slavino, temveč v drugo vas, oddaljeno pol milje, namreč zaradi groženj, ki so bile izrečene med obema skupinama.²³³ Po sklenjenem premirju pa je patriarh novembra poravnal dolg Viljemu s Pišec za njegovo službo na Postojnskem (*in contrata Arisperch*) in škodo, ki jo je utrpel. Ni pa mu bilo povrnjeno za ujetništvo oziroma odkup iz ujetništva, ker je vanj padel zaradi nepremišljenosti, kot tudi zato, ker je prepustil grad Slavina (*castrum de Slavina*) sovražnikom brez patriarhovega dovoljenja.²³⁴ Kaj se je tu dejansko dogajalo, iz virov ne izvedemo, je pa Vulfing Šteberški leta 1332 uspel zasesti oglejski grad v Postojni.²³⁵ Patriarh ga je v pogajanjih z goriško grofico julija 1332 zaman terjal nazaj in to

postavljaj kot pogoj, da bo Goriškim vrnil Kožljak v Istri.²³⁶

Poleti 1332 se je Oglej skupaj s celo Furlanijo pripravljaj na vdor gospodov della Scala iz Verone in za obrambo najemal tudi tuje plačance, na prvem mestu gospode Ptuijske (*gens armigeris forensis maxime illa de Petovia*).²³⁷ A vdor je dejansko prišel iz popolnoma druge smeri. Oktobra 1332 so videmske oblasti plačevale stroške za »vohunsko« delo hlapcu Viljema iz Vogrskega, ki je bil poslan enkrat do Rihemberka in drugič do Gorice, da bi poizvedel *de gente d. comitis Federici, si veniebat in Forumjulii*.²³⁸ Novembra je z veliko vojsko – *cum magna gente* – v Furlanijo resnično prišel grof Bartol Frankopan, sin krškega grofa Friderika, z njim pa sta bila tudi Henrik Ortenburški in Vulfing Šteberški. Med pohodom so pustili posadko v gradu Postojna pod vodstvom furlanskega plemiča de Castello, ki je bil njihov zaveznik. Nenavdno velika vojska »Hrvatov« (*exercitus Cravatorum*), štela naj bi 7000 konjenikov, je celo oblegala Videm, preden je bilo sklenjeno premirje in je v začetku naslednjega leta zapustila deželo.²³⁹

Vulfing Šteberški je z omenjenimi podvigi začel sicer kratko, a izredno dinamično kariero najemniškega vojskovodje. Novembra 1333 je bil najemnik oglejskega patriarha, kateremu je služil s 43 oklepnimi konjeniki in 34 samostrelci.²⁴⁰ Odnosi s patriarhom so se toliko izboljšali, da je že februarja 1335 prvič izpričan kot oglejski glavar v Postojni –

²³² DSF II, št. 706, 723.

²³³ DSF II, št. 698; GAV, št. 637.

²³⁴ DSF II, št. 707; GAV, št. 642.

²³⁵ Novembra 1332 je bilo znano, da je bil grad zaseden in v upravi gospodov de Castello. DSF II, št. 755. Desetletje kasneje pa je patriarh Bertrand v pismu Benečanom omenjal, da je Postojno »roparsko« odvzel njegovemu predhodniku (patriarhu Paganusu, †1332) brat Janeza Šteberškega – *castrum de Arisperch ... quod frater suus furtive nostro predecessori abstulit*. Joppi, AT 14, št. 174.

²³⁶ Minotto, *Acta*, str. 121, 122.

²³⁷ DSF II, št. 744. Decembra 1332 so v mestni računski knjigi Vidma dejansko zabeleženi stroški za preskrbo *familiaribus illius d. de Petovia qui venerunt nobis in auxilium*. DSF II, št. 735, str. 591.

²³⁸ DSF II, št. 735, str. 587.

²³⁹ DSF II, št. 735, str. 588–593, 755.

²⁴⁰ Bianchi, AÖG 41, str. 487; GAV, št. 676.

Slika 10: Šteberk (Stegberg), matični grad rodbine Šteberskih na griču južno od Cerkniškega jezera. J. Clobucciarich, ok. 1603 (posredoval dr. I. Sapač).

pro domino patriarcha capitaneus in Arispergo.²⁴¹ Kot patriarhov vojskovodja v vojni za Bale v Istri med Oglejem in Benetkami leta 1335 se je tako izkazal, da so Benečani najeli krškega grofa Bartola z izrecnim namenom »uničenja, smrti in oškodovanja Vulfinga Šteberskega, javnega sovražnika republike«.²⁴² Avgusta istega leta je patriarh njemu, bratu Hansu in Viljemu Šperenberskemu za vojno službo podelil v zastavo postojnski grad in glavarstvo ter pripadajočo mitnico Landol.²⁴³ S tem so Šteberski dobili ključen položaj na Krasu, ki je ostal v okviru družine skoraj štiri desetletja. Vulfing se je kot eden glavnih oglejskih zaveznikov izkazal leta 1336 tudi v vojni z Goriškimi za strateško furlansko prometno točko Venzone (Pušja vas), kjer je patriarh avgusta pri Braulinsu porazil in ujel vodilne goriške ministeriale.²⁴⁴ Naslednji mesec je bil v Vidmu član patriarhovega sveta – edini poleg samih furlanskih plemičev – ki je razpravljal o škodi na bojnih konjih in ujetnikih v nedavnem konfliktu ter o obrambi Furlanije.²⁴⁵ Kako velikopotezno je bilo delovanje Šteberskih, priča februarja leta 1337 tudi sklep tržaškega mestnega sveta o opolnomočenju poslancev, ki naj bi v prisotnosti patriarha Bertranda sklenili mir z Vulfingom in njegovim bratom Janezom Šteberskim ter se dogovorili

o povrnitvi medsebojno povzročene škode.²⁴⁶ Vulfing je umrl leta 1338, saj je že naslednjega januarja kot njegov naslednik na mestu glavarja Postojne izpričan brat Janez,²⁴⁷ ki je več kot dostojno nadaljeval burno bratovo vojaško kariero. Tudi tretji brat Volfhard je bil velik zaupnik patriarha Bertranda – leta 1338 je izkazan kot »*marchio Istriæ*«, upravitelj oglejskih istrskih posesti. Njegov sin *Gollon* (Gal ali Kolon?) pa je istega leta prejel *feudum habitantie* v oglejskem gradu Spodnja Vipava (*in castro inferiori de Vipaco*) skupaj s pripadajočimi pravicami, dohodki in posestjo, kamor so sodili kmetije, travniki, vinogradi, pašniki in gozdovi.²⁴⁸

Podobno kot s Postojno se je v teh letih godilo tudi oglejskemu gospodstvu Lož, ki je vedno bolj polzelo iz rok patriarha. Po zatonu moči Goriških s smrtjo Henrika II. 1323 grofje nikoli več niso imeli možnosti, da bi posegli po oglejskem Ložu. Tu so nastopili drugi akterji – na prvem mestu grofje Ortenburški. Že pred 1327 si je Lož prilastil Majnhard Ortenburški. Patriarhovo sodišče je tega leta določilo, da mora grof vrniti Lož z vsemi pertinencami, ker pripada oglejski cerkvi in ga ima protipravno zasedenega.²⁴⁹ Leta 1335, ko so Habsburžani po smrti Henrika Goriško-Tirolskega prevzeli Kranjsko in Koroško v svoje roke, je novi patriarh Bertrand junija v Ljubljani sklenil z njimi zavezniško pogodbo za

Slika 11: Pečat Volfharda (Volfra) Šteberskega na listini, s katero sta 1338 skupaj z bratom Janezom samostanu v Bistri prodala dve kmetiji. Bratje Vulfing, Janez in Volfhard so 1332–1371 posedovali gospodstvo Postojna in s svojim vojaškim udejstvovanjem dobesedno krojili usodo širšega območja Krasa, od Furlanije do Istre in Notranjske. ARS, AS 1063, 1338 III 4, Šteberk.

²⁴¹ GAV, št. 711.

²⁴² ... *ad destructionem, mortem et damnum Voluini de Stalimbergh, hostis publici nostri communis et hominum terrarum locorum et bonorum suorum* ... Ljubič, Listine III, št. 117, str. 445.

²⁴³ Koblar, Drobtinice II, str. 83; Šumrada, Šteberski, str. 48.

²⁴⁴ Šlo je za plemiče iz Devina, Gorice, Rihemberka, Vikumberka, Novega gradu, Krmina, Pazina, Sovinjaka, Sumberka ter najemnike iz Mengša, Jeterbenka, Dravograda in Turjaka. Joppi, AT 14, št. 128, 129, 130; TKL I, št. 59; Štih, *Groffe*, str. 59.

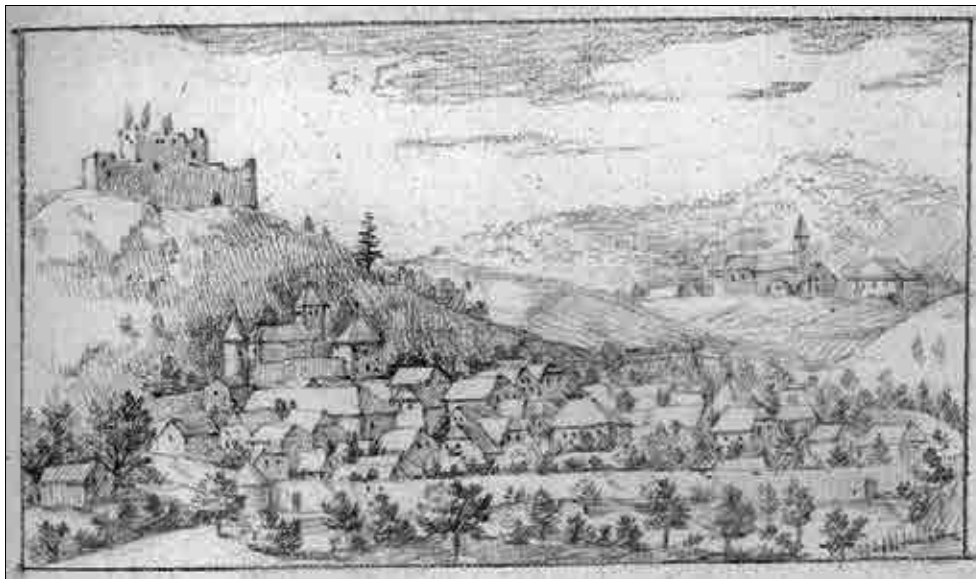
²⁴⁵ DSF II, št. 130; PF I/2, št. 135, str. 132.

²⁴⁶ CDI III, št. 667.

²⁴⁷ GAV, št. 856.

²⁴⁸ Joppi, AT 14, št. 144; GAV, št. 851.

²⁴⁹ ... *comes de Ortenburch detinebat castrum de Los cum suis pertinentiis ... occupatum*. DSF II, št. 468.

Slika 12: Grad in trg Lož. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

ponovno pridobitev izgubljenih oglejskih posesti in izrecno Loža – *specialiter castrum de Lōs quod nunc detinet comes Hermannus der Ortenburch*.²⁵⁰ Kmalu zatem je prišlo do dogovora in patriarh je Ortenburškemu podelil grad in gospostvo z vsemi pertinencami v fevd, ta pa se je zavezal, da bo Ogleju po potrebi služil tri mesece z 20 oklepniki in desetimi samostrelci.²⁵¹ Že v začetku julija 1335 sta Herman Ortenburški (kot posestnik Loža) ter Rajnher z Ostrovice (za fevd Zgornja Vipava) sedela v furlanskem parlamentu v Vidmu, ko se je razpravljalo o aktualnih vojnih razmerah.²⁵² Kaj se je zgodilo zatem, iz virov ni razvidno, vendar so Ortenburžani izgubili Lož in z njim je ponovno razpolagal Oglej. Patriarh je marca 1337 grad in glavarstvo za eno leto podelil v zakup Juriju iz Loža, kar je bil popolnoma nov pristop, dotedaj tu še neuveljavljen.²⁵³ Leta 1341 je bil Lož spet neposredno v rokah Ogleja in načeloval mu je oglejski glavar Ditrik z Werdensteina.²⁵⁴ To obdobje je pustilo trajen in enkraten spomenik dejavnosti oglejskih patriarhov v širšem slovenskem prostoru. Patriarh Bertrand – po rodu je bil iz Gaskonje v Franciji – je na prošnjo glavarja Ditrika z Werdensteina in »za večjo slavo in korist« grad in trga v Ložu ter tamkajšnjih prebival-

cev, ukazal, naj se tržna naselbina, ki je bila dotedaj v Starem trgu, preseli na novo lokacijo pod gradom, kjer naj odslej poteka tedenski sejem. Prebivalci trga naj se preselijo in si tam na novo postavijo bivališča.²⁵⁵ To je edini primer pri nas, ko imamo ohranjen dokument oziroma privilegij o preselitvi urbane naselbine na novo, bolj ugodno lokacijo. Novi trg se je uspešno razvijal, bil v kratkem tudi obdan z obzidjem, stara lokacija pa se je začela imenovati Stari trg (*Altenmarckht*, prvič leta 1384).²⁵⁶

Grofje Ortenburški se niso odpovedali svojim ambicijam v Ložu in so se za dosego ciljev povezali neposredno z oglejskimi gradiščani. Poleti 1341 so trije bratje Werdensteini obljubili grofom, da jim bodo zvesto služili, tudi z gradom Lož, vendar ne proti patriarhu, temveč izrecno proti Janezu Šteberskemu, s strani katerega so očitno pričakovali probleme.²⁵⁷ Naslednje leto so Werdensteini ponovno dobili od Ogleja podelitev Loža v fevd,²⁵⁸ vendar so že dva meseca kasneje, oktobra 1342, prodali grad z vsem pripadajočim, posestjo, odvetništvom, sodiščem in pravicami, kar so imeli v fevdu od patriarha, grofom Ortenburškim za 2940 mark oglejskih pfenigov.²⁵⁹ Kar 2000 mark od te vsote naj bi bilo vrnjene grofom za poravnavo škode, ki so jo utrpeli sami in njihovi najemniki v nedavni vojni. V Ložu so naslednje leto z mitnico in sodstvom razpolagali Ortenburški, kot je razvidno iz obsežne mirovne pogodbe s Turjaškimi, v kateri so se poravnali glede številnih spornih zadev,

²⁵⁰ Austro-Friulana, št. 31; Okoliš, Izseki, str. 368.

²⁵¹ Austro-Friulana, str. 322; Okoliš, Izseki, str. 368–369.

²⁵² PF I/2, št. 131.

²⁵³ Koblar, Drobtnice III, str. 189.

²⁵⁴ Ditrik je imel brata Hermana in Jurija. Werdensteini so bili priženjeni v rodbino Snežniških, njihova mati je bila Izolda Snežniška. Na loškem območju so prvič izpričani leta 1337, ko so obdarovali samostan Bistra. ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 274r, f. 66–67; Komatar, Ein Copialbuch, št. 30, str. 54. Po katerem izvornem gradu oziroma očetovem pridevku, so se imenovali, ni znano. Kasneje so bili v goriški službi. Jurij je bil ok. 1398 gradiščan na Planini in je naslednje leto prejel goriške fevde pri Cerknici. Gl. Kos, *Urbarji II*, str. 119; HHStA, Hs. W 718, f. 5 (prepis ZIMK).

²⁵⁵ Joppi, AT 15, št. 158; GAV, št. 905.

²⁵⁶ Gl. Kosi, *The Beginnings*, str. 134–136; Okoliš, Izseki, str. 369.

²⁵⁷ HHStA, AUR, 1341 VIII 12, Ortnek; Šumrada, Šteberski, str. 49.

²⁵⁸ Koblar, Drobtnice I, str. 25; Okoliš, Izseki, str. 370.

²⁵⁹ HHStA, AUR, 1342 X 31; Okoliš, Izseki, str. 370.

tudi v gospostvu Lož.²⁶⁰ Zato ni jasno, kako je leta 1344 imel v Ložu ponovno svojega glavarja patriarh in kakšna je bila pri tem vloga Ortenburžanov.²⁶¹

V teh letih se je oglejska oblast nad kraškimi gospostvi začela pospešeno in neustavljivo krhati. To je bil čas, ko je kraški prostor postajal vedno pomembnejši tudi za velike sile iz širše regije, ki so se neposredno vpletale v tukajšnje dogajanje. V ozadju so bili tako strateški kot ekonomski interesi – povečevanje trgovskega prometa in dohodki od njega (mitnine). Po smrti mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika leta 1338 so goriške posesti južno od Karavank in Karnijskih Alp pripadle njegovim bratrancem iz koroške veje Goriških in začasno je spet prišlo do bolj ambiciozne politike, ki je težila po

Karta 3: Politična situacija sredi 14. stoletja. Goriški grofe so posedovali dve samostojni deželi, grofijo Goriško in Pazinsko grofijo v Istri, ki pa sta bili že razdeljeni med dve veji dinastije. Oglejski patriarh je bil še vladar Furlanije, Tolminskega in precejšnjih gospostev v Istri, ki pa so jih resno ogrožali Benečani (Slovenski zgodovinski atlas, str. 74).

povrnitvi nekdanjih pozicij v Furlaniji, na Krasu in v Istri.²⁶² Vendar pa je odločilno prevlado Goriških onemogočilo nesoglasje znotraj same dinastije. Leta 1342 je namreč prišlo do ponovne delitve posesti, ki je goriška gospostva na Krasu in v Istri razdelila med dve veji – grof Albert III. je dobil vse v Istri južno od Čičarije (13 gospostev oz. gradov) ter na Kranjskem oziroma v Marki (6 gospostev), njegova brata Majnhard VII. in Henrik III. pa vse posesti na Krasu, Goriškem, v Furlaniji ter na Koroškem, vključno z Gorico, Švarcenekom, Vikumberkom, Rašporjem, Novim gradom in Planino (karta 3).²⁶³

Poleg tega usodnega drobljenja goriške moči pa je na drugi strani oglejski patriarh tedaj dobil novega močnega zaveznika, Luksemburžane, ki so leta 1335 podedovali Tirolsko.²⁶⁴ Tirolsko je pred apetiti Goriških in Habsburžanov branil moravski mejni grof in kasnejši cesar Karel (IV.), ki je 1336 že izvedel protitudarec proti Goriškim v Pustriški dolini.²⁶⁵ Karel je leta 1337 navezal pristne prijateljske stike s patriarhom Bertrandom. Ko se je maja tega leta vračal iz Češke preko Ogrske, Hrvaške, pristanišča Senj in po morju do Ogleja – z njim je bil krški grof Bartol – ga je patriarh velikodušno sprejel in spremil do Vidma in dalje.²⁶⁶ Ko so Goriški leta 1340 začeli vojno z Oglejem, se je Bertrand lahko obrnil za pomoč na velikega kneza, ki je prišel iz Tirolske preko Belluna z 200 oklepnimi konjeniki in 1000 pešci, kar je opisal tudi v svoji avtobiografiji.²⁶⁷ Oplenil je Krmin in nato skupaj s patriarhom za božič 1340 neuspešno oblegal Gorico (tu je prišlo do legendarnega dogodka, ko je patriarh v taboru vodil božično mašo v popolni bojni opremi).²⁶⁸ V začetku naslednjega leta je bilo sklenjeno premirje. Kljub temu da je Oglej v fajdi v glavnem obranil svoje pozicije, je goriški grof Albert III. očitno uspel zasesti Spodnjo Vipavo. Julija 1342 je namreč po dogovoru vrnil patriarhu vipavsko gospostvo s posestjo, pravicami in sodstvom, nakar mu ga je ta podelil v fevd za dve leti. Po izteku roka naj bi bilo vse vrnjeno Ogleju.²⁶⁹ Leta 1345 je Oglej dejansko spet razpolagal s (Spodnjo) Vipavo. Patriarh Bertrand je tedaj podelil svojemu kondotjeru Janezu

²⁶² Baum, *Die Grafen*, str. 193–194.

²⁶³ Görz, *Swarzenek, Venchenwerch, Ratsperch, daz Newnbaus, ze der Alben un allez, daz die grafenschaft hat auf dem Charst mit aller berschaft und rechten und in Friaul ...* MDC X, št. 161; Baum, *Die Grafen*, str. 198–199.

²⁶⁴ Mladi Ivan Henrik, sin češkega kralja Ivana Luksemburškega, je bil poročen z Margareto, hčerjo koroškega vojvode Henrika Goriško-Tirolskega, ki je umrl leta 1335 brez moških potomcev. Gl. Widder, *Itinerar*, str. 53 sl.

²⁶⁵ Widder, *Itinerar*, str. 65; Baum, *Die Grafen*, str. 194; MDC X, št. 30, 31.

²⁶⁶ *Autobiography*, str. 90–91; Widder, *Itinerar*, str. 68–69.

²⁶⁷ *Autobiography*, str. 151–153.

²⁶⁸ Widder, *Itinerar*, str. 87–88; Baum, *Die Grafen*, str. 195–196; *Iohannes Victoriensis II*, str. 220. Patriarh je 26. decembra izstavil tri listine *in nostro felici exercitu iuxta Goriciam* oziroma *in obsidione Goricie*. Brunettin, *I protocolli*, št. 1, 2, 3.

²⁶⁹ ... *castrum nostrum de Vipaco cum redditibus, proventibus, iuribus, iurisdictione et districtu eiusdem ...* Joppi, AT 15, št. 164.

²⁶⁰ TKL I, št. 69; Okoliš, Izseki, str. 372.

²⁶¹ Gl. v nadaljevanju, str. 406.

Kamniškemu dovoljenje, da na griču *Risimburch*, primernem za postavitev utrdbe, ki bi branila gospostvo, postavi grad in ga ima poslej v fevdu od Ogleja.²⁷⁰ Januarja naslednje leto pa je »glavarstvo svojega gradu Vipava« z gastaldijo, sodstvom in vsem pripadajočim podelil svojemu zvestemu vazalu Herbordu s Snežnika.²⁷¹

V fajdi leta 1340–41 je bil na oglejski strani udeležen tudi Janez Šteberški s svojimi konjeniki. Marca 1341 sta Henrik z Zbelovega in Oton iz Kostrevnice od patriarha dobila izplačanih 20 mark odškodnine zaradi mrtvih konj, ko sta v času vojne med patriarhom in Goriškimi jezdila z Janezom Šteberškim – *equitando cum Iohanne de Stegberch*.²⁷² Šteberški je ob tem pri patriarhu še pridobil na ugledu in zaupanju – bil je njegov glavar v Postojni, od aprila 1342 pa je bil postavljen za eno leto še za glavarja oglejskih posesti v Istri (*marchio Istriae*).²⁷³ Očitno pa je pogosto deloval mimo volje svojega gospoda. V letih 1343–44 je prišlo v Istri do fajde med Benečani in goriškim grofom Albertom zaradi sporov med gospostvi enih in drugih. Janez Šteberški ter njegova (verjetno) nečaka, *Anzel de Postoina*, *Gallus* et *Gallucius de Postoina* – tu imamo prvič slovensko ime Postojne – so povzročili v goriški službi takšno opustošenje beneških posesti, da so bili ob sklenitvi miru avgusta 1344 izrecno izvzeti iz mirovnega sporazuma, grof pa se je moral zavezati, da jim ne bo nudil zatočišča na svojih teritorijih.²⁷⁴ Vzporedno pa je od spomladi 1344 potekala še fajda Goriških s patriarhom v Furlaniji in na Krasu, kjer je Šteberški odkrito nastopil kot oglejski nasprotnik in očitno presegel meje sprejemljivega. Patriarh se je že aprila 1344 potožil beneškemu odposlancu nad Janezovimi dejanji: da ima postojnski grad zaseden proti njegovi volji in se ne ravna po njegovih navodilih, da je nedavno sklenil celo zvezo z njegovimi sovražniki Goriškimi ter napadel grad Lož, ga oblegal dva tedna ter požigal in ropal. Oglejski glavar naj bi pribežal na patriarhov dvor in si ne upa nazaj zaradi strahu pred Šteberškim, patriarh pa nima možnosti, da bi grad pridobil nazaj, ker je neosvojljiv (*locus est inexpugnabilis*) in se ne more prebiti do njega, razen preko teritorija goriškega grofa, ki je zaveznik Šteberškega, ali pa preko Vipave, ki so jo vazali Ogleja v njegovo škodo prodali avstrijskemu vojvodi in kjer sedaj sedi močan vojvodov glavar (*unus potens ducatus*

austrie capitaneus).²⁷⁵ Šteberški naj bi bil povezan še z drugimi mogočnejši »tistih krajev« – Ptujskim, ki je bil glavar Kranjske in Marke, grofom Ortenburškim, grofom Celjskim in drugimi bližnjimi gradiščani, ki so mu pomagali pri zločinih.²⁷⁶ Ta vir nam izjemno lepo ilustrira širše okoliščine, v katerih so se sredi stoletja znašle oglejske kraške oziroma notranjske posesti, in glavne akterje, ki so jim v naslednjih desetletjih krojili usodo: nezvesti vazali Šteberški ter mogočni gospodje Habsburžani, grofje Ortenburški in grofje Celjski. Kako nestanovitni – ali pa za tisti čas popolnoma običajni oz. pragmatični – so bili odnosi med Šteberškimi in patriarhom, kažejo že dogodki leto kasneje. Poleti 1345 so Goriški ponovno začeli fajdo proti Ogleju v Furlaniji – *totam patriam Foriulii inhumaniter depopulando et supponendo incendiis et rapinis* – in patriarh je za obrambo dežele najel Otona Ortenburškega, Henrika Planinskega, Alberta Trušenskega, Hermana iz Klevevža in mnoge druge *nobiles et probos uiros*, med njimi – Janeza Šteberškega, ki je poleg Celjskega in Ortenburškega prisostvoval tudi sklenitvi premirja v Vidmu avgusta 1345.²⁷⁷ Za plačilo velikih stroškov najemnikov v tej fajdi je moral Oglej bankirjem Bardijem iz Firenc zastaviti ze eno leto oba gradova v Tolminu ter celotno gastaldijo z vsem pripadajočim.²⁷⁸

Kmalu zatem je bil kraško-istrski prostor udeležen tudi v dogajanju širšega zgodovinskega konteksta velikih sil v okolici. Leta 1346 je prišlo do prve vojne ogrskega kralja Ludvika I. Velikega proti Benečanom za Zadar. Benečani so imeli vesti, da bodo vojske »iz zgornjih krajev« (*de partibus superioribus*) – nedvomno so bile mišljene slovenske dežele – z dovoljenjem in podporo oglejskega patriarha vpadle v beneško Istro, zato so razposlali svoje poslanca k sosednjim knezom in velikašem. Posvarili so patriarha, ki je celo sam šel k ogrskemu kralju – *iturus est ad regem Ungarie* – naj jim ne nudi pomoči, ter grofe Goriške, naj jih ne oskrbujejo z živežem in ostalim na svojih ozemljih. Grofa Ortenburškega so spomnili na dobre odnose med republiko in njegovo hišo ter ga pozvali, naj jim s svojo vojsko pride na pomoč, enako pa so pisali tudi Janezu Šteberškemu – *Anzel de Postoina*. Tudi gospodom Ptujskim, ki so ravno

²⁷⁰ ... in contrata sua Vipaci haberet unum montem dictum Risimburch ... aptum tamen ad construendum in eo unum forticulum, seu castrum, quod ibi pro defensione memorate ecclesie et totius predictae contrate tutela necessarium plurimum existebat ... Joppi, AT 15, št. 186. Šlo je gotovo za grič Rizenberk pri Colu, ki omogoča dober nadzor poti preko Črnega Vrha proti Colu, kjer je kasneje izpričana mitnica vipavskega gospostva. Prim. Kos, *Urbarji II*, str. 260

²⁷¹ ... capitaneatum nostrum castrum de Vipaco nec non gastaldiam nostram de Vipaco cum garicto, iurisdictionibus, affectibus ... GAV, št. 1026.

²⁷² Brunettin, *I protocolli*, št. 47; GAV, št. 907.

²⁷³ CDI III, št. 685; GAV, št. 954.

²⁷⁴ CDI III, št. 704; Šumrada, Šteberški, str. 50.

²⁷⁵ Rajnher z Ostrovice je leta 1342 prodal Zgornjo Vipavo Habsburžanom. Gl. zgoraj op. 102.

²⁷⁶ ... ipse Johannes ... cum pluribus aliis potentibus illarum partium, videlicet de Petoina, qui est capitaneus Carniole et Marchie, comite de Ortemburg et comite de Cilia, et aliis castellanis vicinis qui sibi astant ad malefaciendum ... Joppi, AT 15, št. 174; Šumrada, Šteberški, str. 50.

²⁷⁷ Austro-Friulana, št. 43; Joppi, AT 15, št. 183, 185.

²⁷⁸ ... custodiam et gubernationem castrorum suorum superius et inferius de Tulmino, nec non gastaldiam suam de Tulmino cum garicto, iuribus, jurisdictionibus, proventibus, redditibus ... Joppi, AT 15, št. 183. Leta 1347 je v Tolminu ponovno načeloval patriarhov glavar (*capitaneus Tulmini*), naslednje leto pa je patriarh gradiščanstvo na zgornjem in spodnjem gradu predal za eno leto v upravo Gerardu de Cucagna. Joppi, AT 15, št. 191, 193.

tedaj zaprosili za posojilo v Benetkah, je bilo poslano pismo, naj se ne povezujejo s komerkoli v škodo Benetk in njihovih podložnikov.²⁷⁹ Janez Šteberški *de Postoyma* se je marca 1347 po vesteh, ki jih je prejel beneški senat, spet pripravljaj za vdor v Istro, in naj bi ga s poslancem od tega odvrnili.²⁸⁰ Jeseni tega leta pa je Kras doživel tudi prvega od kraljevskih prehodov samega ogrskega kralja Ludvika Velikega, ki je novembra potoval proti Apuliji preko Dolenjske, Postojne in Furlanije, kjer ga je v Čedadu in Vidmu slavnostno gostil patriarh Bertrand.²⁸¹ Z drugega pohoda v južno Italijo oktobra leta 1350 pa se je kralj po isti poti vračal (tja je potoval po morju).²⁸²

Medtem je septembra 1348 prišlo do velikega upora mesta Koper proti beneški nadoblasti ob podpori grofov Goriških, Habsburžanov in patriarha. Zavezniška vojska, ki je štela 400 konjenikov, je vpadla na Koprsko in po spopadu v bližini mesta, v katerem je bil zajet tudi sin beneškega podestaja Koprca, se je s plenom in ujetniki umaknila v grad Lož, tedaj v posesti grofa Ortenburškega.²⁸³ Benečani so oktobra prosili avstrijskega vojvodo Albrehta, naj posreduje pri Ortenburškem in drugih svojih vazalnih, ki so vodili napad, naj izpuste ujetnike.²⁸⁴ V mesto pa je prišel na pomoč upornim meščanom tudi goriški vazal Ulrik Rihemberški, glede česar so se Benečani pritožili goriškemu grofu in kasneje zahtevali zanj izročitev ali strogo kazen.²⁸⁵ Še preden pa je beneška vojska, ki je obkolila Koper z morske in kopne strani, izpeljala naskok, je po notranjih razprtijah prišlo do predaje in Benečani so 13. oktobra ponovno zasedli mesto.²⁸⁶ Eden od kasnejših preventivnih ukrepov proti podobnim dogodkom je bila prepoved beneških oblasti, da bi katerikoli Istran, Furlan, Slovan ali Nemeč »iz zgornjih nemških krajev« (*de Alemaniam superiori*) v Koprsku služil kot najemniški vojak – ko-

njenik ali pešec. Enako je bilo beneškim podložnikom prepovedano se vojaško udinjati v omenjenih krajih.²⁸⁷

Sredi stoletja so se za oglejski patriarhat začeli napovedovati črni dnevi. Patriarha Bertranda, ki je s svojo energijo in vojaškimi sposobnostmi še vzdrževal kohezijo med različnimi oglejskimi teritoriji, so junija 1350 ubili uporni furlanski plemiči. Obenem je pod avstrijskim vojvodo Albrehtom II. politika habsburške hiše, ki je bila po pridobitvi Koroške in Kranjske leta 1335 v začetku zavezniška in nato bolj ali manj nevtralna do dogajanja na kraških gospodstvih, postala izrazito agresivna in ekspanzionistična. Novi trend je napovedala že pridobitev oglejskega gospodstva Zgornja Vipava leta 1344.²⁸⁸ Z letom 1350 pa je prodor proti Jadraniu postal ena prioriteta politike Albrehta II. in kasneje zlasti njegovega sina Rudolfa IV. Kmalu po umoru Bertranda je vojvoda prišel z vojsko in – kot je desetletje kasneje v spomenici poročal patriarh Ludvik – je bila v kratkem cela Furlanija zasedena delno s strani Albrehta in delno grofov Goriških. Poleg tega je vojvoda zasedel še oglejski Slovenj Gradec ter gradova Lož in Vipavo, kar je pripadalo patriarhu.²⁸⁹ Med njegovimi glavnimi pooblaščenici in pogajalci v Furlaniji so bili kranjski deželni glavar Herdegen Ptujski, Eberhard z Vrbovca in Henrik Planinski.²⁹⁰ Deželni stanovci so Albrehta postavili za furlanskega generalnega glavarja, kar je bila dotedaj tradicionalna funkcija grofov Goriških. To je lep dokaz, kako sekundarna je postala vloga Goriških v igri tedanjih »velesil«. Druga velesila, Luksemburžani pod tedaj že za nemškega kralja izvoljenim Karlom IV., je na to odgovorila z uspešno izvolitvijo Karlovega polbrata Nikolaja za patriarha, s čimer je po celem stoletju na stolico prvič ponovno sedel Nemeč.²⁹¹ Potencialne napetosti med Habsburžani in Luksemburžani so bile s posredovanjem kralja Karla pomirjene z dogovori v Budejovicah (Budweiss) na Češkem maja 1351. Patriarh Nikolaj je vojvodi Albrehtu in njegovim sinovom tudi formalno podelil v fevd grad Zgornja Vipava skupaj z gradom pri Erzelju onstran doline – *castro montis sancti Michaelis*.²⁹² V Furlaniji so Habsburžani dobili dve primarni prometni in strateški poziciji – mesto in gospodstvo Venzone (Pušja vas), ki ju je vojvoda za-

²⁷⁹ ... gentes de partibus superioribus descendere debent ... ad dampnificationem contracte nostre Istrie ... de conscia et consensu ipsius domini patriarche gentes de Hungaria et aliunde sunt descensure per eius districtum ad damnum nostre contrate Istrie ... Ljubić, Listine II, št. 568, str. 347–350.

²⁸⁰ Rogatorum, Atti 13, str. 29

²⁸¹ ... domino rege transeunte ad partes Apulie prima uice, et faciente transitum per partes Foroiulii, cum quantia reuerentia quantoque iocunditate per dictum dominum Bertrandum susceptus fuit ... Austro-Friulana, št. 130, str. 147; Ljubić, Listine III, str. 40–45. Rex Hungarie iuit Apuliam transiens per Forumjulium, manens quoque in Civitate Austrie et in Utino ... Chronicon Spilimbergense, str. 7; Kosi, Potujoči, str. 132–133.

²⁸² Ljubić, Listine III, str. 179, 199–200; Kosi, Potujoči, str. 133.

²⁸³ ... gens que pridie derobavit apud Iustinopolim se reduxit cum preda in quodam castrum Los quod est domini comitis de Otemburgo ... Rogatorum, Atti 13, str. 33–36, 275; Pahor, Koprski upor, str. 35.

²⁸⁴ ... comiti de Ortemburg aliisque vestris fidelibus qui predicta enormia commiserunt, ut captivos dimittant liberos et solutos. Rogatorum, Atti 13, str. 275; Pahor, Koprski upor, str. 35.

²⁸⁵ ... illo de Rayfembergo servitore suo, qui participaverat cum rebellibus nostris Iustinopolis, et personaliter intraverat civitatem nostram Iustinopolis. Rogatorum, Atti 13, str. 269, 283–294; Pahor, Koprski upor, str. 36–39, 51–52.

²⁸⁶ Pahor, Koprski upor, str. 40–44.

²⁸⁷ ... quod nullus istrianus, furlanus, slavus, nec teotonicus de Alemaniam superiori possit habere stipendium equestre vel pedestre in Iustinopoli. Rogatorum, Atti 13, str. 286.

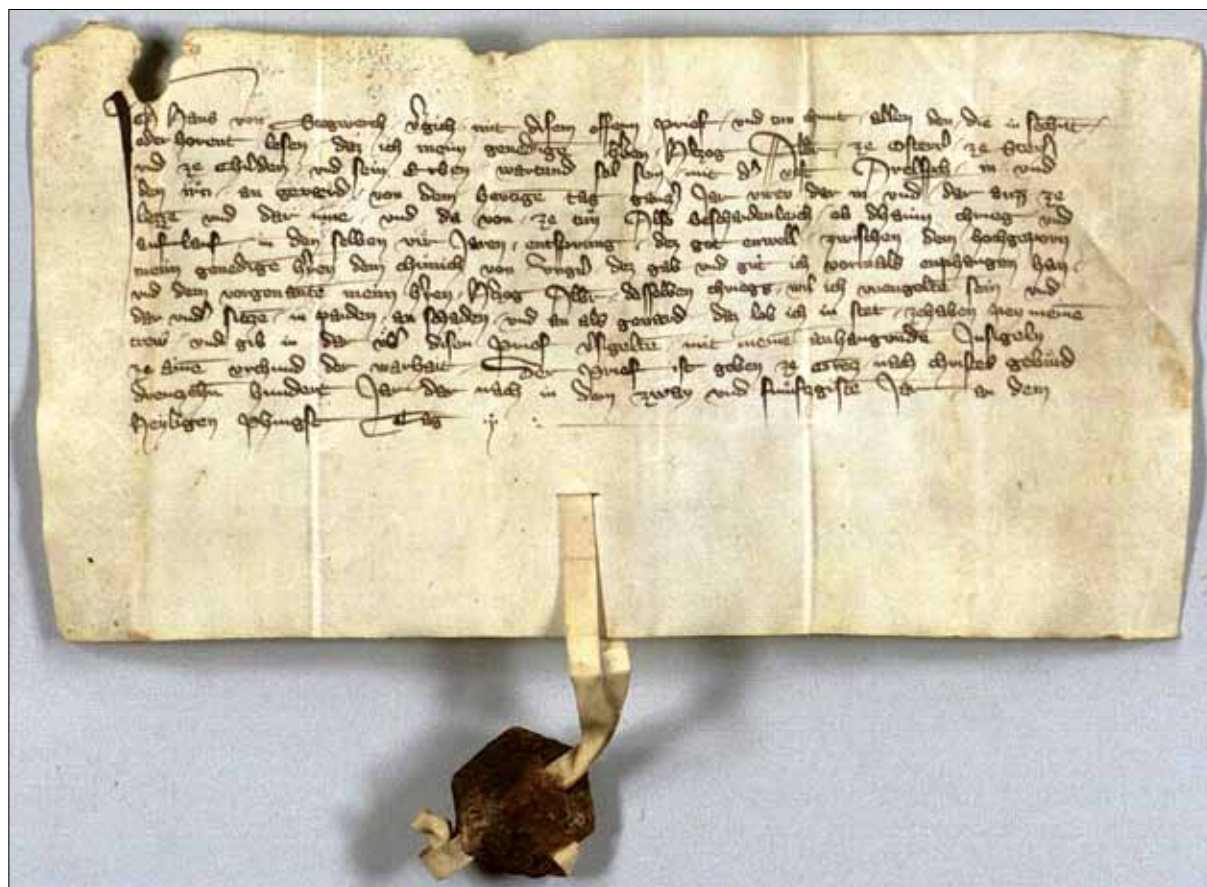
²⁸⁸ Gl. op. 102.

²⁸⁹ ... dux prefatus ... cum conthorali et filiis in Patria intraverunt et infra brevis spacium temporis tota Patria Foroiulii ... partim domini ducis, partim comitum Goricie predictorum dominio est sumissa. Austro-Friulana, št. 130, str. 149.

²⁹⁰ Austro-Friulana, št. 48, 49, 54, 56, 60, 63.

²⁹¹ Widder, *Itinerar*, str. 125 sl.

²⁹² HHStA, AUR, 1351 V 1, Budweiss; Austro-Friulana, št. 67. V tej listini prvič omenjeni grad je stal pri cerkvi sv. Mihaela pri Erzelju. Konec 15. stoletja je bil tam že protiturški tabor, omenjen v vipavskem urbarju iz leta 1499. Lokacija je še danes imenovana Tabor. Gl. Kos, *Urbarji II*, str. 53–54, 255.

Slika 13: Neobjavljena listina, s katero je Janez Šteberški leta 1352 obljubil avstrijskemu vojvodi Albrehtu II., da mu bo štiri leta služil z gradom Postojna in mu ga nudil odprtega. To pa ni veljalo v primeru, če bi med »njegovim gospodom« ogrskim kraljem Ludvikom ter vojvodo prišlo do vojne. Šteberški je bil kraljev zaveznik in mu je služil tako v vojni za Zadar (1346–47) kot tudi za Dalmacijo (1356–58) (HHStA, AUR, 1352 V 27, Gradec).

sedel že leto prej, so od patriarha prejeli v fevd, grad in mitnico Kluže, na glavni trgovski cesti s Koroške v Furlanijo, pa v posest za 12 let.²⁹³ Kmalu zatem so obvladali tudi postojnska vrata, saj je Janez Šteberški maja 1352 obljubil, da bo z gradom Postojna služil vojvodi Albrehtu in ga štiri leta njegovim ljudem vedno nudil na voljo.²⁹⁴

V Budejovih je prišlo tudi do pomiritve med patriarhom in grofi Goriškimi, ki so dobili dve pomembni točki na vzhodnem obrobju Furlanije. Patriarh jim je za 4500 mark oglejske mere zastavil grad Tolmin z vsem pripadajočim.²⁹⁵ Grad Spodnja Vipava – *castrum vero in Wippacho inferiori* – ki so ga očitno zasedli v dogodkih leto prej, pa so po spo-

razumu obljubili vrniti patriarhu, ko jim bo povrnil stroške, ki so jih imeli z izplačilom prejšnjih vazalov in posestnikov.²⁹⁶ Grad je ostal v goriških rokah in so ga oktobra 1353 lahko skupaj s sodstvom zastavili Hartnidu z Weißenegga, glavarju Kranjske in Marke,²⁹⁷ za 350 mark šilingov za vojno službo – izrecno proti patriarhu – s 60 konjeniki v Furlaniji, in Krasu in v Istri.²⁹⁸

Leta 1354 so ponovno potekale sovražnosti med

²⁹³ Austro-Friulana, št. 64, 65, 66, 67.

²⁹⁴ HHStA, AUR, 1352 V 27, Gradec. Zanimivo je, da je Šteberški to obljubil pod pogojem, da ne bo izbruhnila vojna med vojvodo Albrehtom in »njegovim gospodom«, ogrskim kraljem Ludvikom. Očitno je bil obenem zaveznik kralja Ludvika, kateremu je služil že v vojni proti Benečanom 1346–47 in tudi kasneje 1356–58.

²⁹⁵ ...*castrum Tulminum cum omnibus hominibus redditibus pensionibus fructibus et omnibus ac singulis pertinenciis suis* ... HHStA, AUR, 1351 V 2, Budweiss; Kos, *Urbarji I*, str. 42.

²⁹⁶ *Castrum vero in Wippacho inferiori specialiter si a nobis idem dominus patriarcha rehabere voluerit ... ut sic precium quod dedimus pro empzione illius tenebitur infra annum proximum refundare nosque sibi obligabimur castrum idem restituere integraliter et ex toto*. Joppi, *ÄT* 16, št. 214.

²⁹⁷ Hartnid s koroškega Weißenegga je leta 1350 v imenu salzburskega nadškofa s 60 oklepniki in 40 samostrelci služil vojvodi Albrehtu v Furlaniji, za kar mu je nadškof dolgoval 2000 mark oglejskih pfenigov. Bil je salzburski glavar v Brežah in od leta 1352 tudi habsburški glavar Kranjske in Marke. MDC X, št. 352, 363, 405.

²⁹⁸ ... *vnser vest Niderwippach ... mit Gericht* ... Klavzula je določala, da mora Hartnid upoštevati pravice tamkajšnjega goriškega gradiščana in da lahko v primeru nuje grad zastavi le nekomu, ki ni sovražnik goriških grofov. HHStA, AUR, 1353 X 7, Krmin; gl. tudi MDC X, št. 405.

Oglejem in grofi Goriškimi, ki so kršili sklenjeno premirje, glede česar se je patriarh Nikolaj pritožil bratu Karlu in ga prosil za pomoč ob njegovem bližnjem prihodu v Italijo.²⁹⁹ Karel je oktobra na svojem pohodu na cesarsko kronanje v Rim resnično prišel iz Nemčije preko Koroške in Kanalske doline v Furlanijo, kjer ga je patriarh sprejel v Vidmu in ga tudi spremljal v nadaljevanju pohoda.³⁰⁰ To je nedvomno umirilo sovražnosti Goriških in septembra 1355 je s posredovanjem Francisca de Carrara iz Padove prišlo do mirovnega dogovora v Varmu. Patriarh je obljubil Majnhardu in Henriku Goriškima spoštovanje vseh zavez iz Budejovic, ter jima izrecno podelil Spodnjo Vipavo z gastaldijo, sodiščem, posestjo, vsemi dohodki in pravicami za čas svojega življenja, s tem, da sta bila dolžna grad njemu in oglejski vojski zmeraj nuditi na voljo.³⁰¹ Vsi podložniki grofov, ujetniki patriarha in njegovih pristašev in *Foroiulio, Carsis et Istria*, naj bi bili izpuščeni na svobodo. Zanimivi pa sta še klavzuli, ki sta se nanašali na dva notorična oglejska kondotjera v prostoru Krasa in Istre. Patriarh je obljubil, da bo posredoval pri Janezu Kamniškem,³⁰² naj Goriškim vrne pol njihovega gradu Rašpora z okoliškimi vasmi, ki jih je zasedal, Janez Šteberški pa naj bi vrnil posesti goriških vazalov Henrika z Rašporja, gospodov z Gotnika ter pokojnega Nikoluzija z Novega gradu.³⁰³ Grad Rašpor v Čičariji, čeprav z izrazitim strateškim pomenom kot mejni grad goriške grofije in glavni prehod s Krasa v Istro, sta morala goriška grofa v finančni stiski zastavljati. Že pred letom 1354 je bil zastavljen hrvaškemu grofu Juriju Krbavskemu in ko so tega leta potekala pogajanja o odkupu, je omenjen kot *Raspurg am Carst*.³⁰⁴ Pred letom 1358 pa je Rašpor nato imel od Goriških v zastavi ravno Janez Kamniški za vojno službo in druge usluge Goriškim. Ko so ga grofje tega leta odkupili nazaj, so jim bili za poroke za dolžno vsoto krški grof Bartol Frankopan in njegovi sinovi.³⁰⁵ Na pomen Rašporja v spopadih v regiji posredno kaže klavzula zastavne pogodbe, ko so ga Goriški decembra 1358 ponovno zastavili grofu Juriju Krbavskemu. Moral se je zavezati, da v primeru vojne med grofi in beneško

republiko iz gradu ne bo nudil pomoči ne eni ne drugi strani, temveč bo nevtralen.³⁰⁶

Leta 1356 je izbruhnila velika vojna ogrskega kralja Ludvika I. proti Benetkam za Dalmacijo, ki je zajela tudi kraško-istrski prostor. Ludvik je sklenil zvezo tako z avstrijskim vojvodom Albrehtom kot grofi Goriškimi in patriarhom. Ogromna ogrska vojska, ki naj bi štela 40–60.000 mož, se je v začetku junija zbrala v Zagrebu in nato pod vodstvom kralja prečkala Dolenjsko, postojnska vrata in Furlanijo do Conegliana v Benečiji. Ogrski vojski se je v imenu Habsburžanov pridružil Janez Kamniški, ki mu je vojvoda Albreht za službo s 50 konjeniki 30. maja 1356 zastavil mesto Kranj, novembra pa za vodenje 100 konjenikov zastavno vsoto na Kranju še povečal.³⁰⁷ Vojaške operacije so potekale več kot leto in slovensko ozemlje je predstavljalo glavno zaledje, preko katerega so potovale okrepitve in vračajoči se oddelki, sli in diplomatske misije.³⁰⁸ Vojna pa je neposredno zajela tudi Kras in Istro. Benečani so leta 1357 najeli Kolenca iz Ljubljane s 30 konjeniki za vojno proti ogrskemu kralju, pazinski grofiji Goriških v Istri, oglejskemu patriarhu, Janezu Kamniškemu, Janezu Šteberškemu, »vsem Kraševcem« (*omnes Carsos*) in drugim pristašem ogrskega kralja v Istri, Furlaniji in drugod.³⁰⁹ Vojna se je zaključila z zmago ogrskega kralja, ki je od Benečanov dobil celotno Dalmacijo. V zadarskem miru, sklenjenem 18. februarja 1358, so kot zavezniki kralja izrecno omenjeni tudi oglejski patriarh Nikolaj ter goriška grofa Albert in Majnhard, kot zaveznika beneške republike pa Kolenc iz Ljubljane ter goriški vazal Ulrik Rihemberški³¹⁰ – ravno tisti, ki je 1348 pomagal Koprčanom v uporu in so Benečani zanj terjali celo smrtno kazen.³¹¹

V teku vojne ogrskega kralja so Celjski grofje, ki so se doslej tu le sporadično pojavljali, naredili prvi odločen korak v notranjsko-kraški prostor, ki jih je kasneje pripeljal do prevlade nad vsemi glavnimi kraškimi prehodi. Julija 1357 jim je vojvoda Albreht II. za 7000 zlatnikov zastavil grad Vipavo – *unser vest Wippach* – z vsem pripadajočim.³¹² Po besedilu listine je grad imel prej v zastavi od vojvode kranjski glavar

²⁹⁹ Joppi, AT 16, št. 222, 223; Baum, *Die Grafen*, str. 206.

³⁰⁰ Widder, *Itinerar*, str. 158 sl.

³⁰¹ *Castrum nostrum inferius de Vipaco cum gastaldia ipsius loci, garicto, iurisdictione ... ad vitam nostram duximus concedendam ad habendum ...* HHSStA, AUR, 1355 X 22, Varmo; Joppi, AT 16, št. 227.

³⁰² Kamniški je pri patriarhu užival takšno zaupanje, da mu je februarja 1356 poveril funkcijo glavarja oglejskih posesti v Istri (*marchio Istri*). CDI III, št. 750.

³⁰³ Joppi, AT 16, št. 225. V istem času je bil Šteberški v dobrih odnosih z Albertom Goriškim, bratom Majnharda in Henrika, ki je vladal v Istri. Marca 1355 je bil zanj poleg štirih drugih plemičev porok za posojilo pri celjskih Judih. HHSStA, AUR, 1355 III 9.

³⁰⁴ Štih, *Groffe*, str. 100.

³⁰⁵ Februarja 1358 se je Kamniški poravnal z Goriškima glede vseh dolgov in terjatev, obdržal je le jamstveno pismo grofov Krških *umb die losung der vest vnd vrbar ze Ratspurch*. HHSStA, AUR, 1358 II 28; prim. Štih, *Groffe*, str. 100.

³⁰⁶ *... de castro predicto auxilium seu fauorem modo aliquo dare nec prebere debeamus ... sed pacifice et quiete supersedere.* Kos, *Odnošaji*, str. 300; Klen, *Prodaja*, str. 11.

³⁰⁷ HHSStA, Hs. B6, str. 91, 103.

³⁰⁸ Kosi, *Potujoči*, str. 133–134.

³⁰⁹ *... teneantur et debeant guerrizare regem Hungarie, committatus Pisini, Patriarchatum Aquilegiensem, Angelum de Stayn, Angelum de Postoine, omnes Carsos ac omnes et singulos sequaces, complices et adherentes regis Hungarie in Istria, Foroiulio et ubique locorum ...* Ljubič, *Listine III*, str. 360–361.

³¹⁰ *... versa vice aliqui eis adhererint contra nos, et specialiter infra scripti, videlicet Vlricus de Rayfemberg et Colentius ...* Ljubič, *Listine III*, št. 542, 547, str. 371–372, 379–380. Rihemberški je leta 1356 sklenil pogodbo z Benečani, da jim bo s 60 oklepnicami konjeniki služil v Istri, na Krasu ali v Furlaniji. Trotter, *Die Herren*, str. 567–568.

³¹¹ Gl. zgoraj str. 407.

³¹² ARS AS 1063, Zbirka listin, 1357 VI 30, Dunaj (prepis CKSL).

Hartnid z Weißenegga za vojno službo pri Pordeonu in škodo, ki jo je pri tem utrpel. Od njega ga je odkupil Friderik Celjski in grad z gospostvom je dejansko ostal celjski več kot 60 let. V listini ni omenjeno, ali je šlo za Zgornjo ali Spodnjo Vipavo, vendar nekaj virov jasno kaže, da je dejansko šlo za grad in gospostvo Spodnja Vipava.³¹³ Hartnid z Weißenegga je namreč leta 1353 dobil Spodnjo Vipavo v zastavo od Goriških s klavzulo, da jo lahko po potrebi zastavi, a ne sovražnikom Goriških.³¹⁴ Očitno je v naslednjih nekaj letih storil ravno to – predal grad Habsburžanom – in ga imel nadalje v zastavi od njih oziroma ga predal v odkup Celjskim. To potrjuje tudi listina, s katero je papež Inocenc IV. leta 1359 podprl terjatve patriarha Ludvika po nekdanjih oglejskih posestih, v kateri omenja poleg ostalega, kar je imel zasedeno avstrijski vojvoda, tudi oba vipavska gradova – *Wipaci superioris et inferioris*.³¹⁵ Celjska grofa Ulrik in Herman sta 1360 poravnavala zadolžnice svojega očeta pri celjskih Judih, med drugim tudi na zastavno vsoto za Spodnjo Vipavo – *an dem satz Niderwippach*,³¹⁶ enako pa je Spodnja Vipava omenjena tudi v testamentu Hermana Celjskega iz leta 1377 (*den satz Nidern Wippach*).³¹⁷ Vendar so Celjski posedovali kot deželnoknežjo zastavo tudi Zgornjo Vipavo, kdaj je do zastave prišlo, pa ni jasno.³¹⁸ Obe gospostvi – Zgornja in Spodnja Vipava – sta bili posledje očitno združeni, formalno pod žezlom avstrijskega vojvode in neposredno pod upravo grofov Celjskih. S tem se je končala tudi dobro stoletje trajajoča oblast oglejskega patriarha nad Vipavo, ki mu je kljub peticijam in protestom nikdar več ni uspelo dobiti nazaj. Podobno je bilo z Ložem, ki je leta 1350 formalno prišel v roke avstrijskega vojvode. V spomenici, ki jo je patriarh leta 1361 napisal za ogrskega kralja Ludvika, je omenjal, kako je vojvoda Albreht II. 1350 poleg Furlanije zasedel tudi Slovenj Gradec, Lož in Vipavo, kar tudi njegov naslednik (Rudolf) »še danes drži okupirano«. ³¹⁹ Neposredno pa je v Ložu in loškem gospostvu še nadalje gospodoval grof Oton Ortenburški kot njegov vazal, kot dokazuje več listin.³²⁰

³¹³ D. Kos, *Vitez in grad*, str. 243, napačno meni, da je bil leta 1357 Celjskim prodan zgornji vipavski grad.

³¹⁴ Gl. op. 298.

³¹⁵ Austro-Friulana, št. 88.

³¹⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1360 IX 21 Celje (prepis CKSL).

³¹⁷ HHStA, AUR, 1377 V 19, Celje.

³¹⁸ Gl. spodaj, str. 419.

³¹⁹ ... *non solum patria ... sed prouinciam Windisgraz, castra Los et Wipachi ... aliaque nonnulla iura in illis partibus tunc temporis occupata fuerunt, et hodie per modernum ducem occupata tenentur*. Austro-Friulana, št. 130, str. 149.

³²⁰ Grof Ortenburški je bil fevdni gospod v Ložu in številnih vaseh v okolici. Kot dokazujejo listine iz let 1355 in 1360, je tam podeljeval in potrjeval fevde in razsojal o fevdnih zadevah. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1355 IV 22; 1360 IX 5 (prepis CKSL). Nikolaj Somereker, ki je 1358 poleg Janeza Šteberskega omenjen med »zvestimi vazali« (*vnsernn getrewen*) Ortenburžana, je bil 1363 njegov gradiščan v Ložu (*purchgraf ze Lós*). TKL I, št. 115; HHStA, AUR, 1363 II 24.

V letu 1358 sta umrla tako avstrijski vojvoda Albreht II. kot patriarh Nikolaj. Če je bila Albrehtova politika do Ogleja v Furlaniji in na Krasu ekspanzionistična in brezkompromisna, a še vedno pripravljena na pogajanja za zeleno mizo, pa je njegov naslednik Rudolf IV. za doseg cilja – prodora do Jadrana – nastopil z golo brutalno silo. V Furlaniji je bil medtem za čas sedisvakance za furlanskega generalnega glavarja po dolgem času ponovno postavljen goriški grof, Majnhard VII. A Rudolf je uspel že leta 1359 pridobiti Goriške za vojaško zvezo proti novemu patriarhu Ludviku della Torre in takoj so se začele tudi vojaške aktivnosti.³²¹ Marca 1360 je bilo sklenjeno začasno premirje in patriarh se je nato celo udeležil velikega pohoda vojvode preko Štajerske na Kranjsko, kjer so se mu v Ljubljani kot novemu deželnemu knezu poklonili deželni stanovi. V spremstvu je bilo 46 predstavnikov elite avstrijskih dežel, tudi salzburski nadškof in šest škofov, vsi trije grofje Goriški, grofje Celjski, Ortenburžani in mnogi drugi.³²² A to Ogleja ni obranilo. Poleti 1361 je vojvoda *cum suo terribili exercitu* brezkompromisno udaril po patriarhatu. O tem, kaj so bili njegovi cilji, je kasneje pisal sam patriarh: vojvoda je želel *totam Patriam Foriulii occupare et sibi subiugare*; poleg številnih furlanskih posesti in Tržiča (Monfalcona) si je hotel prisvojiti Slovenj Gradec, Postojno, vse oglejske fevde, tudi na Kranjskem, v Marki, na Goriškem in na Krasu (*in Carsis*).³²³ S 4000 konjeniki, med katerimi so bili oddelki cesarja Karla IV., bavarskih in saških vojvod, brandenburških in moravskih mejnih grofov, grofov Goriških ter krškega škofa, je Rudolf konec avgusta prišel preko Kranjske v Gorico in nato prodril mimo Krmina, Manzana in Vidma do Fagagne. Zmaga je bila popolna. Patriarh se je moral z dvanajstimi talci iz vrst furlanskega plemstva podati v vojvodovo ponižujoče ujetništvo na Dunaj, med potjo pa so v Ljubljani še popolnoma izropali njegove vozove, vključno z njegovim velikim pečatom, da mu »je ostala le obleka na telesu«. ³²⁴ V ujetništvu je patriarh v preliminar-nih pogajanjih pristal na to, da vojvodi podeli v fevd Slovenj Gradec in Lož z vsem pripadajočim – kar je bilo že tako okupirano – ter oglejske fevde na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Marki in na Krasu (*et in districtu qui vocatur Charst*). Pod slednjim gotovo lahko razumemo prvenstveno gospostvi Postojno in Vipavo, ki sta že bili pod vojvodovo kontrolo. V Furlaniji naj bi Rudolf postavil svojega generalnega glavarja z vsemi pooblastili v posvetnih zadevah in glede obrambe, s 50 oboroženimi konjeniki na stroške dežele, kateremu bi bil kot sedež dodeljen en grad v

³²¹ Baum, *Die Grafen*, str. 208.

³²² Kosi, *Potujoči*, str. 127.

³²³ Austro-Friulana, št. 131 (str. 163), št. 234 (str. 326); Baum, *Rudolf IV.*, str. 283.

³²⁴ Austro-Friulana, št. 106, 110, 114, 115, 116, 125, 129, 130 (str. 159–161), 142, 234 (str. 326); Baum, *Rudolf IV.*, str. 278–280; Huber, *Geschichte*, str. 68–70; Kosi, *Potujoči*, str. 127.

deželi ali izven nje.³²⁵ To bi, če bi se uresničilo, že leta 1362 lahko pomenilo konec posvetne oblasti oglejskega patriarha v Furlaniji (dejansko je 1362–63 na terenu v Furlaniji kot vojvodov glavni pooblaščenec že deloval grof Ulrik Celjski, tedaj kranjski deželni glavar³²⁶). A končni mir v Koprivnici v Slavoniji maja 1362, sklenjen vpricho ogrskega kralja Ludvika, je bil na njegovo insistiranje omiljen in do avstrijskega prevzema oblasti v Furlaniji ni prišlo. Rudolf je tam iztržil zgolj prvovrstno mitnico v Klužah z vsemi dohodki za 24 let, kar je pomenilo velik ekonomski uspeh.³²⁷ Poleg tega je dobil vse omenjene oglejske fevde – med drugim Lož, Postojno in Slovenj Gradec. To je razvidno iz listine cesarja Karla IV., izstavljen v Nürnbergu aprila 1363. Cesar tedaj ni bil več naklonjen enormnim Rudolfovim uspehom in je »po nasvetu knezov in baronov« razglasil vse dogovore patriarha z vojvodo kot izsiljene v ujetništvu. Izrecno je preklical oziroma razveljavil predajo gradov Slovenj Gradca, Loža, Postojne ter furlanskih Kluž v roke Habsburžanom.³²⁸ O kraških gradovih se je torej razpravljalo celo na cesarskem dvoru v Nürnbergu, kar lepo kaže na njihov strateški pomen. A do vrnitve zasedenih gradov seveda ni prišlo; tudi cesar

Slika 14: Pečat avstrijskega vojvode Rudolfa IV. na listini za samostan Mekinje iz leta 1360. Rudolf je v vojni leta 1361 porazil oglejskega patriarha ter zasedel kraške prelaze in celo Furlanijo (ARS, AS 1063, 1360 VII 18).

za to ni imel na voljo nobenih učinkovitih sredstev. Patriarh je v spomenici, namenjeni cesarju Karlu, leta 1366 pisal, da imajo avstrijski vojvode še vedno zasedene *optima castra* Šteberk, Postojno, Lož, Vipavo in tudi Predjamo.³²⁹ In nikoli več se niso vrnili v posest oglejskega patriarha. Moč Ogleja na Krasu je bila za vedno zlomljena.

Vojvoda Rudolf IV. je januarja 1363 uspel pridobiti za habsburško hišo še grofijo Tirolsko s pomembnimi trgovskimi cestami in mitnicami. Tako je dosegel svoje bistvene cilje in v znamenitem pismu beneškemu dožu februarja 1363 se je upravičeno lahko pohvalil, da so z božjo pomočjo vse ceste in prehodi med Nemčijo in Italijo v njegovih rokah – *omnes stratae et transitus de Germania ad partes Italiae porrectae nostrae dominationi subsint ex omnipotentis dei munere*.³³⁰ Na Tirolskem je dobil Brenner in druge važne prelaze, na vzhodu furlanske Kluže na glavni cesti z Dunaja preko Koroške proti Benetkam, ter postojnska vrata na glavni cesti z Ogrske preko Kranjske v Italijo. V ozadju so bili v prvi vrsti ekonomski interesi – ogromni dohodki od trgovskega prometa. Rudolf je že leta 1360 ukazal svojemu deželnemu glavarju na Kranjskem, naj prepove ogrskim in drugim trgovcem z živino in ostalim blagom uporabljanje neobičajnih in nezakonitih cest, ker mu to znižuje dohodke na mitnicah ter je v škodo njegovih mest in trgov.³³¹ Še zgovornejša pa je listina iz naslednjega leta, saj je bila izstavljena kar sredi vojnega pohoda proti patriarhu pred Manzanom v Furlaniji – *auf dem velde vor Manzon in Friaul* – kar kaže na aktualnost tega problema. Vojvoda je tako tujcem kot domačim meščanom določil, da lahko uporabljajo le staro in običajno cesto preko Ljubljane in nobene druge.³³² Šlo je za glavno prometno smer preko današnjega slovenskega ozemlja skozi Ptuj–Celje–Kamnik–Ljubljano–postojnska vrata–Gorico v Italijo, ki je bila v virih pogosto imenovana kar »ljubljska« ali pa »kraška cesta«. Na pomen, ki ga je Rudolf pripisoval ekonomskim razmeram, zlasti prometu in trgovini, lepo kaže 1365 tudi ustanovitev popolnoma nove urbane naselbine na Dolenjskem, ki jo je imenoval po sebi Rudolfswerd (kasneje Neustadt, Novo mesto), in je v kratkem zacvetela od prometa s Hrvaške proti Italiji. Ustanovitev Novega mesta dobesedno sredi goriške grofije na Dolenjskem se je kmalu izkazala za vizionarsko in je dobila svoj logičen politični okvir. Eden velikih Rudolfovih dosežkov – katerega rezultata sam ni doživel – je namreč bil, da je leta 1364 sklenil dedno pogodbo z goriškim grofom Albertom III., po kateri bi v primeru Albertove smrti brez potomcev tako goriška

³²⁵ Austro-Friulana, št. 135.

³²⁶ Austro-Friulana, št. 144, 146, 151, 153, 157.

³²⁷ Austro-Friulana, št. 137; Baum, *Rudolf IV.*, str. 283–284.

³²⁸ ... principum baronum et procerum sacri imperii accedente concilio ... alienationem, deputationem siue assignationem castrorum huiusmodi, videlicet Vindisgracz, de Los et Arisperch ad personam ducis ... reuocamus, cassamus, annullamus, destruimus et eis per omnia derogamus ... Austro-Friulana, št. 152.

³²⁹ ... occupant et detinent ... castrum de Staimberch, Arisperch, item castrum de Los, de Guipaco, optima castra ... Austro-Friulana, št. 234, str. 330; gl. še št. 235, str. 336.

³³⁰ Baum, *Rudolf IV.*, str. 262.

³³¹ GZL III, št. 3.

³³² GZL X, št. 32.

³³³ Kosi, *Potujoči*, str. 49–50, 207 sl.

Pazinska grofija v Istri kot Grofija v Marki in Metliki (na Dolenjskem) pripadli Habsburžanom, kar se je že leta 1374 tudi res zgodilo.³³⁴

Rudolf IV. je julija 1365 nenadoma umrl na višku slave in svojih uspehov. A avstrijska oblast v Furlaniji se je začela že jeseni 1364 krhati. Patriarh Ludvik je avgusta sklenil vojaško zvezo s Fanciscom de Carrara iz Padove in speljal avstrijskemu vojvodi tudi zaveznika Majnharda Goriškega. V Ogleju je junija 1364 s posredovanjem ogrskega kralja Ludvika – kot njegov poslanec je bil prisoten grof Pavel Babonić Krupski, stric goriškega grofa³³⁵ – sklenil z Majnhardom mir, mu priznal dedno odvetništvo ter razne privilegije, predvsem pravice v času sedisvakance v patriarhatu.³³⁶ V bojih v Furlaniji, ki so sledili, so oglejske čete imele precej uspeha, pregnale velik del avstrijskih posadk, in januarja 1365 v spopadu pri San Pelegrinu tudi porazile okrepiteve, ki naj bi prišle iz Ljubljane.³³⁷ Kljub diplomatski dejavnosti Benečanov in ogrskega kralja – njegov poslanec v Furlaniji marca 1365 je bil Ivan, sin krškega grofa Bartola³³⁸ – do miru vse do smrti patriarha Ludvika, ki je umrl le nekaj dni za vojvodo Rudolfom, ni prišlo. Če je Oglej uspel v Furlaniji, pa ni bilo tako na kraških prelazih, kjer so Avstrijci zadržali vse pozicije³³⁹ in so se nadaljevale napetosti zlasti med goriškim grofom Majnhardom in habsburškimi pristaši.³⁴⁰ Novi oglejski patriarh Markvard – prej je bil kancler cesarja Karla IV. Luksemburškega – in furlanski parlament so leta 1366 za cesarja sestavili peticijo, v kateri so navedli oglejske terjatve nekdanjih posesti nasproti avstrijskim vojvodam, ki lepo ilustrirajo aktualno stanje. Grad Lož z gospodvom in vsemi pravicami je bil okupiran s strani grofa Ortenburškega, vazala avstrijskega vojvode.³⁴¹ Glede Postojne so zahtevali od av-

strijskih vojvod, da Janeza Šteberskega s postojnskim gradom kot oglejskega vazala vrnejo patriarhu in ga odvežejo vseh priseg in zavez.³⁴² Enako so zahtevali glede gradu Jama »na Krasu« (*Laforan in Carsis*), ki se je s smrtjo Nikolaja (z Bleda) brez potomcev vrnil v oglejske roke. Nikolaju naj bi patriarh Ludvik še leta 1362 Jamo podelil v fevd, a jo imajo sedaj zasedeno vazali avstrijskih vojvod.³⁴³ Zahtevali so tudi grad Vipavo – *petetur castrum de Vipach cum iuribus suis* – a brez podrobnejše razlage. Gradovi na kraških prehodih so v naslednjih nekaj letih kot domine tudi formalno in dokončno prehajali v roke Rudolfovih bratov in naslednikov. Agresivna politika prodora proti morju z Rudolfovo smrtjo ni ugasnila, temveč se je še stopnjevala.

Janez Šteberski, ki je že v 1350-ih letih odprl Postojno vojvodi Albrehtu II., je bil Rudolfov tesen sodelavec in zaupnik. Leta 1363 je bil – čeprav teoretično še oglejski vazal – celo eden od njegovih poslancev k patriarhu, ki so terjali izpolnjevanje mirovne pogodbe iz Koprivnice in med drugim prepustitev Slovenj Gradca, Postojne in Loža vojvodi.³⁴⁴ S postojnskim gospodvom je nadzoroval strateške prehode in trgovski promet, ki mu je na mitnicah prinašal velike dohodke. Tako je lahko leta 1363 sam podelil samostanu Bistra oprostitev plačevanja mitnine na svojih mitnicah (*an allen meinen mautsteten*) za sol, olje in drugo za lastne potrebe.³⁴⁵ Še leta 1367 je bil zaveznik vojvod Albrehta in Leopolda, saj se je junija z njima na Dunaju poravnal glede plačila za vojno službo in škodo, ki jo je pri tem utrpel.³⁴⁶ To je bil čas spopadov med Habsburžani in Majnhardom Goriškim in boji so potekali tudi za sosednjo goriško Planino oz. grad Hašperk. Mesec kasneje se je namreč tudi Hugo Devinski, nekdanji tradicionalni goriški zaveznik, poravnal z vojvodama glede svoje vojne službe in izrecno, »ko sta se vojskovala z grofom Majnhardom Goriškim za Hašperk«.³⁴⁷ Kaj se je zgodilo v odnosih Šteberskega s Habsburžani, da je leta 1368 pristal v goriškem taboru, ni znano, je pa bilo popolnoma v maniri prekaljenega kondotjera. Junija tega leta je s pogodbo, sklenjeno v goriški Planini – *ze der Alben in dem dorff Sand Margretten* –,

³³⁴ Štih, *Groffe*, str. 177–180.

³³⁵ Groffe Krupski niso bili tuji v kraškem območju. Goriški grof Henrik III. je leta 1343 zastavil svojema stricema Dioniziju in Pavlu, grofoma Krupskima, grad Švarcenek v Brkinih s pripadajočim gospodvom. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1343 VI 15, Gorica (prepis CKSL); Kos, *Odnosaji*, str. 296, 298; Potokar, *Kačiče*, priloga II, str. 267–268. Grad so imeli v zastavi še 1360, ko je grof Pavel obljubil Goriškim, da ga bo vrnil ob izplačilu preostanka zastavne vsote. HHStA, AUR, 1360 VI 5; Kos, *Odnosaji*, str. 296, z napačnim datumom 6. maja 1360.

³³⁶ ... *per Serenissimum Principem d. Ludovicum Dei gratia Regem Ungarie dictam unionem per magnificum et nobilem dominum d. Paulum comitem de Cruppa tractantem ad hoc per ipsum dominum Regem specialiter destinatum* ... Joppi, AT 16, št. 260, str. 355; Baum, *Die Grafen*, str. 213.

³³⁷ Baum, *Rudolf IV.*, str. 306–307; Huber, *Geschichte*, str. 143 sl.

³³⁸ Austro-Friulana, št. 214, 215, 216, 217.

³³⁹ Teza L. Hauptmanna, da so se sesule tudi avstrijske pozicije na Krasu, je napačna in viri govorijo ravno nasprotno. Gl. Hauptmann, *Nastanek*, str. 135.

³⁴⁰ O vzrokih za to in povezavi Majnharda Goriškega z bavorskimi Wittelsbachi, nasprotniki Habsburžanov, gl. Wutte, *Die Erwerbung*, str. 290 sl.; Baum, *Die Grafen*, str. 213 sl.

³⁴¹ ... *castrum de Los cum prouincia cum omnibus eorum iuribus ad presens occupatum per dominum comitem de Ortimburch seruitorem dicti domini ducis* ... Austro-Friulana, št. 235, str. 334.

³⁴² ... *petatur ... ab ipsis dominis ducibus Austrie Janzil de Stegberch restitatur cum castro de Arisperch ecclesie Aquilegensis, et tamquam subditis ipsius ecclesie pretestu predicti castri ab omni vinculo et sacramento absolatur et liberatur* ... Austro-Friulana, št. 235, str. 336.

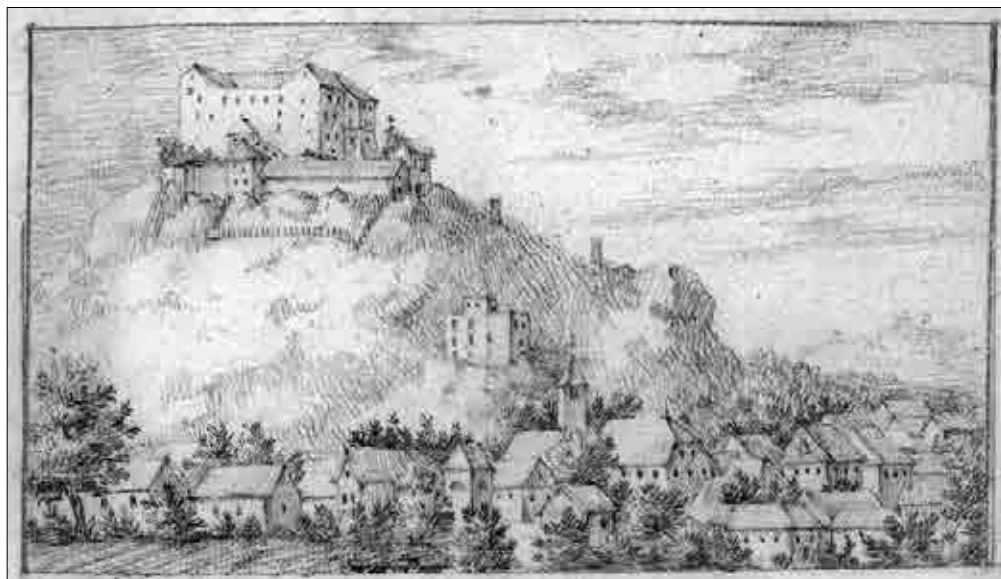
³⁴³ ... *petetur ab ipsis dominis ducibus quod libere faciant relaxare et restituare ipsi ecclesie castrum de Laforan in Carsis ... sibi deuolutum per mortem nobilis Nicolai sine hereditibus ... ad presens occupatum per seruitores dominorum ducum*. Austro-Friulana, št. 235, str. 336.

³⁴⁴ Austro-Friulana, št. 165.

³⁴⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 274r, f. 46, 46'; Komatar, *Ein Copialbuch*, št. 49, str. 62

³⁴⁶ HHStA, AUR, 1367 VI 8, Dunaj.

³⁴⁷ ... *vmb den dienst den ich ... getan han mit meinen geslozzen vnd vesten ... die veil si chriegten mit Graf Meinhart von Gorz vmb den Hasperch*. HHStA, AUR, 1367 VII 24, Gradec.

Slika 15: Grad in trg Postojna. Strateška točka na najpomembnejšem odseku »ljublanske« oz. »kraške« ceste. V gospodstvo je sodilo več mitnic, ki so prinašale velike dohodke. Šteberški so gospodstvo leta 1371 prodali Habsburžanom za enormno vsoto 28.000 goldinarjev. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

grofu Majnhardu v svojem in imenu sina Volfharda obljubil, da mu bo služil »z gradovi, telesom in premoženjem in mu bo v vsem pokoren«. Služil naj bi s šestimi konjeniki v Furlaniji, na Krasu in v Istri, z izjemo proti patriarhu; v primeru vojne z Oglejem bo s svojimi gradovi nevtralen (*still sein gesessen*).³⁴⁸ Majnhard mu je za to podelil v dedni fevd deželno sodišče na Bledu in v Bohinju.³⁴⁹ Vendar je že avgusta prišlo do sklenitve miru med goriškim grofom in Habsburžanom.³⁵⁰ V tem času so bili Šteberški kljub svojemu velikopoteznemu delovanju v širokem prostoru med Furlanijo, Istro in Kranjsko – ali pa ravno zaradi tega – v hudih finančnih zagatah in to je bilo nedvomno glavni razlog za končno dejanje, ki je sledilo.

Februarja leta 1371 je Janez Šteberški s sinovoma Viljemom in Janezom prodal vojvodama Albrehtu in Leopoldu za ogromnih 28.000 goldinarjev postojnski grad »na Krasu« z vsem pripadajočim – *vnser vest Arlsparg gelegen auf dem Karst*.³⁵¹ Prodaja je zajemala posesti, pravice, dohodke od urbarja, desetini, mitnin in sodišč ter tudi ribolovne pravice v Cerkniskem jezeru. Šteberški so zase pridržali le vasi Dolenje Jezero in Uševk s tamkajšnjim dvorom (današnji Marof pri Cerknici). Finančne transakcije za ta res »veliki posek« so potekale celo leto in so vključevale porav-

navo šteberških dolgov pri Judih, odkupe zastavljenih posesti, ki so bile del postojnskega gospodstva, plačilo dela vsote pa sta Habsburžana Šteberškim nakazala na mestni davek v štajerskem Gradcu.³⁵² Šteberški so oktobra posebej prodali vojvodoma 21 in pol hub v Košani, 23 in pol v Knežaku, deset v Trnju, osem v Baču in štiri v Vrbici pri Ilirski Bistrici, ki so sodile v postojnsko gospodstvo.³⁵³ Avstrijca pa sta jim zagotovila, da ne bosta imela pretenzij in ne bosta posegala na »njihove posesti na Krasu, ki ležijo v postojnskem gospodstvu in sodiščih« (*waz si güter habent auf dem Krast ... die in vnser herschaft vnd den gericht en Arlsparg sint gelegen*), ki v prodaji niso bile vključene in so jih pridržali zase – izrecno tudi vas Orehek – razen v primeru krvnega sodstva. To sta zaukazala tudi svojim glavarjem, gradiščanom in uradnikom na Kranjskem, Krasu in v Postojni.³⁵⁴ K Postojni je sodilo tudi 37 hub *auf dem nideren Karst* pri Komnu, ki sta se jih polastila Ulrik in Hugo Rihemberška, in jih vojvodam ni uspelo pridobiti nazaj.³⁵⁵ V celnem postopku sta bistveno vlogo odigrala Herman in Viljem Celjska, ki sta poravnala precejšen del habsburškega izplačila in šteberških dolgov ter odkupila postojnske posesti v Knežaku, Baču, Vrbici in Košani, ki so bile dotedaj zastavljene Hugu Devinske-mu, bratoma z Vikumberka in drugim. Za te velike stroške in za poplačilo vojne službe proti Trstu pa sta Celjska dobilo od vojvod v zastavo – celotno postojn-

³⁴⁸ HHStA, AUR, 1368 VI 19; TKL I, št. 165.

³⁴⁹ TKL I, št. 166.

³⁵⁰ MDC X, št. 706.

³⁵¹ HHStA, AUR, 1371 II 24, Dunaj. Navedbe, da sta Habsburžana že leta 1366 zastavila Šteberškim Postojno, temeljijo na napačni dataciji in razumevanju druge listine, ki ima dejansko datum 1371 X 28. Gl. CKSL, 1366 X 28; Šumrada, Šteberški, str. 51.

³⁵² HHStA, AUR, 1371 X 28, Dunaj.

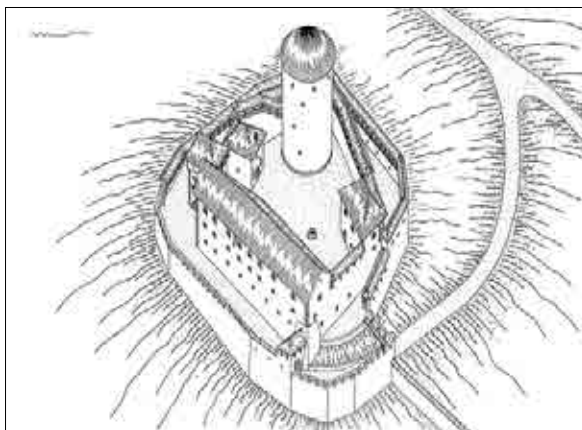
³⁵³ HHStA, AUR, 1371 X 21, Dunaj.

³⁵⁴ HHStA, AUR, 1371 X 26, Dunaj.

³⁵⁵ HHStA, AUR, 1371 X 28, Dunaj; Trotter, Die Herren, str. 570–571; Kos, Iz zgodovine, str. 118.

sko gospostvo.³⁵⁶ Zastava je bila gotovo mišljena kot kratkoročen ukrep, vendar je Postojna ostala v posesti Celjskih celih 60 let. Tako je v njihove roke v kratkem, poleg Vipave, prišel že drugi strateški kraški prehod z vsemi dohodki od živahnega prometa.³⁵⁷

Grad Jamo (Predjamo) je imel nekoč v fevdu od Ogleja kondotjer Nikolaj Kaul z Bleda, ki je sodeloval pri zmagi nad goriškimi ministeriali pri Braulinsu 1336 in bil očitno za to nagrajen z Jamo.³⁵⁸ Njegovega istoimenskega sorodnika in naslednika – *Niklasen von Lug bei Arlsperg* – je vojvoda Rudolf septembra 1361, v teku vojnega pohoda v Furlanijo, z vsemi njegovimi posestmi vzel v zaščito in ga pritegnil med svoje zaveznike.³⁵⁹ Ko je prišlo do razdora med Habsburžani in Majnhardom Goriškim,³⁶⁰ pa je Nikolaj oktobra 1365 ukazal svojemu stricu Janezu Mengeškemu in svoji posadki v Jami, katerim je poveril grad (*mein vest daz Lûg*), naj ga izročijo grofu Majnhardu.³⁶¹ To se ni zgodilo in gradiščani so po njegovi smrti v začetku leta 1366 ohranili Jamo za avstrijske vojvode. Avgusta 1368 je Friderik Mengeški dokončno prodal *mein vesten genant das Lûg di gelegen ist an dem Charst*, oglejski fevd, avstrijskima vojvodoma Albrehtu in Leopoldu za 3600 goldinarjev.³⁶² K prodaji je sodila posest v vaseh Zagon, Belsko, Bukovje, Šmihel, več mlinov, odvetništvo farne cerkve v Hrenovicah (sv. Martin oz. Fara), sodstvo na Hrušici pri cerkvi sv. Gertrude in tamkajšnja mitnina ob cerkvenih prošenjih, deželno sodišče med cesto na Hrušici in deželno cesto, ki gre proti Landolu v širini milje in pol – *gericht zwischen der strazze von Pirpavmerwalde vnd der lantstrazze die gen Landow get* – in vsem ostalim. Poleg njegovih bratov je pečatil še stric Nikolaj Gamberški. Nekaj dni kasneje sta Mengeški in Gamberški predala avstrijskima vojvodama še posesti – del postojnskega gospostva – ki sta jih dobila od Janeza Šteberškega kot njegova poroka

Slika 16: Rihemberk. Matični grad enega najpomembnejših ministerialnih rodov grofov Goriških. Poskus rekonstrukcije podobe gradu v 14.–15. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 5: Kras in Primorje*, Ljubljana 2011, str. 145).

za dolgove pri celjskih Judih, ki sta jih Habsburžana sedaj poravnala. Šlo je za postojnski mitnici v Landolu in »pred Gozdom« (*mautt vor dem Walde*), vasi Šmihel, Hrenovice, Hrašče in Orehek.³⁶³ Tako je v roke avstrijskih vojvod poleg Vipave in Postojne prišlo še tretje nekdanje oglejsko gospostvo na kraških prehodih, ki je vključevalo – sicer sekundarnega pomena – cesto čez Hrušico.

Pod okrilje Habsburžanov pa se niso podajali le bivši oglejski vazali, temveč tudi vazali in nekdanji ministeriali Goriških, ki so delovali že popolnoma samostojno in po moči celo dohajali svoje fevdne gospode. Grofje, katerih moč je bila razdrobljena in iztrošena tudi v medsebojnih sporih, kar so s pridom izkoriščali Habsburžani,³⁶⁴ so to lahko le bolj ali manj pasivno opazovali. Ulrik V. Rihemberški, iz enega najuglednejših rodov goriških ministerialov, je sredi 14. stoletja deloval skoraj neodvisno in se kot kondotjer udinjal tako Goriškim kot Habsburžanom in Benečanom.³⁶⁵ Po velikem zmagoslavju Rudolfa IV. je marca 1365 predal svoje štiri gradove, goriške fevde – Rihemberk, Dornberk ter koroška Waidegg in Rauchenstein – vojvodi, jih od njega prejel v fevd ter obljubil, da mu bo z njimi zvesto služil.³⁶⁶ Goriški tega niso mogli dopustiti in v fajdi, ki je sledila, jim je Ulrik podlegel in izgubil vse posesti, ki so bile poleti 1366 podeljene njegovima sinovoma ter bratrancu Hugu II.³⁶⁷ V naslednjih letih pa se je zadeva

³⁵⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1371 IX 9, Dunaj; 1371 XII 2, Dunaj (prepisa CKSL); HHStA, Hs. B 521, f. 25 (1371 VII 10, Dunaj).

³⁵⁷ Grofa sta že marca 1372 lahko samostanu Bistra podelila oprostitev plačevanja mitnine na postojnskih mitnicah – *daz si an allen mautsteten die zû Arlsperch geborent dhain mautten geben sullen vnseren mauttern ...* ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 274r, f. 46; Komatar, Ein Copialbuch, št. 59, str. 65.

³⁵⁸ Joppi, AT 14, št. 128, 129; GAV, št. 773, 774; Trotter, *Die Burggrafen*, str. 105–106. Gl. še zgoraj str. 403. Med poraženici v Braulinsu je bil tudi Jakob iz Krmina, vazal Ogleja v Jami, ki jo je moral tedaj vrniti, patriarh Bertrand pa jo je kmalu zatem podelil Nikolaju z Bleda. DSF II, št. 520; TEA, št. 293, 294.

³⁵⁹ Trotter, *Die Burggrafen*, str. 100–102. Kot zaveznik vojvode je bil januarja 1365 po porazu pri San Pelegrinu tudi ujetnik oglejskih pristašev v Furlaniji (*Nichil Lugal*). Austro-Friulana, št. 211.

³⁶⁰ Gl. Baum, *Die Grafen*, str. 210–215.

³⁶¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1365 X 8 (prepis CKSL); Trotter, *Die Burggrafen*, str. 102.

³⁶² HHStA, AUR, 1368 VIII 26, Dunaj; Trotter, *Die Burggrafen*, str. 106. Mengeški je o prodaji obvestil tudi patriarha s prošnjo, naj podeli vse omenjeno v fevd Avstrijcem. HHStA, AUR, 1368 VIII 31, Dunaj.

³⁶³ HHStA, AUR, 1368 IX 5, Dunaj.

³⁶⁴ Gl. Baum, *Die Grafen*, str. 208 sl.

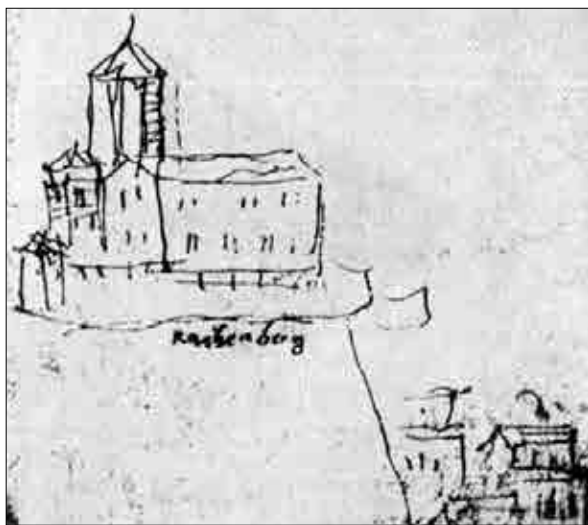
³⁶⁵ V Istri je Benečanom ponujal v odkup gradova Pietrapelosa in Groznjan, kjer je imel rodbinske pravice. Gl. Trotter, *Die Herren*, str. 567–568.

³⁶⁶ HHStA, AUR, 1365 II 25 (dve listini); MDC X, št. 654, 655; Trotter, *Die Herren*, str. 570.

³⁶⁷ HHStA, AUR, 1366 VII 27; MDC X, št. 675; Trotter, *Die Herren*, str. 570.

obrnila in navzkriž z Majnhardom Goriškim je prišel Hugo II. Celo cesar Karel IV., ki se je na svojem drugem pohodu v Rim maja 1368 ustavil v Vidmu, je javno objavil, da se ne bo vmešaval v konflikt med Goriškimi in Hugom Rihemberškim ter bo k temu pozval tudi Habsburžane.³⁶⁸ Hugo je kmalu zatem umrl, Ulrik pa se je uspel pomiriti z Majnhardom, prišel je nazaj do posesti svojih gradov in septembra 1368 obljubil z njimi grofu služenje in pokorščino (to je bil čas napetosti med Goriškim in Habsburžani, kjer si je Majnhard pridobil na svojo stran tudi Janeza Šteberskega).³⁶⁹ Zanimivo je, da se je dva meseca kasneje ločeno pomirila z grofom v vseh zadevah tudi Ulrikova žena Kunigunda z listino, pečateno z njenim lastnim pečatom.³⁷⁰ Odnosi s Habsburžani so bili še nekaj let napeti, ker je Ulrik držal zasedene bivše šteberske kmetije pri Komnu na Krasu, del postojskega gospodstva. Pred koncem življenja – umrl je v začetku leta 1372 – je delovanje ponovno usmeril bolj v Istro, kjer je 1369 plenil beneške posesti, leta 1371 pa je bil celo glavar (*marchio*) oglejskih istrskih posesti.³⁷¹ Po njegovi smrti brez moških potomcev so glavni goriški fevdi, vključno z matičnim gradom Rihemberkom, pripadli drugim dedičem.³⁷²

Goriškim je uspelo v odnosu do Rihemberških, popolnoma drugače pa je bilo pri Devinskih, ki so se že davno izmuznili nadoblasti tako Ogleja kot Goriških. Če je Hugo II. Devinski leta 1308 – razlog ni znan – moral doživeti še popolno ponižanje s strani grofov in pristati na odvzem vseh fevdov in alodov ter dobesečno hišni pripor na Premu,³⁷³ pa je šlo pod

Slika 17: Rihemberk. J. Clobucciarich, ok. 1603 (posredoval dr. I. Sapač).

³⁶⁸ Baum, *Die Grafen*, str. 215–216.

³⁶⁹ HHStA, AUR, 1368 IX 29; Bizjak, *Ratio*, str. 161.

³⁷⁰ HHStA, AUR, 1368 XII 17.

³⁷¹ CDI III, št. 807.

³⁷² Trotter, *Die Herren*, str. 570–572.

³⁷³ Štih, *Groffe*, str. 51–52.

njegovimi nasledniki le še navzgor, tako v političnem kot vojaškem pogledu. Njegov sin Hugo III. je leta 1320 služil grofu Henrik II. pri Trevisu s 50 oklep-nimi konjeniki, 50 samostrelci in 100 pešaki, po letu 1323 pa je bil celo glavar goriške grofije ter Trevisa, kar je bila po ugledu in vplivu najvišja služba med goriškimi ljudmi. To funkcijo je opravljal okrog leta 1336 tudi njegov sin Jurij.³⁷⁴ Okrog 1340, po nape-tostih, ki so rezultirale celo v fajdi z Goriškimi,³⁷⁵ pa so začeli Devinski svojo neodvisno pot, povezovali so se tako z oglejskim patriarhom, katerega vazali so bili za večino svoje posesti, kot s Habsburžani, ki so se vedno bolj vpletali v dogajanje v regiji. Rastoči vpliv Devinskih je bil nedvomno povezan z ekonomskimi oz. finančnimi razmerami. Posedovali so izredno pomembne prometne točke z mitnicami, kjer so prejemali velike dohodke od cvetočega prometa.³⁷⁶ Devin, Senožeče in zlasti pristanišče Reko v Kvarnerju, ki je bila na poti, da postane ena glavnih izhodnih točk za trgovsko robo Kranjske.³⁷⁷ Reka je bila polno razvito mesto, z avtonomijo, mestnim svetom, avguštinskim samostanom kot ustanovo Devinskih.³⁷⁸ V svoji opo-roki leta 1390 je Hugo VIII. na primer zapisal, da želi biti pokopan »pri avguštincih v svojem mestu Reki« – *mich legen sol in mein grab zu den Augustinern in mein stat zu Sand Veyt*.³⁷⁹ Devinski so doživeli izjemen vzpon in njihovi dosežki so bili izredni za družino prvotno ministerialnega izvora (podobno gospodje Ptujski).

Do prelomnega koraka je prišlo po zmagoslav-ju vojvode Rudolfa IV. in njegovi prevladi na Kra-su. Februarja 1366 so se Hugo Devinski in njegova polbrata Viljem ter Jurij z Weißenegga »z vsemi svojimi gradovi, mesti, kašteli in gospodstvi« podvr-gli vojvodama Albrehtu in Leopoldu ter obljubili, da jima bodo z vsem pokorno služili.³⁸⁰ Postali so nju-ni deželani (*lanndherren*) s pravico, da niso podložni

³⁷⁴ Štih, *Groffe*, str. 54–59.

³⁷⁵ V listini o zastavi goriškega gradu Švarcenek sinovoma Ren-ča z Novega gradu oz. Planine februarja 1340 je klavzula, da bosta v primeru vojne Goriških z Devinskimi prepustila grad, založen z oskrbo, goriškim vazalom Vikardu z Rašporja, Fri-deriku z Vikumberka oz. komerkoli, ki bo za to bo poslan. Ta bo z gradom služil proti Devinskim, po koncu sovražnosti pa jima bo vrnjen. HHStA, AUR, 1340 II 10, Gorica; Štih, *Groffe*, str. 59; Potokar, *Kačiče*, priloga I, str. 265–267.

³⁷⁶ Gl. str. 395.

³⁷⁷ Reka je bila oglejski fevd, vendar so z njo popolnoma prosto razpolagali. Tako so jo lahko leta 1350 celo zastavili krškemu gofu Bartolu Frankopanu; vrnjena je bila leta 1365. CDI III, št. 773; Kos, *Iz zgodovine*, str. 105, 122.

³⁷⁸ Listino za vdovo »svojega milostnega gospoda« Huga De- vinskega leta 1394 so na primer izstavili prior samostana ter dva sodnika in mestni svet – *bruder Hanns zu den zeiten prior vnd der ganz conuent des chlosters vnd gestifts zu Sand Veit an dem Phlaum und ich Marko vnd Jacob paid richter mit sampt den erbern des rats dasselbs der stat zu Sand Veit*. Na listini visi pečat mesta, drugi izgubljeni pečat pa je bil od Janeza iz Gornjega Grada, gradiščana Prema. HKA, Urkunden, 1394 II 2.

³⁷⁹ HHStA, AUR, 1390 IX 11.

³⁸⁰ HHStA, AUR, 1418 I 27, z insertom listine 1366 II 7, Du- naj; Štih, *Groffe*, str. 47.

Slika 18: Devin, matični grad gospodov Devinskih, najpomembnejšega plemiškega rodu z izvorom na Krasu. Poleg gradu se je do 15. stoletja razvila urbana naselbina s pristaniščem, eno središč trgovine s slovensko notranjostjo (J. W. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*, 1679).

nobenemu drugemu deželnemu plemiškemu sodišču (*lanndschrann*) razen njunemu. Pod katero plemiško sodišče so sodili do tedaj – goriške grofije, patriarhove »Patrie« oz. Furlanije ali obeh – ostaja odprto. S tem dejanjem se je teritorij Habsburžanov *de facto* razširil do vrat Trsta in pri Devinu ter Reki že dosegel Jadran. Poslanci oglejskega patriarha so še v istem letu zaman terjali od Devinskega, da prevzame fevde od patriarha, kot njegovi predniki.³⁸¹ Tudi grofje Goriški niso imeli nikakršnih možnosti, da bi preprečili prestop svojih nekdanjih najpomembnejših ministerialov. Še več – Devinski so s seboj odnesli celo nekdanji goriški grad Gotnik, ki je bil še v delilni pogodbi leta 1342 del goriške grofije. Goriški zapisnik okrog leta 1368 omenja, da Devinski na škodo Goriških zadržuje Gotnik z vsem pripadajočim.³⁸² Podrobnosti niso znane, je pa bil Gotnik že 1365 devinski,³⁸³ v oporoki Huga VIII. iz leta 1374 pa je naveden poleg vse ostale dedne posesti.³⁸⁴ Devinskim so se pod novimi gospodi odprle neslutene možnosti za vzpon, kar se je pokazalo že v kratkem. Hugo VIII. je že leta 1367 služil Habsburžanom proti Goriškim v spopadu za Hašperk,³⁸⁵ in

1369–70 je bil v boju za Trst proti Benečanom kot lokalni »izvedenec« eden njihovih glavnih adutov. Tu jim je služil s 100 oklepnimi konjeniki in za službo in škodo, ki bi jo utrpel, v vrednosti 4000 goldinarjev, sta mu avstrijska vojvoda nakazala izplačilo na dac mesta Trst »ki ga bosta z božjo pomočjo pridobila in mu zavladata« (kar se sicer ni zgodilo).³⁸⁶ Naslednjega aprila sta mu ponovno obljubila poračun za službo *wider die Venedyer*, ki jo je in jo bo še opravil, dokler traja vojna.³⁸⁷ Da je bil Devinski tu osebno angažiran, kaže mirovni sporazum z Benečani oktobra 1370, ko so ti pristali, da mu pustijo desetino in druge dohodke, ki jih ima na tržaškem mestnem območju.³⁸⁸ V naslednjih letih se je vpliv Huga VIII. konstantno večal s pomembnimi funkcijami, ki jih je opravljal tako za Oglej kot Avstrijce. Velik del njegovih aktivnosti je bil vezan na Istro, kjer je bil že leta 1374 glavar oglejskih posesti.³⁸⁹ Še večji uspeh pa je prišel nekaj let kasneje. Habsburžani so leta 1374 po smrti goriškega grofa Alberta III. podedovali goriško Pazinsko grofijo v Istri ter vse posesti na Dolenjskem in v Beli krajini. Hugo je postal glavar istrske grofije, januarja 1380 pa mu je vojvoda Leopold za dolžnih 8000 fun-

³⁸¹ Gl. op. 131.

³⁸² ... *das Dybeiner meinem herrn von Görz vor hat Gütnekk dy vest vnd alles das darczu gehört*. HHStA, Hs. W 594, f. 126 (prepis na ZIMK); Kos, *Urbarji II*, str. 52.

³⁸³ Aprila 1365 sta krška grofa Štefan in Ivan, ko sta Hugu Devinskemu vrnila zastavljeno Reko, obljubila, da od njega ne bosta terjala gradu Gotnika (CDI III, št. 773). Še januarja 1367 so vpričo Alberta Goriškega tekla pogajanja med Devinskim in Filipom z Gotnika glede pravic do tretjine gradu. Gl. Štih, *Groffe*, str. 59, 67 (op. 29); Kos, *Iz zgodovine*, str. 119.

³⁸⁴ ... *mein vesten Prem, Gütnekk, Sand Veyt vnd Chastaw* ... HHStA, AUR, 1374 VI 24.

³⁸⁵ Gl. op. 347.

³⁸⁶ ... *Haugen von Dybein auf vnseren dazien vnd andern nützen die wir mit gotes hilffe in der stat ze Triest gewinnen vnd habend werden vier tausend guldein gegeben vnd verschaffet haben ze ergenzung seiner schaden die wir im werden schuldig beleiben also wenne wir der egenanten stat gewaltig werden* ... HHStA, AUR, 1369 IX 1, Dunaj (dve listini).

³⁸⁷ HHStA, AUR, 1370 IV 18.

³⁸⁸ ... *si ille de Duino habet in districtu Tergesti decimas redditus, vel affictus eis debeat gaudere*. CDI III, št. 803, str. 1368.

³⁸⁹ Patriarh Markvard je marca 1374 Hugen von Tybein ze disen zeiten vnsern margrafen ze Istereich podelil vas Boljun. HHStA, AUR, 1374 III 16.

tov pfenigov še zastavil celotno grofijo – *land ze Isterreich mit der grafschafft ze Mitterburg* – z vso posestjo, dohodki in pravicami.³⁹⁰ To je moral biti hud udearec za Goriške. Ne samo, da so izgubili deželo v Istri, ki so jo skozi nešteto bojev in pogajanj gradili celi dve stoletji, v svojo posest jo je dobil njihov nekdanji ministerial! Hugo je kasneje postal še tržaški glavar.³⁹¹ Vendar njegova dejavnost v naslednjih desetletjih ni ostala omejena na kraško-istrski prostor. Ta po izvoru pravi Krašovec – vseskozi se je imenoval po Devinu – je s svojo posestjo in vplivom posegel preko celotnega današnjega slovenskega ozemlja – na Kranjsko, Štajersko in Koroško. Kot zastavo ali priženjeno dediščino je pridobil v posest med drugim Slovenj Gradec, Pliberk, Železno Kaplo in Guštanj, Marenberk (Radlje), Zgornji Maribor, Slovenske Konjice, Ivnik (Eibiswald) idr. Med letoma 1385 in 1390 pa je bil celo kranjski deželni glavar.³⁹²

S prehodom Devinskih in njihovih posesti pod okrilje avstrijskih vojvod leta 1366 se je habsburški teritorij razširil prek Krasa vse do vrat Trsta, edinega pristanišča v Istri, ki ni bilo pod beneško nadvlado. Habsburški poskus, pridobiti Trst, je bil le še vprašanje časa. Poleti 1368 je prišlo do konflikta med Trstom in Benetkami in decembra so Benečani obkloplili mesto z morja in kopnega ter začeli obleganje.³⁹³ Verjetno v podporo oblegancem so oddelki goriškega grofa, Huga Devinskega in Ulrika Rihemberškega januarja naslednje leto plenili po beneški Istri.³⁹⁴ Trst je v brezupnem položaju začel pogajanja z avstrijskimi vojvodami ter se konec avgusta 1369 brezpogojno podvrget njihovemu gospostvu.³⁹⁵ Priložnost je bila edinstvena in začele so se priprave za vojni pohod, ki bi rešil Trst obleganja. Vojvoda Albreht je osebno prišel z vojsko z Dunaja in bil novembra – kot se zdi – prisoten v Vipavi, v neposrednem zaledju vojnih operacij, ko je patriarh Markvard podelil grofu Hermanu Celjskemu oglejske fevde.³⁹⁶ Med vodilnimi vojskovodji so bili Hugo Devinski,³⁹⁷ Herman Celjski in kranjski glavar Konrad Kreig.³⁹⁸ A operacija je

propadla. Po neuspešnem spopadu pred tržaškim obzidjem, v katerem naj bi po poročanju beneških kronistov sodeloval tudi sam vojvoda, se je moralo mesto predati Benečanom.³⁹⁹ Naslednje leto so potekala pogajanja in 30. oktobra 1370 je bil pri cerkvi sv. Jerneja v Spodnji Šiški pri Ljubljani – *apud opidum Laibaci, in villa vocata inferior Keissach in theutonico, sed in Sclavonico appellatur Chisschia, ante ecclesiam sancti Bartholomei* – sklenjen mir z Benečani, kateremu sta prisostvovala tudi vojvoda Albreht in Leopold. Kljub obljubi, ki sta jo dala ob podreditvi Trsta, da mesta ne bosta predala Benetkam, sta storila ravno to – Trst je bil prodan republiki za 75.000 goldinarjev.⁴⁰⁰ Izpuščen naj bi bili vsi med vojno zajeti ujetniki, izrecno tudi tisti, ki jih je držal gospod Devinski, kateremu so Benečani zagotovili spoštovanje njegovih pravic do deset in drugih dohodkov, ki jih je imel na tržaškem ozemlju. Habsburžani so s sporazumom dobili grad Vranja v Istri, ena od klavzul pa je določala, da bodo vse ceste in prelazi na teritorijih vojvod ponovno odprti in varni za beneške trgovce.⁴⁰¹ Ta klavzula je še zlasti zanimiva v luči zavezniškega sporazuma, ki sta ga vojvoda le dva tedna prej sklenila z goriškimi grofom Majnhardom.⁴⁰² Grof se je zavezal, da bo vse ceste proti Benetkam in italijanskim deželam, ki jih nadzoruje, zaprl za promet za čas, dokler poteka vojna med vojvodama in Benečani, kar lepo kaže na ekonomski pomen trgovskega prometa in tudi možnosti gospodarske blokade, ki so jo ceste omogočale. Iz naslednjih let imamo o pomenu nadzora cest še dva lepa primera. V zavezniškem sporazumu med Leopoldom III. in Majnhardom Goriškim iz leta 1374 se je grof zavezal, da bo v primeru vojne med Avstrijcem in bavarskimi vojvodami prvemu nudil na Zgornjem Koroškem odprto cesto iz Lienza proti Adiži (na Tirolsko) in svoje tamkajšnje gradove, ter vojski nudil nujno oskrbo.⁴⁰³ Že dve leti kasneje pa so Bavarci – sorodniki Goriškega – pozivali Majnhardu, naj ne dovoli avstrijski vojski, ki se bo napotila na vojno proti Benetkam, prehoda čez svoje ozemlje (Goriško).⁴⁰⁴ Do tega vojnega pohoda je kljub temu prišlo in kranjski deželni glavar Konrad Kreig je no-

³⁹⁰ HHStA, AUR, 1380 I 2, Gradec; MDC X, št. 682; Štih, *Groffe*, str. 59–60.

³⁹¹ Junija 1386 je izpričan kot tržaški in kranjski deželni glavar: *Hugo de Duyno Carniole Marchie ac Tergesti capitaneus*. Hortis, *Documenti*, št. 5, str. 70.

³⁹² Kos, *Iz zgodovine*, str. 114–129.

³⁹³ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 30; Cusin, *Il confine I*, str. 95 sl.

³⁹⁴ Trotter, *Die Herren*, str. 568; Cusin, *Il confine I*, str. 98–99.

³⁹⁵ HHStA, AUR, 1369 VII 31; CDI III, št. 797, 798; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 30–31.

³⁹⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1369 XI 13, Vipava (prepis CKSL); Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 183. V Vipavi so bili prisotni člani vojvodovega dvora – dvorni mojster, komornik, protonotar – zato je tudi prisotnost samega vojvode več kot verjetna. O tem priča tudi spremno pismo, ki ga je Albreht izstavil za Ulrika Rihemberškega in ga pozval, naj pride k njemu v Vipavo. Trotter, *Die Herren*, str. 570.

³⁹⁷ Devinski je bil za vojno za Trst angažiran s 100 konjeniki. Gl. op. 386.

³⁹⁸ Celjska grofa sta dobila za vojno službo proti Trstu leta 1371

v zastavo Postojno. HHStA, Hs. B 521, f. 25 (1371 VII 10, Dunaj). O Kreigu gl. Niederstätter, *Die Herrschaft*, str. 176.

³⁹⁹ Cusin, *Il confine I*, str. 100; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 31, 183. Vojvoda Albreht je bil 18. novembra že v Ljubljani. TKL I, št. 175.

⁴⁰⁰ CDI III, št. 803; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 31, 183. Prisotnost vojvod v Ljubljani dokazujeta tudi dve listini iz 1. novembra 1370. GZL III, št. 9, 10.

⁴⁰¹ ... *quod omnes strate et passus dominorum ducum Austrie, in suis dominiis et districtibus ... debeant esse semper salve, secure et aperte, et salvi, securi et aperti, mercatoribus veneciarum ...* CDI III, št. 803, str. 1370.

⁴⁰² MDC X, št. 727.

⁴⁰³ MDC X, št. 781.

⁴⁰⁴ ... *die von Oesterreich mainen izecu mit volckh ze ziehen durch ewer land Venediaern ze schaden. Biten wir ... daz ir di von Oesterreich noch niemand anders von iren wegen zu disen zeiten durch ewer land nicht ziehen lazzet.* CDI III, št. 821.

vembra 1376 za službo *in disem gegenwurtigen krieg wider die Venedyer* s 36 oklepniki in 25 pešci dobil od vojvod v zastavo grad Jamo (Predjamo).⁴⁰⁵

Ceste čez Kras na Kranjsko in dalje proti Ogrski in Hrvaški so bile za avstrijske vojvode izredno pomembne, vendar pa se je pod Albrehtom III. in Leopoldom III. njuna trgovsko-prometna politika, za razliko od Rudolfa IV., bistveno spremenila. Trn v peti Avstrijcema je bil Ptuj, mesto salzburškega nadškofa, katerega meščani so že dolgo prosperirali zaradi posredniške trgovine po »ljubljski cesti«⁴⁰⁶ z Ogrske proti Benetkam in obratno. Dejansko so v tem pomenili hudo konkurenco samemu Dunaju. Na pritožbe dunajskih meščanov sta vojvodi zato od leta 1366 dalje z več dekreti skušala prepovedati trgovino skozi Ptuj ter jo speljati proti Dunaju. Ptujski meščani so leta 1368 trdili, da so že od nekdaj s svojo trgovsko robo smeli potovati »iz laških dežel preko Krasa ... in z Ogrske nazaj na Laško«⁴⁰⁷ (*von wellischen landen über den Karst ... und von Ungern hinwider gen Walhen*), medtem ko so avstrijska mesta trdila, da je beneška roba vedno potovala po Kanalski dolini in čez prelaz Semmering, Ptujčani pa so smeli *über den Charst* trgovati le z živino, voli, svinjami in drobnico ter vinom *Raival* (rebulo), ne pa z italijansko robo (*welhische hab*). Leta 1368/69 je vojvoda Albreht III. izdal dekret mestom Štajerske, Koroške in Kranjske, kjer jim je dovolil trgovino z živino proti Benetkam, beneško robo pa so lahko dovažali le za lastne potrebe, ne pa naprej na Ogrsko. Nikomur pa ni bilo dovoljeno trgovanje »z Ogrske proti Benetkam preko Krasa«⁴⁰⁸ (*von Ungern gein Venedig über den Karst*) z voskom, bakrom, srebrom, kožami ali (italijanskim) suknom. Obenem je bila prepovedana trgovina z Ogrske, Češke in Poljske skozi Ptuj in po kraški cesti. Dunajski meščani so dobili pravico do nadzora ceste *auf dem Karst* in zaplembe prepovedane robe na Ptuj, na cesti proti Slovenski Bistrici, v Ljubljani ali na Vrhniki.⁴⁰⁹ Habsburška trgovska zapora je očitno delovala desetletje in pol, vendar so dogodki v začetku osemdesetih let bistveno spremenili okoliščine.

Leta 1378 se je začela brutalna in izčrpavajoča »vojna za Chioggio«⁴¹⁰ med Genovo in Benetkami, ki je trajala tri leta in pomenila dobesedno boj za preživetje beneške republike. V veliko koalicio so se proti Benečanom združili poleg Genove še ogrski kralj Ludvik, Francesco da Carrara iz Padove in oglejski patriarh Markvard (Habsburžani so ostali nevtralni). Hudi boji so potekali tako na morju kot na beneški »Terrafermi«⁴¹¹ okrog Trevisa in v Istri. Genovežani so 1380 oplenili Pulo in Koper, Trst pa je ob prisotnosti genovske flote junija razglasil osvoboditev izpod

beneške nadoblasti in se predal v roke patriarha. Veliki spopad se je zaključil z mirom, sklenjenim s posredovanjem savojskega grofa Amadeja v Torinu 24. avgusta 1381, ki ni prinesel bistvenih teritorialnih sprememb. Le Trst se je izognil ponovni podreditvi Benečanom kot tudi Ogleju, in je pridobil samostojnost.⁴⁰⁷ Že dobro leto kasneje pa je prišlo do dogodka, ki je bil v senci velike politike tedaj malo opažen, a z velikimi zgodovinskimi posledicami. Meščani Trsta, pod stalnim beneškim pritiskom, so se avgusta 1382 prostovoljno podali pod oblast avstrijskih vojvod, pri čemer naj bi pomembno vlogo odigral njihov zvesti vazal Hugo Devinski.⁴⁰⁸ Septembra je bila po pogajanjih v Gradcu izstavljena listina o pogojih podreditve, ki je zagotovila mestu precejšnjo avtonomijo in obenem omogočala ugodne gospodarske razmere. Med drugim je vojvoda odslej lahko postavljal svojega glavarja, ki bo z dvema vikarjema vladal po določenih mestnega statuta in običajev, občina pa si je lahko sama volila mestni svet in uradnike. Polovica vseh dohodkov od glob, mestnega davka, mitnin idr. je pripadla vojvodi, druga polovica pa mestu, iz česar naj bi se obnavljalo obzidje, mestna vrata, mostove in ceste. Trgovska roba za potrebe meščanov – moka, sol, vino, grozdje, živina – je bila oproščena plačila mitnine.⁴⁰⁹ Podreditev Trsta avstrijskemu gospostvu je dolgoročno seveda imela pomembne posledice. Mesto se je lahko v polni meri oprlo na svoje naravno ekonomsko zaledje – Kranjsko, Štajersko tudi Koroško – in mu omogočalo okno v Sredozemlje. Za Habsburžane pa je bil to izjemen politični, zlasti v odnosu do beneške republike, ter ekonomski uspeh – precejšnji dohodki od mestnega davka ter mitnic za tranzitni promet po kopnem ali po morju so zabeleženi že v računski knjigi vojvode Albrehta III. za leta 1385–1394.⁴¹⁰ Kot je znano iz druge računske knjige iz let 1421–23 je bilo pred mestom pet mitnic, ki so zajemale celoten promet po cestah tako v mesto kot mimo njega: Zabrežec (Mocco), Klanec pri Kozini (*Sand Peters Glancz*), Ricmanje, na vzponu pred Trstom (*an dem steig vor Triest*) in na vzponu pri Proseku (*am steig vor Prosegk*).⁴¹¹ Nepričakovana pridobitev Trsta je bistveno spremenila politično-ekonomske razmere in verjetno poživila promet na kraški cesti, kar je povzročilo ukinitve zapore za transport beneške robe. Vojvoda Albreht III. je leta 1389 – tudi v interesu Trsta – objavil, da je dunajskim in drugim trgovcem, ki imajo dovoljenje za trgovino z Benetkami, dovoljena uporaba »prave (zakonite) ceste čez Kras«⁴¹¹ (*die recht strasse über den Karst*),

⁴⁰⁵ MDC X, št. 816.

⁴⁰⁶ Že leta 1367 je bilo ukazano uradnikom in meščanom Maribora, Radgone Slovenske Bistrice in Ljutomera, da ne smejo dovoliti transporta beneške robe proti Ptuj in na Ogrsko – *gen Pettau vnd gen Ungarn*. Pickl, *Zur Handelspolitik*, str. 87 sl., s citati iz virov; Kosi, *Potujoči*, str. 50, 218.

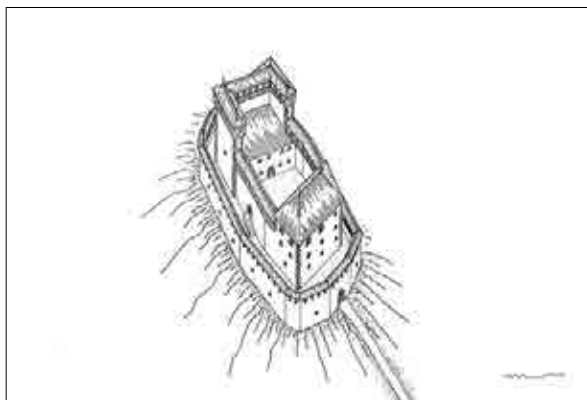
⁴⁰⁷ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 33–34; Cusin, *Il confine I*, str. 112–121; De Franceschi, *L'Istria*, str. 208–224; ČDI III, št. 838.

⁴⁰⁸ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 35.

⁴⁰⁹ Schwind- Dopsch, št. 139.

⁴¹⁰ Lackner, *Ein Rechnungsbuch*, str. 117, 128–129.

⁴¹¹ HKA, Ms. 107, f. 40, 40', 59'. Bizjak, *Ratio*, str. 139. Za fotokopije iz računske knjige zahvala kolegu dr. Matjažu Bizjaku.

Slika 19: Grad Zgornja Vipava. Med ok. 1360 in 1430 je bil v posesti grofov Celjskih. Poskus rekonstrukcije podobe gradu v 14. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 1: Zgornja Vipavska dolina, Ljubljana 2008, str. 106*).

in sicer iz Benetk skozi Trst, Ljubljano, Maribor na Dunaj (ne pa skozi Ptuj na Ogrsko).⁴¹² Istega leta je s posebnim privilegijem dovolil tudi meščanom Ljubljane, da z beneško robo trgujejo vse do Dunaja ter po vseh ostalih mestih in trgih njegovih dežel – razen skozi Ptuj.⁴¹³ Po letu 1400 se je sprostila tudi beneška trgovina skozi Ptuj in promet na kraški cesti se je vedno bolj krepil, kar je koristilo tudi razcvetu Trsta. Čeprav je glavna smer tranzitne trgovine proti Italiji potekala po Vipavski dolini skozi Gorico, je s podporo Habsburžanov začela pridobivati na pomenu tudi alternativna smer preko Senožeč in tržaškega ozemlja proti Devinu, Trziču in dalje v Furlanijo.⁴¹⁴

Proti koncu 14. stoletja so se tako teritorialno-politične in vojaške razmere na kraško-notranjskem območju umirile in za nekaj desetletij ustalile. Slika je bila sedaj bistveno drugačna kot stoletje prej. Glavni kraški prehodi so bili v rokah močne sile iz notranjosti – Habsburžanov – in njihovo eventualno osvajanje s strani drugih političnih akterjev v regiji je bilo izven kakršnih koli realnih možnosti. Oglejski patriarh je bil praktično izločen iz igre, goriški grofje pa so igrali le še sekundarno vlogo. Postojno in Vipavo so od deželnih knezov v zastavi držali grofje Celjski, tedaj še zvesti vazali in habsburški zavezniki, skupaj z vsemi dohodki in koristmi. V Vipavi so obvladovali oba gradova oz. gospodstvu, Zgornjo in Spodnjo Vipavo, in nikakor ne bo držalo, da se je Spodnja Vipava vrnila pod patriarhovo oblast in nato v roke Goriških, kot je menil Hauptmann in

za njim drugi raziskovalci.⁴¹⁵ Posest Zgornje Vipave dokazuje listina iz 1374, s katero je grofica Katarina Kotromanić (bila je sestra ogrske kraljice Elizabete) izjavila, da ji je mož Herman Celjski za doto in jutrnjo zastavil dohodke od kmetij, desetine in sodstva, ki so sodili *zu der vest Ober Wippach*. Iz zastave je bil izvzet grad Zgornja Vipava, ki sta si ga pridržala Herman in njegov nečak Viljem Celjski. Katarinin upravitelj posesti v Vipavi je bil obvezan, da gradiščanu na zgornjem gradu izplačuje letno plačilo za oskrbo gradu (*Burghut*).⁴¹⁶ Tri leta kasneje je jasno izpričana tudi Spodnja Vipava. Leta 1377 Herman Celjski v svojem testamentu pred odhodom v Prusijo med ostalimi gospodstvu navaja »preostalo posest v Vipavi, ki je nismo zastavili naši dragi soprogi« ter *den satz Nidern Wippach*, torej preostalo od Zgornje Vipave ter Spodnjo Vipavo.⁴¹⁷ Istega leta je Spodnja Vipava – *sacz nider Wippach* – navedena tudi med posestjo, ki so jo Celjski v medsebojni dedni pogodbi namenili grofom Ortenburškim.⁴¹⁸ Da je Spodnja Vipava ostala v njihovi posesti in ni morda prešla npr. pod Goriške, dokazuje listina iz 1424, ko je Herman svoji hčeri Katarini, grofici Goriški in njenim otrokom podelil *das nider haws ze Wippach*, skupaj z deželskim sodiščem, *die unser sacz ist*.⁴¹⁹ Grofje so v Vipavi postavljali svoje uradnike – upravitelja (*amptman*), sodnika in gradiščana (*purchgraff*) – ki so skrbeli za upravo in obrambo. Leta 1375 je bil gradiščan Ekhart s Šaleka pri Velenju, 1406 Herman z Ržišča pri Vačah, 1387 pa je kot gradiščan prvič omenjen Jurij Baumkircher iz kasneje znamenite družine, ki je očitno začela svojo skokovito kariero ravno v celjski službi.⁴²⁰ Po smrti grofice Katarine sta bila oba dela Vipave združena pod celjsko oblastjo in je v celjskih dokumentih običajno govora o gospodstvu Vipava, in ne več ločeno o Zgornji ali Spodnji Vipavi.⁴²¹ V Vipavi je obstajala tudi urbana naselbina – trg, prvič

⁴¹⁵ Hauptmann, *Nastanek*, str. 135; prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 243; Kos, *Urbarji II*, str. 54.

⁴¹⁶ ... *gelt vnd nucz di zu der vest Ober Wippach gehorent, ez sein huben oder zehend von wein oder getreid oder von gericht ... den allain diselb vest Ober Wippach di hat er vns nicht versaczt, di sol er vnd sein wetter graf Wilbalm von Cili vnd ire erben selber innhaben ...* ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1374 IX 16, Celje (prepis CKSL). V dogovoru iz leta 1387 sta grofa Katarini ponovno potrdila *den gelt vnd nucz die zu der vest Ober Wippach gehorent die vnser sacz ist von vnsern gnedigen herren den herczogen ze Osterreich*. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1387 III 12, Celje (dve listini).

⁴¹⁷ ... *vaz wir vbriges ze Wippach haben daz wir vnser lieber gemäbel nicht gemacht haben vnd den satz Nider Wippach*. HHStA, AUR, 1377 V 19, Celje.

⁴¹⁸ HHStA, AUR, 1377 XI 23.

⁴¹⁹ HHStA, AUR, 1424 XII 3; MDC XI, št. 63.

⁴²⁰ GZL IX, št. 38, 42, 50. Leta 1415 je izpričan *Wylbalm Parwmkircher zu den zeiten purgkruff ze Wyppach*, oče kasnejšega razvpitega vodje upornih štajerskih plemičev. StLA, AUR, 1415 XI 18 (regist CKSL).

⁴²¹ Tako je bil leta 1406 Herman z Ržišča *purggraff ze Wippach*, spor glede posesti pa bi reševal *vnser genadiger her von Zyliy oder wer an seiner stat zw Wippach ist*. GZL IX, št. 50. Izjema je omenjena listina iz 1424 (gl. op. 419).

⁴¹² ... *an dem gevert heraus von Venedi die recht strasse über den Karst faren von Triest derrichts gen Laibach, von Laibach gen Marichburg, von Marichburg gen Wienn ...* Uhlirz, *Quellen*, št. 1172a, 1264a; GZL X, št. 39; Pickl, *Zur Handelspolitik*, str. 93–94; Kosi, *Potujoči*, str. 50.

⁴¹³ GZL III, št. 19

⁴¹⁴ Kosi, *Potujoči*, str. 50, 211–216.

Slika 20: Trg Vipava z dvorcem in protiturskim taborom. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

omenjena leta 1367 (*in foro Wipach*),⁴²² medtem ko so tržani izpričani že nekaj let prej (1357, 1364).⁴²³ Obrtniki kot mizar, čevljar, kovač, krznar, pisar, nastopajo pogosto kot pričre listin.⁴²⁴ Oglejski vpliv v Vipavi je bil omejen zgolj še na podeljevanje manjših fevdov v trgu in okolici (izpričano v letih 1367, 1373, 1378).⁴²⁵ Podobno vpliv grofov Goriških, ki so imeli nekatere preostanke posesti v trgu Vipava, v delu gradu v Spodnji Vipavi (*tail in der Nidern Vest cze Wippach*) ter v okoliških vaseh.⁴²⁶ Leta 1431 je za to posest izpričan tudi urad (*Ambtleut ze Wippach am Karst*).⁴²⁷ Nikakor pa grofje niso imeli v rokah gospodstva oziroma gradu Spodnja Vipava, kot se je domnevalo, ki tudi ni izpričan v nobeni listini oziroma seznamih njihovih gradov.⁴²⁸

Grofje Celjski so imeli, podobno kot v Vipavi, svoje uradnike tudi v Postojni, ki je bila prometno še pomembnejša. Odsek med Vrhniko in Postojno je bil namreč najprometnejša cesta tedanjega časa na Slovenskem.⁴²⁹ Leta 1381 je kot sodnik v Postojni

(*richter ze Arelspersch*) izpričan Kunc z Ržišča, leta 1406 njegov sorodnik Franc z Ržišča.⁴³⁰ Postojnski gradiščan – *burkgraf ze Arlsperk* – je bil 1387 Otel s Turna pri Velenju.⁴³¹ Zelo pomembni so bili tudi grofovi mitničarji, kajti v gospodstvo je sodilo več mitnic. Na pritožbo ljubljanskih meščanov zaradi neobičajne mitnine v Landolu (*an meiner marwt ze Landaw*) je grof Herman Celjski let 1406 obljubil vojvodi Ernestu, da bo pisal svojemu mitničarju (*meinem mautner*), naj omenjene meščane pusti pri mitnini, kot je bila od nekdanj običajna.⁴³² Hermanov sodnik in mitničar obenem je bil leta 1424 v Postojni Mert s Smladnika.⁴³³ Nekoliko kasneje kot v Vipavi se je tudi v Postojni razvila urbana tržna naselbina, nedvomno prvenstveno v zvezi s prometno funkcijo. Prvič je omenjena 1429, ko je Viljem Višnjegorski prodal svojo hišo s parcelo *in dem markt zu Arelsperg* Mertu s Smladnika, tedaj sodniku in upravitelju Postojne (*richter vnd amtman daselbs zu Arelsperg*).⁴³⁴

Po zlomu oglejske moči sredi 1360-ih let patriarh ni imel praktično nobenega večjega vpliva tudi v gospodstvu Lož, ki ga je že desetletja držala v rokah rodbina grofov Ortenburških. Za razliko od Vipave in Postojne pa je ohranil vsaj nominalno vlogo kot fevdni gospod, oziroma so Ortenburžani priznavali Lož za oglejski fevd, kar pa v ničemer ni spremenilo dejanskega položaja v gospodstvu. Ko je patriarh Markvard leta 1377 podeljeval grofu Frideriku v fevd že davno ortenburške gradove Čušperk, Ortnek, Kostel idr., je izrecno izvzel iz podelitve grad Lož, češ da z

⁴²² TEA, št. 1240.

⁴²³ O razvoju trga Golec, Meščanska naselja, str. 202 sl.

⁴²⁴ GZL IX, št. 38, 42,

⁴²⁵ TEA, št. 1240, 1254, 1282, 1360.

⁴²⁶ Grof Henrik Goriški je 1398 podelil Erhardu Czeplu v fevd *güter, hewser vnd leben*, med drugim *tail in der Nidern vest cze Wippach, acht hofstet gelegen cze Wippach in dem markt* ter po eno hubo v vaseh Manče, Goče, Lože, Vrhpolje, Budanje, Dolga Poljana, Zapuže, Gorenje. HHStA, Hs. W 718, f. 3' (prepis ZIMK); Kos, *Urbarji II*, str. 55.

⁴²⁷ HHStA Archiv Behelf 331, f. 240 (prepis ZIMK); Kos, *Urbarji II*, str. 54, 55, 58.

⁴²⁸ V listini iz leta 1437, s katero grof Henrik ukazuje svojim gradiščanom, naj po njegovi smrti predajo gradove grofom Celjskim, je naštetih 25 gradov, tudi Rihemberk, Svarcenek, Novi grad in Hašprek, vendar med njimi ni Vipave. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1437 III 17, Lienz (prepis CKSL).

⁴²⁹ Kosi, *Potujoči*, str. 210–211, 217–218, 222.

⁴³⁰ StLA, AUR, 1381 IV 14 (regest CKSL); GZL IX, št. 50.

⁴³¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1387 X 10 (prepis CKSL).

⁴³² GZL III, št. 27.

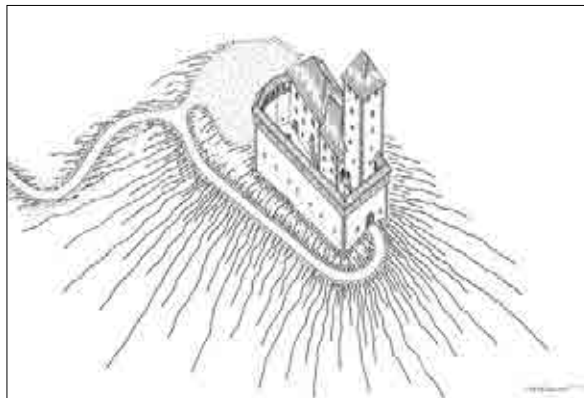
⁴³³ ARS AS 1063, Zbirka listin, 1424 III 22 (prepis CKSL).

⁴³⁴ ARS AS 1063, Zbirka listin, 1429 VII 13 (prepis CKSL).

vsemi pravicami pripada Ogleju.⁴³⁵ A še istega leta sta grad in trg Lož z vsem pripadajočim omenjena v dedni pogodbi Friderika Ortenburškega s Celjskimi, vendar s pristavkom, da jim tega ne zapušča, ker želi z gospodvom sam razpolagati.⁴³⁶ O oglejskem fevdu ni govora. Listina grofa Friderika iz leta 1380, izstavljena za ženo loškega tržana, s katero je njeno hišo s parcelo v trgu Lož oprostil plačila letnega davka ter ji podelil sodno imuniteto, dokazuje, da je posedoval v Ložu tržno naselbino, celo z obzidjem, tam imel gradiščana in sodnika ter izvajal krvno sodstvo in pobiral davščine.⁴³⁷ Torej – izvajal vse gosposke pravice! Listino leta 1383 je izstavil *in castro nostro Los*.⁴³⁸ Vendar so bili Ortenburžani toliko modri, da sta, verjetno zavoljo ljubega miru, grof Friderik in njegov brat Albert, škof v Trentu, leta 1384 zaprosila novega patriarha Filipa za fevdno podelitev Loža, kar je ta tudi storil ter jima podelil grad s pravicamim in vsem pripadajočim v fevd.⁴³⁹

Preostala posest goriških grofov na Krasu, upravno del grofije Goriške, je bila od druge polovice 14. stoletja omejena na ozek pas od Rihemberka preko Švarceneka in Novega gradu do Rašporja v Čičariji. Bila je dobesedno vkleščena med posest avstrijskih vojvod na eni (Vipava, Postojna) ter njihovih vazalov Devinskih na drugi strani (Devin, Senožče, Prem). Sredi stoletja je začasno ekspanzijo doživel le severni del grofije, ko je oglejski patriarh Goriškim po sporazumu v Budejovicah 1351 zastavil grad Tolmin s tolminsko gastaldijo (vse do vključno Idrije).⁴⁴⁰ Grofje so gospodstvo obdržali 17 let in na grad postavljali svoje gradiščane.⁴⁴¹ Leta 1367 se je grof Majnhard pogodil glede *locis et contrata Tulmini* in obljubil vrnitev ob izplačilu zastavne vsote, kar se je zgodilo naslednje leto.⁴⁴²

Kraška goriška posest pa je še nadalje kopnela.

Slika 21: Zgornji grad Tolmin. Med letoma 1351 in 1368 je bil skupaj z gospodvom v rokah grofov Goriških. Poskus rekonstrukcije srednjeveške podobe gradu (Igor Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 4: Brda in Zgornje Posočje, Ljubljana 2011, str. 273*).

Devinski so že pred 1368 uspeli speljati Gotnik,⁴⁴³ vrsto drugih gospodstev pa so morali grofje, v stalnih finančnih stiskah, zastavljati. Tako so bili zastavljeni kraški gradovi Švarcenek (od 1340 vsaj do 1360-ih let), Rašpor (pred 1354 do ok. 1367 in od 1392 dalje), Novi grad (1392–1402).⁴⁴⁴ H goriškemu zatonu je veliko prispevala tudi skrajno neuspešna dinastična politika, ki je nadalje drobila teritorije in sile. Grof Majnhard VII. je umrl 1385 in iz drugega zakona zapustil dva mladoletna sinova. Za skrbnika sta bila določena krški škof Ivan ter ortenburški grof Friderik, ki pa je vodil skrbništvo predvsem v interesu povečanja lastnih koristi in posesti na Koroškem. V tem času je zgodba goriške dinastije dosegla dno. Majnhardova hči Katarina iz prvega zakona je bila že prej omožena z bavarskim vojvodo Janezom iz rodu Wittelsbach in po grofovi smrti je ta zahteval – glede na določila poročne pogodbe iz 1365 – nič manj kot tretjino goriške dediščine. Aprila 1386 je dejansko prišlo do delitve. Mladima grofoma so poleg koroških posesti ostali mesta in gradovi v Gorici, dve tretjini Krmina ter pristanišča Latisana, na Krasu (*supra Carsis*) pa Hašperk (Planina), Rašpor, Švarcenek ter Dornberk.⁴⁴⁵ Bavarski vojvoda in Katarina Goriška sta dobila med drugim gradove Rihemberk, Novi grad,⁴⁴⁶ tretjino Krmina in Latisane idr. Deljeni

⁴³⁵ *Et in hac investitura prefatus D. patriarcha noluit includi castrum de Los, tanquam ad ipsum pleno jure spectans.* TEA, št. 1357.

⁴³⁶ ... *Wir ziehen vnd nemen auch auzz der vest vnd den marcht ze Los mit allen dem vnd darczu gebort das wir damit handeln vnd getun mugen nach vnsern willen das haben wir in nicht vermachet.* ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1377 XI 23 (prepis CKSL).

⁴³⁷ TKL I, št. 224.

⁴³⁸ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1383 XI 25, Lož (prepis CKSL).

⁴³⁹ ... *castrum de Loz cum omnibus et singulis iuribus iurisdictionibus et pertinencijs ad ipsum castrum spectantibus sicut ab antiquo ad dictum castrum deueniunt habita ... iure feudi dedimus ...* HHSStA, AUR, 1384 VI 1, Čedad (prepis CKSL); Okoliš, Izseki, str. 374.

⁴⁴⁰ Gl. op. 295.

⁴⁴¹ Leta 1361 je bil Vulving Krnoški postavljen za gradiščana v Tolminu – *behauset auf ir vest gen ober Tulmein.* HHSStA, AUR, 1361 III 5; MDC X, št. 562.

⁴⁴² HHSStA, Hs. W 594, f. 116' (prepis ZIMK). Leta 1368 je mestna občina Čedad s patriarhovim soglasjem odkupila Tolmin – *pro redemptione castri, curie et contrate Tulmini* – in nato upravljala gastaldijo do 1375, ko jo je po celih 25 letih dobil nazaj patriarhat. Joppi, AT 16, št. 267, 269, 272, 273, 274, 279, str. 367–373; Joppi, AT 17, št. 279, str. 12; Kos, *Urbarji I*, str. 42.

⁴⁴³ Gl. op. 382.

⁴⁴⁴ Bizjak, *Ratio*, str. 158 (op. 3), 164–167; Štih, *Groffe*, str. 100.

⁴⁴⁵ *Item supra Carsis evenit dictis comitibus Hosperch, Raspurch et Suuarzenich et Horimberch.* Joppi, AT 17, št. 305, str. 299; Baum, *Die Grafen*, str. 221; Wutte, *Die Erwerbung*, str. 294–295.

⁴⁴⁶ Novi grad v delilni pogodbi ni omenjen. Je pa iz listine iz leta 1390 jasno razvidno, da je poleg Rihemberka pripadel Bavarcem. V dokumentu, ki ga je izstavil bavarski vojvoda Štefan, sta omenjena oba gradova, ki so ju že pred letom 1390 zastavili Goriškim – *den sacz Reiffenberg vnd Newhaus, den wir in vormalen versaczt haben* – Goriški pa so obljubili vrnitev v primeru izplačila zastave. Listina 1390 IX 15, Benetke (prepis na ZIMK, original HHSStA, AUR).

so bili tudi dohodki mitnic, na primer v Lokvi na Krasu in v Planini.⁴⁴⁷ Bavarci so imeli na Koroškem resnično svojega glavarja, ki je skrbel za pridobljene posesti, tudi za tiste južno od Alp.⁴⁴⁸ V tem težkem položaju, še zlasti po Katarinini smrti leta 1391, se je krški škof kot skrbnik naslonil na Habsburžane. Vojvoda Albreht III. je postal soskrbnik mladoletnih grofov in je julija 1392 sklenil z Bavarci sporazum, da so za 100.000 goldinarjev prodali svojo tretjino dediščine nazaj Goriškim. Vsoto pa je izplačal – vojvoda Albreht in s tem pridobil ogromen vpliv v goriških deželah. Grofje so mu do povrnitve dolga morali zastaviti mesto Lienz ter druge koroške posesti, južno od Alp pa grad Hašperk.⁴⁴⁹ To ni bil slučaj, saj je bila Planina s Hašperkom edini kraški prehod, ki še ni bil pod habsburško kontrolo. Leta 1394, kmalu po polnoletnosti grofa Henrika IV. je prišlo še do dedne pogodbe med Goriškimi in Habsburžani, ki je razveljavila prejšnjo podobno pogodbo z Bavarci. Zanimiva je utemeljitev, zapisana v listini – da je Bavarska preveč oddaljena, da bi nudila zaščito goriški deželi in gospodstvu, ki pa mejijo na habsburški deželi Kranjsko in Istro, od koder jim ti lahko nudijo zaščito ter jamčijo njim in podložnikom mir.⁴⁵⁰ Henrik jim je v primeru izumrtja družine brez moških potomcev obljubil prepustitev grofije Goriške in vsega ostalega. V pogodbi je tudi klavzula, neobičajna za dedne pogodbe, ki priča o zavedanju o pomenu cest in trgovskega prometa za uspešno deželnoknežno oblast: da bo vsaka od pogodbenih strani v svojih deželah zagotovila na običajnih (javnih) cestah mir in zaščito, da bodo trgovci in drugi lahko neovirano opravljali svojo posel.⁴⁵¹ Listino, izstavljeno na Dunaju, je pečatilo 23 vodilnih goriških deželanov (*lantlêut*), med njimi Nikolaj z Novega gradu in njegov brat Jurij z Novega gradu oz. Planine, Gregor z Dornberka, Konrad iz Gorice in Franc iz Krmina.⁴⁵² Ta dokument je bil odločilen za kasnejšo usodo goriške hiše in njenih teritorijev, čeprav do uresničitve še dolgo ni prišlo.

⁴⁴⁷ Leta 1390 so Bavarci svojo tretjino mitnine na Planini in v Lokvi (*drittail an der mauten zu der Alben vnd zu der Hulben*) zastavili Goriškim (kot v op. 446). Leta 1393 pa je krški škof kot skrbnik povrnil Ebersteinskemu dolg za posojeno vsoto, s katero so bili za Goriške od bavarskega glavarja nazaj odkupljeni grad Rihemberk ter deleži na mitnicah v Lokvi in Planini. MDC X, št. 1003

⁴⁴⁸ Gl. op. 447.

⁴⁴⁹ Wutte, *Die Erwerbung*, str. 297–298 in priloga I, str. 302; Baum, *Die Grafen*, str. 222; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 353–354.

⁴⁵⁰ ... *unsere land und herrscheffte an derselben unsrer herren und obême land ze Krain und ze Isterreich und anderswa stossend und allerpest behoffen und beschirmet werden mugent und davon durch ere und schirme gemach und fride unerselbst und aller unsrer undertanen und getrewen gemainlich*. Wutte, *Die Erwerbung*, priloga III, str. 306.

⁴⁵¹ ... *in seinen landen und gebieten alle gewonleich strassen friden und beschirmen vestiklich, daz alle kaufflewet und meniglich ir arbeit und ander notdurfft fridleich und ungehindert treiben mugen* ... Wutte, *Die Erwerbung*, priloga III, str. 307.

⁴⁵² Wutte, *Die Erwerbung*, priloga III, str. 308.

Polnoletnost grofa Henrika IV. leta 1394 in ureditev političnih razmer so pomenili postopno ponovno konsolidacijo goriške grofije. To lepo odraža tudi tedanji nastanek popisa urbarialnih dohodkov in obračunov za leti 1398 in 1402 za goriške urade Planina, Švarcenek, Rihemberk, Spodnji Kras in Gorico⁴⁵³ (popis ne zajema gradov Novi grad in Rašpor, ki sta bila v zastavi). Goriški so kljub predhodnemu vihnemu obdobju in globoki krizi uspeli ohraniti na Krasu tri primarne prometne pozicije z mitnicami: Planino, Lokev (pri Lipici) in Rupo (pri Jelšanah na poti proti Reki). Tako je bil leta 1398 narejen tudi poračun z mitničarjem na Planini (*mauter ze der Alben*) ter tamkajšnjim gradiščanom Jurijem Werdensteinom.⁴⁵⁴ Obe drugi mitnici v popisu leta 1398 nista navedeni, verjetno sta bili v zastavi (Rupa je nedvomno sodila k bližnjemu gradu Novi grad, ki je bil zastavljen). Vendar je že 1408 grof Henrik spet posedoval obe mitnici in je lahko podelil samostanu Bistra oprostitev plačevanja mitnine *an vnsern mautten vnd czollen ze Rupp vnd zu der Hulben* za transport vina, žita, olja, govedi in drugega.⁴⁵⁵ Kljub politični stabilizaciji grofije pa so finančne težave ostajale akuten problem dinastije, ki se je reševal z zastavami posesti. Poleg poloma bavarske naveze je moral skrbnik, krški škof, že leta 1392 reševati tudi finančno zagato druge goriške hčere, Katarinine sestre Ane, ki je bila poročena s krškim grofom Štefanom Frankopanom. Zaradi nezmožnosti izplačila dote 13.000 forintov sta ji bila leta 1392 zastavljena gradova Rašpor in Novi grad z gospostvi. Vendar ju je že naslednje leto ob prošnji za posojilo v Benetkah ponudila v zastavo republiko. Beneški senat se je zavedal izrednega položaja zlasti Rašporja in ga je v svojem zapisniku decembra 1393 imenoval »ključ cele Istre« (*clavis totius Istrie*), s pomočjo katerega se bo lahko v bodoče obranilo beneške istrske posesti napadov in ropanja. Zato je že januarja naslednje leto dejansko prišlo do dogovora in beneškega prevzema Rašporja v zastavo, z obljubo, da bo ob vračilu zastavne vsote 10.000 goldinarjev vrnjen Goriškim.⁴⁵⁶ Benetke so v gradu takoj uredile središče vojaške uprave za celo beneško Istro (»pazematik«).⁴⁵⁷ Leta 1402, po smrti grofice Ane, pa sta goriška grofa Henrik in Ivan Majnhard Benečanom za 20.000 dukatov dokončno prodala gospodstvo Rašpor »na Krasu« – *castrum vocatum Raspurch situm in partibus charsorum*, medtem ko je bil z izplačilom

⁴⁵³ Kos, *Urbarji II*, str. 10–11, objava str. 118 sl.; Bizjak, *Ratio*, str. 158–167.

⁴⁵⁴ Kos, *Urbarji II*, str. 119.

⁴⁵⁵ HHStA, AUR, 1408 IX 15, Gorica (prepis CKSL).

⁴⁵⁶ ... *Raspurch ... est talis et in tali loco situatum, quod dici potest clavis totius Istrie, per quam salvabuntur et custodientur omnia loca nostra a rapinis et latrocinis solitis* ... Ljubič, *Listine IV*, št. 457, 458, str. 320–323; Štih, *Groffe*, str. 97; Klen, *Prodaja*, str. 12–13. Kot kaže beneški urbar, narejen takoj po prevzemu gospodstva, je gospodstvo Rašpor vključevalo 18 pripadajočih vasi v Čičariji.

⁴⁵⁷ Štih, *Groffe*, str. 97; Klen, *Prodaja*, str. 13.

grofom Krškimi nazaj pridobljen Novi grad.⁴⁵⁸ S tem je bil od goriške grofije na jugu trajno odtrgan še en precejšen kos, ki je ostal v beneški posesti. Na račun globoke krize goriške dinastije ob koncu 14. stoletja pa se niso mogli okoristiti gospodje Devinski, njihovi največji konkurenti na Krasu. Leta 1390 je namreč umrl tudi veliki Hugo VIII. Devinski in zapustil dva mladoletna sinova. V oporoki je določil za skrbnika svaka Rudolfa Walseeja, avstrijskega deželnega maršala.⁴⁵⁹ Oba Hugova sinova sta umrla že do leta 1399, po pogodbah s hčerami – z eno se je oženil Rajnpreht Walsee – pa je celotna devinska dediščina bolj ali manj mirno prešla na Walseeje, tedaj še zveste vazale deželnih knezov Habsburžanov.⁴⁶⁰

Prelomni časi (15. stoletje)

Okrog leta 1400 vprašanje kraških prelazov ni bilo več vprašanje spopadov in boja za prevlado kot celo stoletje prej, temveč je postalo vprašanje diplomacije zainteresiranih velikih sil. Vprašanje se je glasilo: »so prehodi odprti in varni«? Lep primer aktualnosti kraških prehodov proti Italiji se je pokazal že leta 1402, ko sta ogrski kralj Sigismund Luksemburški – kmalu zatem je postal zet Hermana II. Celjskega – in njegov brat, nemški kralj Vencelj, načrtovala pohod na cesarsko kronanje v Rim. Januarja 1402 sta pooblastila grofa Hermana, ki ga imenujeta *vnsern liben getrewen*, za pogajanja z ortenburškim grofom Friderikom ter goriškima grofoma Henrikom in Ivanom Majnhardom, da bi jima odprli »svoje prelaze in ceste proti Lombardiji« – *ire gebirge und strasse gen Lamparten* – ter jima nudili spremstvo z vojaškimi četami (slika 22).⁴⁶¹ Glede na to, da je bil Sigismund ogrski kralj in glede na konstantno napete odnose s Habsburžani, je logično, da je bil pohod načrtovan s Hrvaške oziroma Ogrske preko Kranjske in so omenjeni prelazi pomenili ravno slovenski Kras. Tu je Herman Celjski obvladoval prehode pri Postojni in Vipavi, Friderik Ortenburški celotno dolensko prometnico skozi Novo mesto ali čez Kočevje in Ribnico na Lož, grofa Goriška pa Planino in seveda Gorico s prehodom čez Sočo. Načrtovani pohod se nato ni uresničil, je pa že naslednje leto prišlo do drugega velikega dogodka, ki dokazuje, kako stabilne in varne so bile v tem času razmere na kraški cesti do habsbur-

škega Trsta. Oktobra 1403 je z galejami iz Zadra do Trsta pripotovala neapeljska princesa in kasnejša kraljica Ivana, sestra Ladislava Neapeljskega, namenjena za soprogo avstrijskega vojvode Viljema. Vojvoda je z 2000 konjeniki prvotno nameraval pripotovati v Trst, kjer so že dobavljali zaloge za veliko slavo, Benečani pa so poslali ambasadorje, da bi počastili knežji par. Vendar je nazadnje nevesto pričakal v Ljubljani, kamor je s kraljevskim spremstvom pripotovala iz Trsta. Poročna slovesnost je bila izpeljana v Ljubljani, nato pa je princesa v zastekljenem vozu potovala dalje proti Dunaju.⁴⁶²

Strateški pomen kraškega prostora se je nekaj let kasneje polno izrazil tudi v enem večjih vojaško-političnih dogodkov tistega časa. Julija 1409 je neapeljski kralj Ladislav prodal Zadar, otok Pag, Novigrad, Vrano in vse pravice do Dalmacije beneški republiki. Dalmacija je bila že od zadarskega miru leta 1358 del ogrskega kraljestva, Benetke pa so sedaj takoj po pridobitvi omenjenih posesti izrazile zahteve po celotni Dalmaciji, kar je pripeljalo do neposredne konfrontacije z ogrskim kraljem Sigismundom.⁴⁶³ K napetim diplomatskim odnosom so obenem prispevale še zapletene razmere v oglejskem patriarhatu, takorekoč pred vrati Benetk. To je bil čas zahodne shizme – dveh papežev, enega v Avignonu, drugega v Rimu. Notranji spori v Furlaniji in vmešavanje papeža v volitve patriarha so leta 1409 rezultirali v obstoju dveh patriarhov obenem, enega z beneško in drugega z ogrsko-ortenburško-celjsko podporo. V kaotičnih razmerah je nemški kralj Vencelj oktobra 1409 imenoval Friderika Ortenburškega za cesarskega vikarja v Furlaniji, in ta je v kratkem vzpostavil svojo oblast nad velikim delom dežele. Aprila 1410 je Vencelj še podelil v fevd dolgoletnemu nemškemu kandidatu za oglejsko stolico, Ludviku von Tecku, posvetno oblast v patriarhatu. Tako so bili obenem trije pretendenti na mesto patriarha in zmeda je dosegla višek. Kmalu je bil Vencelj odstavljen in konec leta 1410 je bil za novega nemškega kralja izvoljen Sigismund.⁴⁶⁴ Začele so se vzpostavljati razmere za končni obračun med Ogrsko in Benetkami. Ortenburžan, ki je dobil tudi Sigismundov mandat za Furlanijo, je do začetka leta 1411 zasedel vrsto pomembnih oglejskih oporišč v Furlaniji in Istri, med drugim Tržič (Monfalcone), Milje ter Buje in Oprtalj v Istri. Obenem so se začele vpletati Benetke in se pogajati z med seboj sprtimi furlanskimi in istrskimi mesti o evetuelni podreditvi republiki.⁴⁶⁵

Ko v teku leta 1411 pogajanja med Sigismundom in Benetkami glede Dalmacije niso prinesla rezulta-

⁴⁵⁸ Klen, Prodaja, str. 16 sl., z objavo listine o prodaji 1402 IX 5 na str. 20 sl. Glavni pogajalec glede prodaje je bil glavar goriške grofije Ivan Rabatta.

⁴⁵⁹ HHStA, AUR, 1390 IX 11; Doblinger, Die Herren, str. 317; Kos, Iz zgodovine, str. 129.

⁴⁶⁰ Doblinger, Die Herren, str. 317, 333–334; Kos, Iz zgodovine, str. 130–132. Rudolf Walsee je bil 1394 postavljen tudi za glavarja Trsta. Tamaro, Documenti inediti, str. 20.

⁴⁶¹ ... von vnsern beyden wegen zu reden, zu teydigen und oberein zu werden, mitnamen vf das, das sie vns ire gebirge vnd strasse gen Lamparten offnen vnd bey vns bleiben vnd vns zu vnsern notdurfftien volke furen sollen ... ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1402 I 1, Kutna Hora; Wakounig, Dalmatien, str. 90.

⁴⁶² Kosi, *Potujoči*, str. 129; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 208.

⁴⁶³ Wakounig, *Dalmatien*, str. 66 sl.

⁴⁶⁴ Wakounig, *Dalmatien*, str. 32 sl., 36 sl., 89 sl.; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 189–190.

⁴⁶⁵ Cusin, *Il confine I*, str. 260 sl., 270; De Francesci, *L'Istria*, str. 238 sl.; Wakounig, *Dalmatien*, str. 97 sl.; CDI IV, št. 930–933, 937.

Slika 22: Listina ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega in njegovega brata, nemškega kralja Venclja iz leta 1402. Ko sta pripravljala pohod na cesarsko kronanje v Rim, sta pooblastila »svojega zvestega« Hermana Celjskega za pogajanja z grofom Friderikom Ortenburškim ter goriškima grofoma, da bi jima nudili odprte svoje prelaze in ceste v Italijo (ARS, AS 1063, 1402 I 1, Kutna Hora).

tov, je kralj že novembra poslal preko kraških prelazov v Furlanijo ogrsko vojsko pod svojim kondotjerom Pipom Spanom, ki je po pričevanju samega kralja štel 10.000 konjenikov.⁴⁶⁶ V kratkem je zasedla celo deželo, vključno z Vidmom, ter jo nominalno podredila grofu Ortenburškemu kot kraljevemu vikarju.⁴⁶⁷ Njegova zastopnika v Furlaniji sta bila kranjski kondotjer Pavel Glogoviški (*Glovizer*) kot

namestnik ter Jurij Turjaški kot poveljnik čet, ki sta z vsemi pooblastili na primer januarja 1412 v Vidmu lahko sklicala furlanski parlament.⁴⁶⁸ Habsburžana Notranje Avstrije, Leopold in Ernest, sta bila odkrito nasprotna tem dejavnostim kralja Sigismunda »na lastnem dvorišču« in sta celo poslala svoje čete na pomoč Vidmu, ki pa ga niso mogle ubraniti.⁴⁶⁹ Drugače pa je bilo z njihovimi vazali Walseejci, ki so bili z bivšimi devinskimi gradovi na Krasu – ter s Pazinsko grofijo v Istri, ki so jo od leta 1407 imeli v zastavi – zavezniki kralja Sigismunda, enako kot tudi goriška

⁴⁶⁶ ... habin darumb den ediln Philippen von Ozora ... mit unserm volk und 10000 pferden umb sant Mertinstag nebstvirgangen hinin in die vorgnante land gesant ... Citat pri Wakounig, *Dalmatien*, str. 71, op. 219.

⁴⁶⁷ Item XXVIII die Novembris applicuit ad partes Forijulii exercitus domini regis Hungariae cum XI millibus, quorum ductor sive caput erat quidam Florentinus, nomine Pipa ... cum exercitu suo subiugavit sibi et ecclesiae Aquilegensi ... omnes terras, omnia oppida, castra et fortilitia; omnes obedientiam fecerunt et similiter obedire domino comiti de Ortmburch, tanquam vicario temporali domini regis Ungariae promiserunt ... Rubeis, Appendix, str. 18.

⁴⁶⁸ ... parlamento convocato ad instantiam et ex parte spectabilis militis domini Georii Auspergher capitanei generalis gentium magnifici et potentis domini Frederici comitis in Ortemburgh Sacri Romani imperii in patria Foriulii vicarii generalis et Pauli Glovicer praefati domini vicarii locumtenentis. PF 1/2, št. 464, str. 424; Lackner, *Zur Geschichte*, str. 190; Wakounig, *Dalmatien*, str. 81 sl.

⁴⁶⁹ Steinwenter, *Beiträge*, str. 401 sl.

grofa.⁴⁷⁰ Na bojnem polju v Benečiji ogrska vojska ni dosegla pričakovanega, medtem ko so v Istri Benečani zasedli bivša oglejska gospostva Buje, Oprtalj, Roč in Hum.⁴⁷¹ Poleti je bil za novega patriarha končno izvoljen Ludvik von Teck – Friderik Ortenburški je bil njegov svak – kar naj bi stabiliziralo razmere v Furlaniji. Zanj se je aprila osebno zavzel grof Herman Celjski v pismu furlanskemu parlamentu.⁴⁷² 12. julija mu je v katedrali v Čedadu goriški grof Henrik kot oglejski odvetnik in s posebnim pooblastilom kralja Sigismunda, v prisotnosti vikarja Friderika Ortenburškega, podelil posvetno oblast v patriarhatu.⁴⁷³ Jeseni je Herman Celjski nastopil tudi kot glavni pogajalec kralja Sigismunda v pogovorih z Benečani. Beneško poslanstvo 20 mož – eden dveh ambasadorjev je bil kasnejši dož Tomasso Mocenigo – je sredi novembra prišlo k njemu v Postojno, kjer so potekala sicer neuspešna pogajanja o premirju.⁴⁷⁴ Zato je že v začetku decembra z močnimi okrepitevami iz Zagreba preko Dolenjske in Ljubljane v Furlanijo prišel sam kralj Sigismund. Kot poroča njegov osebni biograf Eberhard Windecke, mu zaradi napetih odnosov s Habsburžani v Ljubljani niso pustili v mesto, zato je požgal predmestje in s 40.000 možmi (!) nadaljeval pot preko Krasa v Furlanijo – *uber den Karst in Frigul* – kjer ga 10. decembra zasledimo v Gorici.⁴⁷⁵ Konec januarja 1413 je Sigismund, skupaj s patriarhom Ludvikom, skušal prenesti težišče vojne v beneško Istro. 24.–25. januarja je bil pred Koprom, kjer je naskok spodletel, ter se je nato z vojsko mimo Izole in Poreča napotil vse do juga Istre, kjer mu ni uspelo zavzeti Pule, osvojil pa je Bale in Vodnjan ter temeljito opustošil pokrajino (zlasti okrog Pule in Poreča).⁴⁷⁶ 13. februarja je pred Balami – *in campis prope castellum Vallis terre Istrie* – izstavil listino za svoje furlanske podložnike, kjer se je pohvalil z uspehi v Istri.⁴⁷⁷ 9. marca je bil že v Miljah in 12. v Tržiču (Monfalconu). Tedaj so s posredovanjem papeških poslancev v Trstu in Ogleju že potekala resna pogajanja, ki so 17. aprila v Castelletu pri Latisani pripeljala do skle-

nitve petletnega premirja. To je kot zaveznike ogrskega kralja vključevalo patriarha, goriška grofa Henrika in Ivana Majnharda, Friderika Ortenburškega, Rajnprehta Walseeja ter Ivana Gonzago iz Mantove. Klavzula dogovora je med drugim izrecno določala, da bodo lahko podložniki ene in druge strani s svojo trgovsko robo varno potovali, bivali in trgovali na vseh ozemljih, krajih, prelazih, pristaniščih, vodah enega ali drugega, kot že od nekdaj.⁴⁷⁸ To ni bilo naključje, kajti Sigismund je že od začetka leta 1412 izvajal načrtno gospodarsko blokado beneške republike ter je k temu skušal z intenzivno diplomacijo zavezati številne druge sile Evrope in Sredozemlja.⁴⁷⁹

Po petih letih premirja, ki se je izteklo aprila 1418, so se ponovno začele sovražnosti in Benečani so takoj vdrli na ozemlje patriarhata. V istem mesecu je umrl grof Friderik Ortenburški, pod katerim je dinastija dosegla svoj višek. Zapustil je mladoletnega sina, kljub temu pa so grofje Celjski takoj posegli po ortenburški dediščini, kot je bilo določeno z medsebojno dedno pogodbo iz leta 1377. Junija 1418 jim je kralj Sigismund preliminarno in čez dve leti tudi formalno podelil v fevd ortenburške posesti.⁴⁸⁰ S tem so Celjski dobili ne samo ogromen posestni sklop na Dolenjskem (z Ribnico, Kočevjem, Kostelom idr.) ter na Koroškem, temveč jim je v roke prišla še tretja strateška kraška pozicija s prelazi – Lož.⁴⁸¹ Grofje Celjski so postali absolutni vladarji kraških prelazov in so tako lahko učinkovito podprli kralja Sigismunda pri izvajanju gospodarske blokade beneške republike. Kralj je že pred iztekom premirja na državnem zboru v Konstanci oktobra 1417 ponovno objavil prepoved trgovanja z Benetkami.⁴⁸² Oviranje trgovine notranjosti s primorskimi mesti (in preko njih z Benetkami) je lahko hitro pripeljalo do hudih problemov na obali, ne samo v beneških mestih. Bila so namreč življenjsko odvisna od uvoza žita (oz. moke), mesa, železa, lesnih izdelkov idr. To blago so najkasneje od 13. stoletja prinašali kranjski tovorniki, v primorskih virih imenovanu *mussolati* (nem. *semer*), ki so od tod izvažali v slovensko zaledje predvsem sol, vino, olje.⁴⁸³ Ko je na primer novembra 1411 ogrska vojska vdrla v Furlanijo, so beneške oblasti ugotavljale, da je cesta iz Ljubljane v Istro »zaprta« in žito, ki po njej običajno prihaja, potuje namesto tega na Reko in v Senj. Zato so mobilizirali dve galeji, ki bosta skrbeli,

⁴⁷⁰ To je razvidno iz premirja aprila 1413, kjer je Rajnpreht Walsee naveden kot Sigismundov zaveznik. Gl. spodaj op. 478; ter Doblinger, *Die Herren*, str. 413. Reverz Walseejev za podelitev Pazinske grofije za 28 let v zastavo: HHStA, AUR, 1407 III 1; Doblinger, *Die Herren*, str. 397.

⁴⁷¹ CDI IV, št. 941; De Francesci, *L'Istria*, str. 241.

⁴⁷² PF I/2, št. 474, str. 434.

⁴⁷³ PFI/2, št. 477, str. 437; Wakounig, *Dalmatien*, str. 102 sl.; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 355; Baum, *Die Grafen*, str. 227–228.

⁴⁷⁴ Beneški poslanci so želeli, da bi končna pogajanja o miru potekala v Celju: *nostra intentio est ... quod pratica predicta fiat in Cilia, et quod ibi sint ambassiatores regii habentes libertatem necessariam*. Ljubič, *Listine VI*, št. 247, str. 281 sl.; Ljubič, *Listine VII*, str. 1 sl., 32 sl.; Wakounig, *Dalmatien*, str. 105 sl.; Kosi, *Potujoči*, str. 88, 90.

⁴⁷⁵ Windecke, str. 10–11; Kosi, *Potujoči*, str. 134.

⁴⁷⁶ Cusin, *Il confine I*, str. 290–291; De Francesci, *L'Istria*, str. 241–242.

⁴⁷⁷ ... *prosperare contra rebelles et hostes triumphamus et singula nobis ad vota succedunt*. CDI IV, št. 943.

⁴⁷⁸ ... *quod quilibet earumdem partium subditus cum mercantiis et rebus suis transire, stare, reddere, mercari ac conversari possit et valeat secure hinc et inde per omnes terras, castra, loca, villas, passus, portus aquas et territoria dictarum partium cuiuslibet earum, sicut ab antiquo faciebant vel facere poterant*. Ljubič, *Listine VII*, str. 96 sl., 104 sl.; Wakounig, *Dalmatien*, str. 108 sl.

⁴⁷⁹ Von Stromer, *Landmacht*, zlasti 153 sl.

⁴⁸⁰ Lackner, *Zur Geschichte*, str. 191.

⁴⁸¹ Kosi, »Prometna Politika«, str. 169, 173.

⁴⁸² Von Stromer, *Landmacht*, str. 156; Wakounig, *Dalmatien*, str. 121.

⁴⁸³ Kosi, *Potujoči*, str. 139 sl.; Gestrin, *Trgovina*, str. 36 sl., 41 sl., 217, 236.

da žito od tam po morju ne bo potovalo drugam kot le v Benetke.⁴⁸⁴ Leta 1413, že po sklenitvi premirja, je v Kopru nastal problem, ker so deželno knežji uradniki v Ljubljani uvedli dodatno mitnino za vsakega tovornega konja, namenjenega v Istro, kar je oviralo prihajanje *mussolatov* z živili. Zato so Koprčani kot protiukrep uvedli dajatev na vse konje, ki bi s Koprškega potovali neotovorjeni, brez povratnega blaga – soli, vina, olja in drugega.⁴⁸⁵ Beneški dož je leta 1419 poslal v Koper navodilo, da je potrebno *mussolatom* dovoliti, da moko prodajajo po ceni, količini in komurkoli, kakor želijo, da ne bodo imeli vzroka odhajati drugam.⁴⁸⁶ To pa je bil že čas ponovne Sigismundove prometno-trgovske blokade, ki so jo na kraških prelazih izvajali grofje Celjski.⁴⁸⁷ Da so bili pri tem dejansko učinkoviti, kaže vir iz februarja 1419. Da ne bi bil poleg beneških mest oškodovan tudi Trst, je Herman Celjski – kot je s svojim pismom sporočil tržaškim oblastem – ukazal vsem svojim glavarjem, gradiščanom in mitničarjem, naj dovolijo v Trst dovoz živil (*victualia*) ter iz mesta izvoz vina, olja, soli, fig in drugega blaga tržaških meščanov, kar bodo tudi pozorno nadzirali.⁴⁸⁸ Vojvoda Ernest je že maja 1418 Trstu prek svojega glavarja Konrada Jamskega⁴⁸⁹ v aktualni vojni ukazal nevtralnost, nato pa tudi prepovedal, da bi v mesto pripeljana živila kdorkoli izvažal dalje (v skrbi za zadostno oskrbo mesta v času vojne ali kot del politike nevtralnosti).⁴⁹⁰ Embargo na izvoz iz mesta je bil očitno zelo strog, zato so v začetku 1419 podložniki grofov Goriških, Furlani in Kraševci (*de Carsiis*), ki so prinašali svoje blago v mesto, zaprosili tržaške oblasti, da jim dovolijo izvoz trgovske robe, ki se je nahajala v mestu. Ker po mnenju mestnega sveta izvoz proti Furlaniji, na Goriško in Kras ni bil škodljiv in ker so bile ceste iz teh predelov proti Trstu za vse odprte, brez zapor in inšpekcij (*stratarum inspectione seu custodia*), so bili mnenja,

da je sprostitev izvoza mestu v korist.⁴⁹¹ Nazadnje je bilo odločeno, da je dovoljenje za izvoz Furlanom, podložnikom grofov Goriških, gospodov Walseejcev in grofov Celjskih – šlo je za prebivalstvo bližnjega tržaškega zaledja – načeloma dovoljeno, a je v pristojnosti tržaškega glavarja in sodnikov po njihovi presoji.⁴⁹² Da je trgovska blokada hromila prebivalstvo regije, dokazuje tudi listina goriških grofov iz maja istega leta. Čeprav zavezniki kralja Sigismunda v vojni – kralj je njih in Walseejce julija 1418 pozval k dosledni blokadi trgovine z Benetkami⁴⁹³ – so v prid svojih podložnikov sklenili z Benečani »trgovski sporazum«, ki se je nanašal na Kras in Istro (*in Carsiis et in Istria*). Vsi prebivalci goriških gospoств Rihemberk, Švarcenek, Novi grad ter ostali iz te regije so lahko odtlej s svojo trgovsko robo svobodno potovali na beneška ozemlja Krasa in Istre in tam trgovali, in obratno beneški podložniki. Obe strani naj bi ceste (*stratas et vias regales*) vzdrževali varne za trgovce in druge popotnike, da bi s svojim premoženjem lahko brez ovir potovali sem in tja. Za kakršnokoli nasilje na cestah ali uničenje cest so bila določena pravila glede kaznovanja in povrnitve škode.⁴⁹⁴

Potek vojne pa je medtem šel v svojo, povsem nepričakovano smer, ki je bila za mnoge stare regionalne politične akterje usodna. Kralj Sigismund je podcenjeval vojaško sposobnost in odločnost beneške republike, ki se je poslužila celo plačanih atentatorjev, da bi se znebila trdovratnega monarha.⁴⁹⁵ Po koncilu v Konstanci se je leta 1418 zadrževal v Nemčiji in se zanašal na učinkovitost ekonomske zapore Benetk. Velike sile republike pa so 1419 začele osvajati Furlanijo in julija se je pod oblast Benetk predal Čedad (in z njim celotna tolminska gastaldija⁴⁹⁶). Patriarh Ludvik se je osebno podal po pomoč na Sigismundov dvor, od koder so šele novembra prišle ogrske čete 4000 (oz. 6000) mož, ki pa so bile pred Čedadom neuspešne. Beneški sili nič več ni stalo nasproti in leta 1420 so se kot domine predajali furlanski gradovi ter mestne komune: marca Feltre, aprila Beluno, maja Portogruaro, junija Videm, julija Gemona, Pušja vas (Ventzone), San Daniele in Tržič (Monfalcone).⁴⁹⁷

⁴⁸⁴ Senato misti, Atti 5, str. 313 (1411 XI 19)

⁴⁸⁵ Senato misti, Atti 5, str. 318 (1413 VI 21).

⁴⁸⁶ CDI IV, št. 965.

⁴⁸⁷ Celjski so po pridobitvi ortenburške dediščine izvajali blokado tudi na cestah iz Zgornje Koroške preko alpskih prelazov proti Salzburgu, ki so jih nadzorovali z mitnicami v Spittalu in Oberdrauburgu. Gl. Kosi, »Prometna politika«, str. 173–175.

⁴⁸⁸ ... comes Zillie ... precipiat omnibus suis capitaneis, chastellanis et mutariis ac aliis ejus officialibus et subditis quod ad hanc civitatem tergestinam libere et expedite conducere permittant victualia, et insuper de predicta civitate Tergesti dimittatur exportari et extrahere vinum, oleum, sal, ficus et alias res civium tergestinorum ... CDI IV, št. 959; Kosi, »Prometna politika«, str. 168.

⁴⁸⁹ Jamski (Lueger) so bili stara goriška ministerialna rodbina in dedni gradiščani v goriškem Lienzu na Koroškem. Konrad in njegov sin Pankrac sta še v dedni pogodbi s Habsburžani leta 1394 navedena med vodilnimi goriškimi deželani (gl. op. 452). Kmalu zatem sta Pankrac in Konrad Mlajši prenesla svoje težišče na Kranjsko, kjer se 1398 prvič omenjata kot gradiščana deželno knežjega gradu Jama (Predjama). Za Konradom je bil tržaški glavar tudi Pankrac. Trotter, *Die Burggrafen*, str. 35–36, 107 sl.; CDI IV, št. 957, 966, 972.

⁴⁹⁰ CDI IV, št. 957, 959; Cusin, *Il confine I*, str. 324–325.

⁴⁹¹ ... quod exportatio mercimoniorum de hac civitate versus partes Forojulii aut Goritiae et Carsorum non sit futura dampnosa, maxime cum in predictis partibus et locis stratae versus Tergestum omnibus patefiant, sine aliqua perscrutatione et stratarum inspectione seu custodia ... CDI IV, št. 962.

⁴⁹² ... si aliquis de Forojulio aut subditi comitum Goritiae et subditi domini de Walsee ac etiam comitis de Zillie voluerint exportare ... remaneat in libertate et discretionem dominorum Capitanei et Judicum ... CDI IV, št. 963; Cusin, *Il confine I*, str. 325.

⁴⁹³ Baum, *Die Grafen*, str. 229; Doblinger, *Die Herren*, str. 428.

⁴⁹⁴ CDI IV, št. 964.

⁴⁹⁵ Wakounig, *Dalmatien*, str. 120 (op. 413), 124.

⁴⁹⁶ Tolminska gastaldija, ki je zajemala Kobarid z dolino Nadiže skoraj do Breginja, ter na drugi strani segala do vključno Idrije, je patriarh 1379 zastavil mestu Čedadu za šest let, vendar se ni več vrnila v njegove roke. Leta 1419 je skupaj s Čedadom prišla pod oblast Benečanov. Gl. Kos, *Urbarji I*, str. 44–45.

⁴⁹⁷ Cusin, *Il Confine I*, str. 309 sl., 313 sl.; Paschini, *Storia III*, str. 158 sl., 168 sl.; Wakounig, *Dalmatien*, str. 123 sl.

Vzporedno se je začelo tudi osvajanje preostanka oglejskih posesti v Istri ter celotne Dalmacije. Milje so že leta 1418 sklenile z Benečani pakt o nevtralnosti, kar pa jih ni rešilo dokončne podreditve poleti 1420, ko sta se predala tudi istrska Labin in Plomin. Najdlje sta se upirala Buzet (1421) in sosednji grad Pietrapelosa (1422).⁴⁹⁸ Nevtralni habsburški Trst je, kot že novembra 1418 prehod ogrske vojske, maja 1421 s strahom gledal prehod beneške vojske pod markizom Tadejem d'Este na jug, za končno podreitev Istre. Nevtralen je bil tudi Rajnpreht Walsee s svojimi posestmi na Krasu in v Istri, ki se je poleti

Karta 4. Politična situacija okrog leta 1425. Goriški teritoriji so bili omejeni na goriško grofijo z ozkim pasom na Krasu. Pazinska grofija v Istri je bila habsburška, podeljena v zastavo gospodom Walsee (1407–1435). Grofje Celjski so bili vladarji kraških prelazov: Vipave, Postojne in Loža. Benečani so leta 1420 ukinili posvetno oblast oglejskega patriarha in zasedli Furlanijo, Tolminsko ter oglejske posesti v Istri (Slovenski zgodovinski atlas, str. 88).

1421 pritožil beneški sinjoriji nad veliko škodo, ki jo je utrpel s strani beneške vojske v istrskih krajih Draguč, Svetvinčenat, Zminj, Lindar, Vižinada, Završje, Kršan, Sovinjak, plasti na odpeljanih živalih.⁴⁹⁹ Največje ponižanje pa so poleg patriarha morali doživeti grofje Goriški.

V teku koncila v Konstanci je goriški grof Henrik julija 1415 – osebno je bil prisoten – od kralja Sigismunda slavnostno prejel državne fevde, na prvem mestu grofijo Goriško.⁵⁰⁰ A ta simbolična gesta v nadaljnjem poteku dogajanja ni pomenila nič. Grofa Goriška sta bila v nadaljevanju vojne do konca Sigismundova zaveznika in Ivan Majnhard je celo prišel v beneško ujetništvo. Po popolnem polomu v Furlaniji maja 1420 sta sklenila z Benečani mir, kljub temu pa so ti dve leti kasneje zasedli celo samo Gorico.⁵⁰¹ Goriška sta jim bila tako prepuščeni na milost in nemilost. Do zaključnega dejanja je prišlo 1. novembra 1424, ko je grof Henrik na trgu Sv. Marka v Benetkah od doža kot pravnega naslednika oglejskega patriarha kleče sprejel vse nekdanje oglejske fevde.⁵⁰² Vsi goriški teritoriji so bili sicer ohranjeni v prvotnem obsegu, a politični premiki so bili kljub temu kolosalni. Večstoletna posvetna oblast oglejskega patriarha se je sesula.⁵⁰³ Beneški teritorij se je pomaknil do meja habsburškega Trsta in Walsejskega Devina (ki je bil avstrijski fevd), Trst pa je v Furlaniji izgubil pomembno tržišče.⁵⁰⁴ Vpliv Luksemburžanov, ki ga je bilo v tem prostoru čutiti skoraj celo stoletje, se je razblinil, goriški je postal neznamenit, in ostali sta samo še dve velesili – pomorske Benetke ter kontinentalni Habsburžani. Na dokončni obračun pa je bilo potrebno počakati še dobrih 80 let. Ob popolnem premešanju kart v furlansko-kraško-istrskem prostoru so začeli Habsburžani, na čelu z Ernestom Železnim, igrati bistveno bolj aktivno vlogo na jugu svojih dežel. To se je pokazalo že konec leta 1423, ko se je Ernest v Radgoni pogodil s Hermanom Celjskim o vrnitvi vseh gospoств, ki so jih njegovi predniki podelili Celjskim v zastavo.⁵⁰⁵ Kot je zapisal neznani minorit v Celjski kroniki, je Herman vojvodi vrnil

⁴⁹⁹ Senato misti, Atti VI, str. 19–20 (1421 VI 28); Cusin, *Il Confine I*, str. 325, 327; Doblinger, *Die Herren*, str. 428–429.

⁵⁰⁰ Schwind, Dopsch, št. 169; Štih, *Groffe*, str. 17–18; Baum, *Die Grafen*, str. 228; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 355–356.

⁵⁰¹ Paschini, *Storia III*, str. 168–169; Wakounig, *Dalmatien*, str. 125.

⁵⁰² CDI IV, št. 988; Štih, *Groffe*, str. 18; Baum, *Die Grafen*, str. 230; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 356; Paschini, *Storia III*, str. 178.

⁵⁰³ Patriarh Ludvik se je umaknil k svojemu zaščitniku Hermanu Celjskemu in je imel naslednje desetletje rezidenco v Celju. Wakounig, *Dalmatien*, str. 126

⁵⁰⁴ Kosi, *Potujoči*, str. 56; Gestrin, *Trgovina*, str. 73 sl.

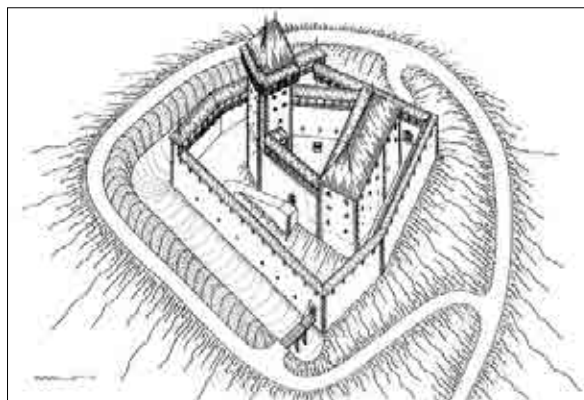
⁵⁰⁵ ... graf Herman ... herrscheften steten vesten merkhten und zehenden so er uns yetzund ledig gelassen und ingeantwurt hat die auch ir sez gewesen sind ... ÄRS, AS 1063, Žbirka listin, 1423 XII 19, Radgona (prepis CKSL); Štih, *Celjski grofje*, str. 241; Kosi, »Prometna politika«, str. 175.

⁴⁹⁸ CDI IV, št. 955, 973–978; De Francesci, *L'Istria*, str. 242 sl.; Cusin, *Il Confine I*, str. 314.

kar 14 gospostev, poleg Kranja, Kamnika, Novega mesta, Kostanjevice, Radgone tudi Postojno in še nekaj drugih.⁵⁰⁶ Med temi ostalimi je bila tudi Vipava. Herman je sicer z vračilom zavlačeval in še leto kasneje je Spodnjo Vipavo kot zastavno gospodstvo podelil svoji hčeri, goriški grofici Elizabeti,⁵⁰⁷ v Postojni pa je bil leta 1424 in še 1429 sodnik in mitničar njegov človek Mert s Smlednika.⁵⁰⁸ A najkasneje avgusta 1431 sta bili obe gospodstvi v rokah vojvode in kasnejšega cesarja Friderika III., ki je urejal razmere na novo pridobljenih posestih. Ker je prihajalo na gospodstvih v Postojni, Vipavi in na Krasu do sporov z goriškim grofom Henrikom glede sodišč, meja, deset in drugega, je ukazal svojim pooblaščenecem – glavarju v Trstu Hansu Velseggerju, kranjskemu deželnemu upravitelju Juriju Guštanjskemu, oskrbnikoma Andreju Herbersteinu v Postojni in Sigmundu Rettwegerju v Vipavi ter upravitelju v Trstu Bonomu, naj vodijo razgovore z goriškimi predstavniki in potem o zadevi razsodijo.⁵⁰⁹ Podobno navodilo so tržaški glavar ter oskrbnika v Postojni in Vipavi dobili leta 1433, ko je šlo za spore med tema gospodstvom na eni ter walsejskima Premom in Senožečami na drugi strani – nekaj pustih walsejskih kmetij naj bi se zamenjalo za deželnoknežje.⁵¹⁰ Naslednje leto je šlo konkretno za spor glede vasi Šembije na Pivki, ki je bila del premskega gospodstva Walseejevcev, ter opuščene vasi Nariče (*Noritschach*), ki je sodila v župo Knežak kot del gospodstva Postojna. Pogajali naj bi se z walsejskimi predstavniki – Janezom Rajhenburškim, glavarjem v Devinu, na Krasu in v Pazinu (*hawbtman zu Tibein, auff dem Charst vnd ze Mitterburg*), Janezom Gornjegrajskim, oskrbnikom na Premu ter Jakobom Ravnaherjem, oskrbnikom Gotnika.⁵¹¹

Z vrnitvijo Postojne in Vipave se je končala šestdesetletna vloga grofov Celjskih kot gospodarjev kraških prelazov, ki so jih zvesto varovali za svoje habsburške gospode. Kljub temu da se je sedaj njihov neposredni vpliv v tem prostoru zmanjšal, pa sta se goriška grofa, ob pomanjkanju kakršne koli opore s strani Habsburžanov, tesno navezala na Celjske kot svoje glavne zaveznike. Grof Henrik IV. je bil zet Hermana Celjskega – že od leta 1402 je bil poročen z njegovo hčerjo Elizabeto – leta 1437 pa je s Friderikom in Ulrikom sklenil še medsebojno dedno pogodbo.⁵¹² V primeru, da umre brez moških potom-

cev, je grofijo Goriško ter vsa ostala gospodstva – s 24 poimensko navedenimi gradovi – zapustil Celjskim. Med gradovi so omenjeni Gorica, Krmin, Vipolže, Rihemberk, Švarcenek, Novi grad *am Karst* ter Hašperk.⁵¹³ To dejanje pa je bilo le del širšega političnega konteksta, ki se je tedaj napovedoval. Tudi grofje Celjski so namreč prestopili med »velike« – le dobre tri mesece prej so bili v Pragi s strani cesarja Sigismunda povzdignjeni med državne kneze, grofija Celjska pa v državneposredno kneževino.⁵¹⁴ Vsi njihovi teritoriji so bili na poti, da se kot samostojna dežela izločijo iz habsburških dežel. Celjski in Habsburžani so bili na robu vojne in obe strani sta iskali zaveznike – prvi marca 1437 pri svojih sorodnikih Goriških, drugi pa tri mesece kasneje pri krških grofih Frankopanih. Pet bratov Krških je vojvodam Frideriku in Albrehtu v zavezniški pogodbi, ki naj bi trajala deset let, obljubilo pomoč s kar 1000 konjeniki na Kranjskem, v Slovenski marki, na Krasu in v Istri.⁵¹⁵ Še istega leta je izbruhnila huda fajda, ki je s prekinitvami trajala do leta 1443. Kraškega konca – kjer ni bilo več celjskih posesti – se ni dotaknila, ni pa obšla Loža. Že v zgodnji fazi spopadov je prišlo do habsburškega pohoda na celjski Lož, kateremu so se na konjih in peš pridružili avstrijski podložniki iz Postojne ter Istre. Naskok na trg ni uspel in branilci so z uspešnim izpadom porazili napadalce in jim zaplenili prapore ter precej orožja. Kasneje je sledil še en pohod na Lož, ki pa je bil uspešen – trg so kljub

Slika 23: Grad Lož. Poskus rekonstrukcije podobe gradu v 15. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III/2: Med Idrijo in Snežnikom*, Ljubljana 2006, str. 107.

⁵⁰⁶ *Die Freien von Saneck und ihre Chronik*, str. 156–157; Štih, *Celjski grofje*, str. 241; Kosi, »Prometna politika«, str. 176.

⁵⁰⁷ Gl. op. 419.

⁵⁰⁸ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1424 III 22; 1429 VII 13 (prepis CKSL).

⁵⁰⁹ ... *von wegen gerichte, pimerkch, zehent oder welherlay das ev in vnseren herrschefften Adelsperg, Wippach, auff dem Karst oder andern ennden* ... HHSStA, AUR, 1431 VIII 27, Innsbruck.

⁵¹⁰ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1434 VIII 5 (insert listine 1433 VI 21, Innsbruck); prepis CKSL.

⁵¹¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1434 VIII 5 (prepis CKSL).

⁵¹² Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 357–358; Baum, *Die Grafen*, str. 225.

⁵¹³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1437 III 17, Lienz (prepis CKSL). Pogodba je naslednje leto dobila legitimacijo tudi s strani kralja Sigismunda. Gl. Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 358.

⁵¹⁴ Štih, *Celjski grofje*, str. 243–245.

⁵¹⁵ ... *zehen ganncze Jare ... ze Krain, an der Winnischen march, auff dem Karst vnd zu Isterreich ... in zu hillf ziehen oder shikchen ... tausent mann, werlicher bezeugt ze rossen* ... Chmel, *Materialien I*, št. 27, str. 46; Štih, *Celjski grofje*, str. 247.

Slika 24: Prvotno goriški Novi grad na jugu Brkinov. Iz Valvasorjeve skicne knjige (posredoval dr. I. Sapač).

precejšnjim izgubam zavzeli ter požgali.⁵¹⁶ Vendar pa je Lož tudi po sklenitvi miru leta 1443 ostal v rokah Celjskih do izumrtja rodu 1456, ko je pripadel Habsburžanom. Morda v zvezi s temi dogodki so gospodje Šteberški, sicer že daleč od nekdanje slave in strahospoštovanja, ki so ga nekoč vzbujali v celotni regiji, med letoma 1444 in 1446 nazadnje izgubili tudi bližnji matični grad Šteberk, ki je 1446 že izpričan kot deželnoknežji urad.⁵¹⁷

Politična naveza Celjskih z Goriškimi in celjski vpliv v regiji pa še zdaleč nista izginila. Poleg veljavne dedne pogodbe iz 1437 je goriški grof Henrik leta 1443 sklenil novo zvezo s Celjskimi – njegov sin Ivan naj bi se poročil s hčerjo celjskega grofa Ulrika II., ki je na svojem dvoru prevzel tudi skrbništvo za mladega kneza. Nato se je začel politični pritisk kralja Friderika – oprt na avstrijsko plačilo za odkup bavarskega dela goriške dediščine (1392)⁵¹⁸ – za kar je na neuspešnih pogajanjih v Ljubljani 1449 terjal predajo kraških gradov Hašperka, Švarceneka in Novoga gradu.⁵¹⁹ V ozadju vladarjevega strahu je bil tajni dogovor, da bi Goriški s Celjskimi zamenjali svoje posesti na Goriškem za druge *in partibus Alemanie* – o tem so leta 1451 dobro vedeli tudi v Benetkah.⁵²⁰

⁵¹⁶ ... beschach ein zug von Oesterreich. Do machten sich auf die von Isterreich und von Adlspurg, die den von Oesterreich zugehören, und zugen für Laas zu ross und zu fuss und wolten den markt als im stegreiff mit einem sturm gewonnen ... darnach aber über etlich zeit do beschach aber ein zug für Laas, das wardt also gewonnen und ausgebrandt. *Chronik*, str. 86–87; Štih, *Celjski grofje*, str. 248; Šumrada, Nekaj iz srednjeveške zgodovine, str. 38.

⁵¹⁷ Šumrada, Šteberški, str. 56.

⁵¹⁸ Gl. op. 449.

⁵¹⁹ RKF 13, št. 153, str. 132; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 357, 360–361; Baum, *Die Grafen*, str. 234–239.

⁵²⁰ ... comes Cilie alias practicavit cum predicto comite ... accipiendi ea que tenebat in his partibus et dandi ei in concambium in partibus Alemanie ... Cusin, *Documenti*, št. 36, str. 58.

Celjski so očitno gojili velike ambicije v tej regiji. Z dedno pogodbo, ki so jo sklenili decembra 1451 še z Walseejci, bi pridobili celo mesto Reko – *vnser statt ze Sannd Veit am Phflam pey dem mer* – z vsem pripadajočim.⁵²¹ Vse omenjeno je pomenilo poseg neposredno v habsburške interese v severnem Jadranu in njegovem zaledju. Reka je bila poleg beneškega Kopra tu glavni konkurent Trsta.⁵²² Tudi zato si je cesar Friderik leta 1452 prizadeval pridobiti Benetke – sicer neuspešno – za vojaško zvezo proti Celjskim in Walseejcem – *contra comitem Cilie et dominos Valse*.⁵²³ Po smrti Henrika IV. leta 1454 je na čelo goriške hiše stopil mladi grof Ivan, ki je v začetku naslednjega leta sklenil medsebojno zavezniško pogodbo z Ulrikom Celjskim in tirolskim grofom Sigmundom, naperjeno prvenstveno proti cesarju Frideriku. Klavzule so zadevale pomoč v primeru napada na deželo enega ali drugega in obljubo o vzdrževanju miru, da bodo lahko podložniki varno potovali in trgovali.⁵²⁴ S smrtjo Ulrika Celjskega novembra 1456 pa je bilo celjske grožnje habsburškim interesom v širšem kraškem prostoru za vedno konec.

Kot je razvidno iz mnogih mirovnih sporazumov in zavezniških pogodb od 14. stoletja dalje, sta promet in trgovina postala izredno pomemben element visoke politike. V ozadju vsega so bili ekonomski interesi, temelječi na dohodkih od živahnega prometa in trgovine. Po beneški zasedbi Furlanije 1420 sta si resno stala nasproti le še beneška republika in Habsburžani in fokus konflikta se je osredotočil na dve pristanišči v Tržaškem zalivu – beneški Koper ter av-

⁵²¹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1451 XII 13 (prepis CKSL).

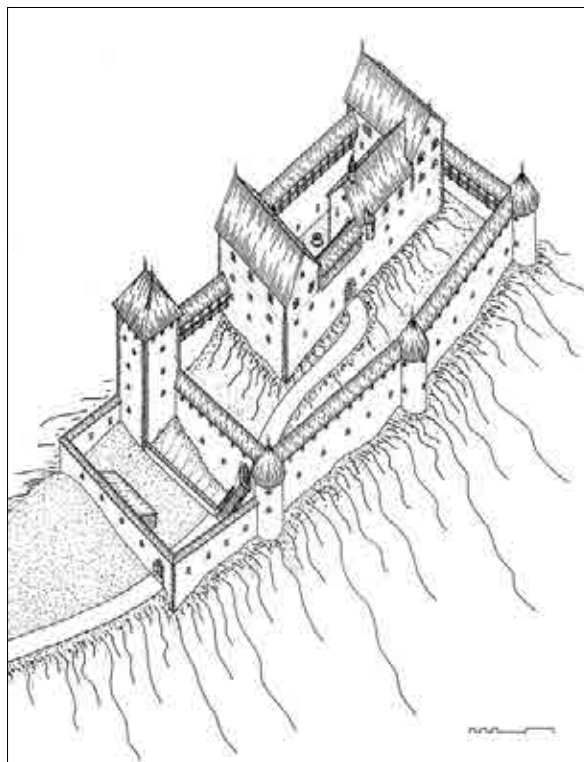
⁵²² Gl. Gestrin, *Trgovina*, str. 83 sl.

⁵²³ Cusin, *Documenti*, št. 38, 39.

⁵²⁴ MDC XI, št. 287; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 363; Baum, *Die Grafen*, str. 242.

strijski Trst. Začel se je ekonomski boj za trgovino iz notranjosti. Trst je imel na svoji strani gospodarje kontinentalnega zaledja in se je zavzemal za prisilno usmeritev trgovine na svoje pristanišče; Benetke pa so se zavzemale za svobodo kopenskih trgovskih poti, ki so omogočale prosperiteto njihovim istrskim mestom. Trst zaradi številnih problemov Habsburžanov v zaledju – nenazadnje v zvezi s Celjskimi – še do srede 15. stoletja ni dobil močnejše podpore svojih gospodov. Inicijativa je bila na strani same mestne komune in eden od ukrepov za poživitev trgovskih stikov je bilo povečevanje proizvodnje tržaške soli, ki je konkurirala beneškemu monopolu.⁵²⁵ Drugi ukrep pa je leta 1426 omogočila stalna finančna stiska Goriških. Tržaška komuna je od njih v zastavo prevzela veliko gospostvo Novi Grad v Brkinih⁵²⁶ in s tem dobila nadzor nad mnogimi potmi, ki so vodile tako v Trst in Koper kot preko Čičarije v beneška istrska mesta. Tja so takoj poslali posadko in v naslednjih letih učinkovito ovirali beneško trgovino.⁵²⁷ Leta 1439 je celo sam vojvoda Friderik opozoril meščane Trsta, da prebivalcev Kranjske, ki prihajajo z žitom, moko, mesom in drugo trgovsko robo, ne smejo siliti, da pridejo in prodajajo v Trstu, temveč imajo pravico iti kamorkoli in prodajati komurkoli.⁵²⁸ Začela se je prava ekonomska vojna in grofje Goriški so nadaljnje dogodke, čeprav na svojem teritoriju, lahko le pasivno opazovali. Do srede stoletja so se razmere bistveno nagnile v prid Trsta. Vojvoda in kmalu zatem kralj Friderik je začel utrjevati svojo neposredno oblast v zaledju in je pridobil tudi vrsto pomembnih prometnih oporišč. Že leta 1435 mu je bolj slučajno kot načrtno padlo v roke goriško gospostvo Planina oz. grad Hašperk. Bratje Jamski, nekdanji goriški ministrali, so bili namreč v sporu z goriškima grofoma glede starih pravic svoje rodbine. Ker več let ni prišlo do rešitve, je izbruhnila fajda in Jamski so 1435 zasedli Hašperk. Friderik je izkoristil priložnost in od njih oktobra za 5000 goldinarjev grad odkupil.⁵²⁹ Planina je bila za Goriške trajno izgubljena in vojvoda je imel že leta 1439 tam svojega oskrbnika, ki je pobiral mitnino.⁵³⁰

Sledil je Novi grad, formalno še vedno goriški, a v zastavi Tržačanov. Leta 1449, po sporih in medsebojni vojni med Trstom in Walseejci, so slednji zasedli Novi grad. Ob pomiritvi na Dunaju vpričo kralja Fri-

Slika 25: Obsežna zasnova goriškega gradu Hašperk pri Planini, ki ga je 1435 zasedel vojvoda Friderik IV. Od gradu do danes ni ostalo skoraj nič. Poskus rekonstrukcije podobe gradu v 16. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III/1: Med Planino, Postojno in Senožečami*, Ljubljana 2006, str. 17).

derika pa je ta zahteval predajo gradu, kar se je tudi zgodilo. Kmalu zatem ga je do preklica podelil nazaj mestu Trst, ki naj bi ga upravljalo v imenu vladarja in njegovih naslednikov – *ad tendendum gubernandum et regendum fideliter nostro ac heredum nostrorum nomine*.⁵³¹ Kralj si je tako prisvojil tudi Novi grad, ki nikoli več ni videl svojih pravih lastnikov Goriških. To dokazuje popolno nemoč goriških grofov, ki niso imeli več nobenega vpliva na dogajanje na Krasu. Leta 1456 je sledila še pridobitev dotedaj celjskega Loža,⁵³² ki ga je Friderik – sedaj že cesar – maja 1461 skupaj z dohodki urada in trškega sodišča dal v zastavo svojemu zvestemu tržaškemu škofu Antoniju

⁵²⁵ Gestrin, *Trgovina*, str. 73 sl.; Kosi, *Potujoči*, str. 56; Luger, *Kaiser*, str. 15.

⁵²⁶ CDI IV, št. 1000.

⁵²⁷ Gestrin, *Trgovina*, str. 76–79; Luger, *Kaiser*, str. 15.

⁵²⁸ CDI IV, št. 1027; GZL III, št. 52.

⁵²⁹ Trotter, *Die Burggrafen*, str. 45–48; Bizjak, *Ratio*, str. 136–137.

⁵³⁰ Na pritožbo ljubljanskih meščanov je leta 1439 Friderik ukazal oskrbniku na Hašperku Mihaelu Rajhenburškemu, naj ne uvaja novotarij in zvišuje mitnine (GZL III, št. 51). Leta 1453 pa je sporočil svojemu oskrbniku, naj uvede novo mitnino za popravilo razrušenega kamnitega mostu *zu der Albm vnder dem Hasperg*, ki močno ovira tovarnike in druge popotnike. GZL III, št. 62.

⁵³¹ ... occasione tractatum ex parte differentiarum inter quodam Reinpertus de Valse ex una et ... commune civitatis nostre Tergestine partibus ex altera vertentum habitorem Castrum novum sive castrum nove domus super Carstis positum, nobis de manibus ipsius de Valse assignatum ac traditum fuit ... Cusin, Documenti, št. 44, str. 69; RKF 13, št. 132, str. 121; Doblinger, Die Herren, str. 453–454.

⁵³² Cesar je oskrbništvu v Ložu skupaj s trškim sodstvom leta 1457 podelil Martinu Schnitzenbaumerju z Iga (RKF 13, št. 379, str. 245). Leta 1460 mu je na tem mestu sledil Herman Rauber. HHStA, AUR, 1460 II 13, Dunaj (prepis CKSL).

Goppu.⁵³³ Dotedaj so razmere dozorele in junija 1461 je cesar, ravno na iniciativo tržaškega škofa, podelil Trstu obsežen privilegij, ki je legalno omogočal izvajanje ukrepa prisilne poti in skladiščenja.⁵³⁴ Komunij je za pet let oz. do nadaljnjega prepustil tržaško glavarstvo, dohodke od pristanišča in sodstva, gradova Mokovo in Prosek, ki sta branila mesto, mitnici Mokovo in Klanec pri Kozini, ter *de speciali gratia* dovolil preselitev obeh mitnic v mesto – *concedimus Mutam nostram in Mocho et Peterclanec in civitatem tergestinam transponere*.⁵³⁵ Prehod skozi mitninske postaje je bil obvezen in trgovci ter tovarniki so do tedaj po plačilu mitnine na teh dveh tržaških mitnicah lahko nadaljevali pot v Koper in druga beneška mesta. Sedaj pa je bilo mitnino potrebno poravnati v Trstu in vsa trgovina, namenjena v beneško Istro oz. dalje v Benetke, je tako morala skozi mesto, kjer je bilo potrebno robo tudi nuditi na prodaj (»skladiščno pravo«).⁵³⁶ Tržačani so to dosledno začeli izvajali in že julija 1461 so se predstavniki Kopra, Pirana in Izole pritoževali v Benetkah, da morajo potniki iz ogrskih in nemških krajev (*de partibus Hungarie aut Alemanie*) oziroma iz krajev nad Novim gradom (*supra Castrum Novum*) potovati skozi Trst, če hočejo k njim.⁵³⁷ Beneški dož je prepovedal vsem podložnikom republike trgovske stike s Trstom in svojim istrskim mestom ukazal pomorsko blokado mesta.⁵³⁸ Postavljeni so bili vsi pogoji za vojaški spopad.

Po poskusu pogajanj leta 1462 se je šele spomladi 1463 začela prava vojaška akcija. Februarja so iz Kopra poslali 80 konjenikov, da so zasedli goriške kraje Švarcenek, Lokve in Kačiče »na glavni cesti iz zgornjih krajev proti Trstu« (*strata magistra*). Tu naj bi zgradili utrdbo (*bastita*), iz katere bi lahko nadzorovali in blokirali promet proti Trstu. Za stroške gradnje so bili dolžni prispevati tako Koper kot Piran, Izola in Milje.⁵³⁹ Beneška flota je medtem blokirala mesto z morja, kopenska vojska pa je julija začela obleganje, ki je trajalo do srede novembra.⁵⁴⁰ Cesar Friderik

je pozval Jurija Črnomaljskega, glavarja Postojne in Krasa, ter vrsto drugih svojih uradnikov na Kranjskem k zbiranju sil za pomoč Trstu, skušal pa je tudi v maniri Sigismunda Luksemburškega organizirati široko koalicijo za gospodarsko blokado Benetk.⁵⁴¹ O obrambi Trsta s pomočjo Kranjcev podrobno poroča zelo malo znan vir, rimana kronika »*von de statt Triest*« Mihaela Beheima, pesnika na dvoru cesarja Friderika, nastala leto ali dve po dogodkih. Njegov glavni vir je bil Veit Perl s Frankovske, ki je bil med dogajanjem v mestu in je sodeloval pri obrambi. Kronika tako vsebuje dragocene podrobnosti, tudi glede kronologije.⁵⁴² Orambo mesta je konec avgusta prevzel Jurij Kozjaški, prej oskrbnik kranjskega Čušperka, ki je postal tržaški glavar.⁵⁴³ Prvega oktobra se je v mesto pod vodstvom Gašperja Črnomaljskega in Friderika z Vogrskega prebila okrepitev 800 oboroženih mož (*werliche man*) skupaj s 1000 pomožnimi silami kmetov.⁵⁴⁴ Nove okrepitev z udeležbo mnogih vodilnih kranjskih plemičev (Apfaltrer, Lamberger, Rauber, brata Luegerja/Jamska) so se v začetku novembra zbirale v Vipavi. Še preden pa so lahko doprinesle k spremembi položaja na bojišču, so se v Benetkah začela pogajanja, ki so 17. novembra 1463 pripeljala do sklenitve miru.⁵⁴⁵ Ta je bil za Trst skrajno neugoden. Benečanom so morali prepustiti mitnico Mokovo ter gradove Mokovo, Socerb ter Novi grad s pripadajočim gospostvom, ki je zajemalo velik del Brkinov.⁵⁴⁶ S tem so Benečani dobili v svoje roke precejšen del bližnjega tržaškega zaledja, ravno tisti del, ki je prej omogočal Tržačanom izvajanje prisilnosti ceste v Trst. Ta ukrep je bil sedaj onemogočen in v mirovni pogodbi tudi formalno ukinjen.⁵⁴⁷ Tovorniki na poti proti obalnim mestom so ponovno dobili svobodo izbire tržišča, cesta je bila odprta in svobodna (*strata remanet libera et aperta*), kar je bil tudi glavni beneški cilj, da so začeli vojno. Trstu sta bila tudi prepovedana izvoz soli po morju ter prodaja beneškim podložnikom, pod grožnjo, da jim bodo v nasprotnem porušili tržaške soline. S tem je mesto precej izgubilo na svoji gospodarski funkciji.

Goriški grofje pri dogajanju okrog Trsta 1463 niso imeli popolnoma nobene besede več. Sicer so jim Be-

⁵³³ HHStA, AUR, 1461 V 22, Lož (prepis CKSL); Tamaro, Documenti inediti, str. 31.

⁵³⁴ O prisilnosti cest in skladiščni pravici Kosi, *Potujoči*, str. 174 sl.

⁵³⁵ HKA, Urkunden, 1461 VIII 1; CDI IV, št. 1115; Luger, *Kaiser*, str. 16.

⁵³⁶ Po besedah beneškega doža: ... *mercatores venientes de partibus superioribus ad loca nostra, et e contra de locis nostris Istrie accedentes ad loca superiora cum mercationibus vel aliis rebus teneantur transitum facere per dictam Civitatem Tergesti, et in ea stare per certum spacium*. CDI IV, št. 1116; Luger, *Kaiser*, str. 22.

⁵³⁷ ... *astringuntur quicumque venientes de partibus Hungarie aut Alemanie sive de locis sitis de supra Castrum Novum ... ad loca et terras nostras ... et similiter accedentes de terris et locis ad partes superiores, ad faciendum iter per Tergestum ...* Senato mare, str. 262–263 (1461 VII 30).

⁵³⁸ CDI IV, št. 1116. Dož se je januarja 1462 pritožil podestaju Kopra, da je pomorska blokada Trsta nezadostna. CDI IV, št. 1118; Luger, *Kaiser*, str. 23.

⁵³⁹ ... *ad allogiandum in locis Suertcenich Corgnalis et Caciti Comitibus Goricie super strata magistra qua ex partibus superioribus venit Tergestum*. CDI IV, št. 1128, 1130.

⁵⁴⁰ Luger, *Kaiser*, str. 23 sl.

⁵⁴¹ Luger, *Kaiser*, str. 27 sl.

⁵⁴² Podrobno Luger, *Kaiser*, str. 25.

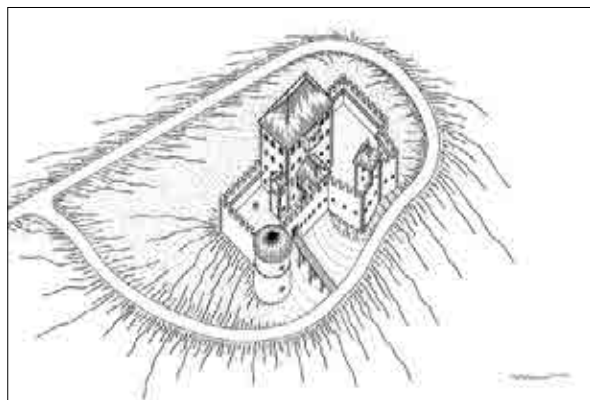
⁵⁴³ Funkcijo tržaškega glavarja je opravljal še do konca leta 1464. CDI IV, št. 1145; Luger, *Kaiser*, str. 35.

⁵⁴⁴ Luger, *Kaiser*, str. 29. To se približno ujema z navedbami milanskega odposlanca v Benetkah, ki je avgusta omenjal 2000 konjenikov, namenjenih kot cesarjevo pomoč Trstu. Cusin, Documenti, št. 52, str. 77.

⁵⁴⁵ Luger, *Kaiser*, str. 29–32; Gestrin, *Trgovina*, str. 78–79.

⁵⁴⁶ ... *Castrum Novum, castrum Mocho, et Bastita sive Crota Sancti Seruuli cum omnibus territoriis ...* CDI IV, št. 1140.

⁵⁴⁷ ... *quod strata remaneat libera et aperta ... et nullo modo forma vel ingenio mussolati aut alii quicumque sint venientes de partibus superioribus, vel aliunde, et redeunt, possint compelli aut adstringi contra eorum voluntatem eundi magis ad unum locum quam ad alium, sed omnes libere ire permittantur quo volent ...* CDI IV, št. 1140.

Slika 26: Novi grad. Gospostvo iz izjemnim prometnim pomenom so leta 1461 zasedli Benečani (do 1508). Poskus rekonstrukcije podobe gradu v 16. stoletju (Igor Sapač, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III/3: Porečje Reke z Brkini, Ljubljana 2007, str. 93*).

nečani marca 1464 vrnili zasedeni grad Švarcenek,⁵⁴⁸ a trajno so izgubili Novi grad. Kras je postal poligon le dveh sil – cesarja in Benetk. Beneški teritorij se je s pridobitvijo Novega gradu razširil v samo jedro Krasa. Na drugi strani je cesar Friderik v naslednjih letih uspel nekajkratno povečati svojo kraško posest. Brata Walsee sta si junija 1464 razdelila družinsko dediščino – Volfgangu so pripadli mesto Reka z mitnico, kaštela Veprinac in Moščenice, mesto Kastav z mitnico v Klani, grad Gotnik ter gospostvo Šembije, kar vse je ležalo na Krasu – *die alle gelegen sein am Karst*.⁵⁴⁹ Brat Rajnpreht V. pa je dobil na Krasu gradova Zgornji in Spodnji Devin z mitnico, grad in kaštel Senožče z mitnico in grad Prem.⁵⁵⁰ Wolfgang, ki je bil brez otrok, je svoj del s pogodbo že septembra 1465 zapustil cesarju Frideriku in ko je oktobra naslednje leto umrl so vladarju pripadle velike posesti ob Kvarnerju vključno z Gotnikom in Šembijami.⁵⁵¹ Na njegov pritisk je nato leta 1470 tudi Rajnpreht pristal, da mu proda svoj del, kar se je marca 1472 tudi zgodilo.⁵⁵² Cesar Friderik je s tem dokončno obvladoval Kras.

Tako so se politične razmere v zaledju primorskih mest ustalile, kar bi lahko poživilo trgovske stike. Vendar se je leta 1469 začelo obdobje najhujših tur-

ških vpadov na Slovensko, ki so prizadeli tudi Kras, Istro in celo Furlanijo. Turki so v letih 1470–1501 kar osemkrat prodrli na ozemlje Trsta in ostalih mest na obali ter šestkrat v Furlanijo.⁵⁵³ Glavni poti sta vodili s Hrvaške mimo Grobnika po Podgrajskem podolju na Tržaško ter dalje proti Tržiču in Furlaniji ali pa preko Kranjske in po Vipavski dolini proti Gorici. Do največjih vpadov v Furlanijo je prišlo v letih 1472 in 1477, vendar je bilo širše območje Krasa tudi v ostalih letih precej prizadeto, kar je vestno beležil koroški kronist Jakob Unrest.⁵⁵⁴ Septembra 1472 je velika turška vojska vdrla mimo Trsta in Tržiča v Furlanijo ter oplenila tudi širšo okolico Gorice. Benečani so se odzvali učinkovito. Na goriškem ozemlju – grof Lenart je leta 1465 kot njegovi predniki prevzel fevde od beneškega doža – so zasedli več krajev ob Soči, med drugim Fojano, Gradišče in Majnice ter mostišče pri goriškem mostu čez Sočo, in tu zgradili vrsto utrdb.⁵⁵⁵ Predvsem Gradišče je do 1479 postalo močna protiturska trdnjava in obenem tržno središče.⁵⁵⁶ Poleti 1476 so Turki vpadli iz Kranjske preko Blok, Cerknice in Postojne v Vipavsko dolino do Gorice, na povratku pa so še zavzeli Lož in ga požgali.⁵⁵⁷ Naslednje leto oktobra–novembra je sledil največji vdor v Furlanijo. Bil je prvenstveno udarec proti beneški republiki kot del medsebojne vojne, ki je potekala v Albaniji. Kljub beneškim posadkam v gradovih od Novega gradu, Socerba in Mokovega do trdnjav ob Soči so brez težav prišli čez soški most in prodrli v Furlanijo do Tilmenta in celo Piave, kjer so požgali več kot 100 vasi.⁵⁵⁸ Spomladi 1478 naj bi v Istro in Furlanijo prišlo celo 30.000 Turkov, vendar so bili tokrat Benečani dobro pripravljeni in oskrbljeni v trdnjavah, zato se je turška vojska usmerila ob Soči navzgor preko Kobarida, Bovca in Predela na Koroško. Januarja 1479 je prišlo do sklenitve miru, kar je kraškemu območju prineslo precejšnje olajšanje.⁵⁵⁹ S

⁵⁵³ Jug, *Turški napadi*, str. 14–29; Gestrin, *Trgovina*, str. 50–51; Czoernig, *Das Land Görz*, str. 565.

⁵⁵⁴ Novembra 1471: *chumen die Turckhen an der Kast an vill enndt und sunder, was enhalben der Wippach was, haben sy wasst verbert ...*; poleti 1474: *hat der Turckh ... einen grossen tayl an dem Kast verprannt und an lewt und guet perarwbt ...*; aprila 1475: *haben auf dem Kast einen unmasygen grossen schaden gethan mit landtverfuerung, rawb und prannndt ...*; oktobra 1476: *darnach sind ... wider auffgezogen an den Kast gein Reynn und an vill enndten am Kast haben sich grossen schaden getan an lewtd und guet*. Unrest, str. 37–38, 43, 47, 66; Jug, *Turški napadi*, str. 15, 18, 19, 21.

⁵⁵⁵ Jug, *Turški napadi*, str. 15; Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 368; Czoernig, *Das Land Görz*, str. 565.

⁵⁵⁶ Goriški grof Lenart se je leta 1495 pritožil cesarju, da trgovci odhajajo v Gradišče, ki ima tudi novo skladiščno pravico (*ain neue niederleg zu Gradisch*), kar škoduje Gorici, ki ima že od nekdaj pravico skladiščenja. HHStA, AUR, 1495 III 24 (prepis ČKSL).

⁵⁵⁷ ... *das her zoch wider von dem Kast gen Lasst. Do gewunen sy den marckht, das volck alles daraus gavangen und hingefuert wardt und der marckt ausgebrannt ...* Unrest, str. 63; Jug, *Turški napadi*, str. 20.

⁵⁵⁸ Jug, *Turški napadi*, str. 22–23.

⁵⁵⁹ Jug, *Turški napadi*, str. 24–25, 28–29.

⁵⁴⁸ ... *custodiam castris Svercerzenich magnifici domini comitis Gortie ... contenti fuimus et deliberavimus illud restituere dicto comiti facere ...* CDI IV, št. 1143.

⁵⁴⁹ ... *geslos vnd Stat zu Sand Veyt am Pflawm mitsambt der marwt, item das geslos Gutenegk ... item die stat Kesstaw ... die marwt zu Klan ... kassel amber vnd herschaft Sabinach am perg Sand Vieach, Veprinitz vnd Muschanitz die alle gelegen sein am Karst*. HHStA, AUR, 1464 VI 24.

⁵⁵⁰ ... *das geslos Ober vnd Nider Tibein mitsambt der marwt ... geslos vnd kassel Senosetschach mitsambt der maut daselbs item das geslos Prem ... die alle gelegen sein an dem Karst* (kot v op. 549).

⁵⁵¹ Doblinger, *Die Herren*, str. 477, 482; Trotter, *Die Burggrafen*, str. 53; Luger, *Kaiser*, str. 13, 38.

⁵⁵² HHStA, AUR, 1472 III 12; Doblinger, *Die Herren*, str. 490–492; Trotter, *Die Burggrafen*, str. 53; Luger, *Kaiser*, str. 13, 38.

smrtjo sultana Mehmeda II. leta 1481 so se razmere umirile in 1483 je tudi ogrski kralj Matija Korvin sklenil s Turki premirje. Svoje načrte je usmeril v poravnavo računov s cesarjem Friderikom III., kar je leta 1485 Krasu prineslo popolnoma nepričakovan vdor ogrske vojske. Vir, ki govori o tem, je izredno zanimiv, ker ilustrira tudi upravno strukturo Krasa v tem času. Novembra 1485 so Lenart Herberstein, glavar Postojne in Krasa, Jurij Elacher, glavar v Devinu, ter Jurij Lamberger, oskrbnik Ortneka, izstavili cesarju račun za stroške ob ogrskem vpadu ter mu obenem poročali o dogajanju. Ko je tržaški glavar Gašper Ravbar prejel novice o namenu Ogrov se je obrnil na omenjene s prošnjo, da pošljejo v Trst okrepitev. Nikolaj iz Vipave je prišel z 32 najemniki in služil šest tednov. Iz postojnskega glavarstva je prišlo 120 kmetov, ki so jih plačali delno v hrani in delno denarju. Iz Planine, Hašperka in Jame je prišlo 65 kmetov, iz Završja in Momjana v Istri pa 56, ki so služili tri tedne. Devinsko glavarstvo je dalo 20 kmetov in najelo še deset ladij (brigantin) za dva tedna. Oskrbnik na Planini je za obrambo gradov Hašperka in Jame najel 16 najemnikov. Stroški v celoti so bili namenjeni za oskrbo branilcev z mesom, vinom, kruhom, lesom, ovsom, senom in slamo. Posebej je bil nabavljen soliter za pripravo smodnika v Trstu. Stroški so šli tudi za sle po kopnem in morju, ki so šli k vojvodi Sigmundu, k beneškemu dožu, trikrat v Pordenone, Pazin in na Reko ter k podestajem v Rovinj, Pulo in Ancono. 24. septembra se je res začel ogrski pohod pod vodstvom slavonskega bana ter Jakoba Szekelija (glavarja tedaj zasedenega Ptuja) preko Metlike, Kočevja, Ribnice in Postojne proti Trstu. Ker napad na mesto ni bil več presenečenje in je bil Trst dobro branjen, so zavzeli stolp pri Proseku in se nato utaborili pri Štivanu. Szekeli se je s 1000 možmi napotil proti Pordenonu, po morju pa sta ga spremljali dve ladji z nekaj sto pešci in ognjenim orožjem. Ker ta pohod ni uspel, so se vrnili in vojska se je 4. oktobra pobrala nazaj, od koder je prišla.⁵⁶⁰

Kljub negotovostim v času turške groznje se je trgovska menjava med slovensko notranjostjo in Primorjem bolj ali manj redno nadaljevala in prav tako konkurenca med beneškimi mesti in habsburškim Trstom. Leta 1478 je cesar Friderik ponovno začel uveljavljati obveznost ceste skozi Trst. Ker so tovarniki z žitom na poti v beneško Istro uporabljali cesti skozi Mokovo in Novi grad (ki sta bila pod beneško zasedbo) namesto skozi Trst, kar je cesarsko komoro prikrajšalo za dohodke od tržaškega žitnega skladišča, tehtnice in mitnice, je vladar ukazal tržaškemu glavarju, da morajo izdajati tovarnikom potrdila (bolete), da so šli na Beneško skozi Trst – *dis strass durch Triest seien gefarn* –, kar so morali kasneje pokazati oskrbnikom v Ložu, Postojni ali Vipavi, drugače so

jim robo lahko zaplenili.⁵⁶¹ Na pritisk Benečanov je cesar sicer leta 1486 s pogodbo ponovno obljubil, da je cesta iz Kranjske v Istro svobodna in odprta vsem trgovcem in drugim,⁵⁶² a do 1489 je dejansko še zaostрил privilegij Trstu in zahteval, da gre vsa roba, namenjena na Beneško, skozi tržaško mitnico.⁵⁶³ Tozadevne privilegije je mestu kasneje potrjeval tudi cesar Maksimiljan, leta 1499 pa je bil na novo organiziran tudi zapleten mitninski sistem, ki je dovoljeval pot po drugih poteh, a ob obveznem plačilu postojnske, senožeške in tržaške mitnine, kateri bi se sicer ognili.⁵⁶⁴ Vse poti so vodile h končnemu vojaškemu obračunu med obema silama.

A med njima je še vedno stal goriški grof Lenart z grofijo Goriško, ki je zajemala precejšen pas na matičnem Krasu od Dornberka in Rihemberka do Švarceneka (karta 4). V primežu dveh velesil je kljub vsemu uspel obdržati ravnotežje s tem, da se je 1480 oprl na tretjo – ogrskega kralja Matijo Korvina, ki mu je v primeru ogroženosti obljubil vojaško pomoč. Ob tem diplomatskem uspehu se je ob črti beneških trdnjav na prehodih čez Sočo, ki so jih postavili na goriškem ozemlju (zlasti Gradišče),⁵⁶⁵ začel bolj suvereno zopredstavljati Benečanom in ovirati trgovino, kar je leta 1486 skoraj pripeljalo do vojne. V tem času pa je niti avstrijske politike za starim cesarjem Friderikom že prevzemal mladi kralj Maksimiljan, ki je imel v Italiji sveže in velike ambicije. Grofija Goriška s prehodi čez Sočo je v njih igrala veliko strateško vlogo. Enako strateško vlogo je igrala za beneško republiko, ki bi si z njeno pridobitvijo zaokrožila in utrdila teritorij na meji s cesarstvom. Začelo se je desetletje diplomatskega boja za goriško dediščino.⁵⁶⁶ Kljub temu da so bila goriška ozemlja na Krasu že povsem obkrožena s cesarjevimi gospostvi (Devin, Vipava, Senožeče) ter beneškim ozemljem (Novi grad), je grof Lenart še samostojno razpolagal s svojimi posestmi. Še leta 1489 je Janezu z Novega gradu podelil fevde njegovega deda. Temu so bili zaplenjeni, ker je bil grofu dolžan za upravo gradu, urada in sodišča Švarcenek ter mitnice, urada in sodišča Lokev. Razpolagal je tudi v fevdi v gospostvu Novi grad, čeprav so sam grad zasedli Benečani. Tako je lahko bratom Novo-

⁵⁶¹ Chmel, *Urkundliches*, št. 129, str. 122; Gestrin, *Trgovina*, str. 87. Premeteni kranjski tovarniki so takoj izumili način, kako se „legalno“ izogniti plačilu tržaških dajatev. O tem CDI IV, št. 1198 (1478 II 22).

⁵⁶² ... *quod strata que ex partibus superioribus et Carnioliae versus Istriam ducit, esse debeat et sit in futurum patens et libera omnibus mercatoribus at aliis eundi et redeundi cum omnibus victualibus, bladis et rebus suis* ... CDI IV, št. 1236; Gestrin, *Trgovina*, str. 88.

⁵⁶³ Znano iz cesarjevega mandata oskrbniku Fridrihštajna glede njegovih podložnikov: ... *was sy furan kauffmansgut auf das Welbisch furn, das sy damit gen Triest komen und unns mautt und furfartht, als sich geburt, davon betzallen*. Schwind, *Dopsch*, št. 226, str. 417.

⁵⁶⁴ Gestrin, *Trgovina*, str. 88 sl.

⁵⁶⁵ Gl. op. 556.

⁵⁶⁶ Wiesflecker, *Die politische Entwicklung*, str. 371–384.

⁵⁶⁰ HHStA, AUR, 1485 XI 27 (prepis CKSL); objava Tamaro, *Documenti inediti*, str. 42–44.

grajskim 1489 podelil dvora po Novim gradom ter hube v Račicah, Starodu, Povžanah in Hotični – *alles in newnharwser gericht auff dem Karst gelegen*.⁵⁶⁷ Kralj Maksimiljan je v začetku 1490-ih let uspel navezati pristne odnose s starim goriškim grofom, ki je bil brez otrok, in je vse napore usmeril v sklenitev dedne pogodbe, ki je goriškemu ostala še kot edini diplomatski adut. Z Benečani pa se je kralj 1493–1495 že neposredno pogajal o bodoči delitvi goriške grofije. Grof Lenart je kralju oziroma avstrijskim posadkam najprej odprl svoje preostale furlanske gradove (Krimin, Belgrado, Codroipo, Castelnovo, Latisano), februarja 1497 pa jih je s pogodbo dokončno prepustil, v zameno pa od Maksimiljana dobil Vipavo ter nekaj gospostev na Zgornjem Koroškem.⁵⁶⁸ Negotovosti je bilo konec s smrtjo goriškega grofa v Lienzu 12. aprila 1500, ko je tik pred smrtjo določil za dediča kralja Maksimiljana. Že 20. aprila je kranjski deželni glavar Viljem Turjaški s 30 konjeniki zasedel grad in mesto Gorico ter prevzel celotno grofijo za kralja Maksimiljana.⁵⁶⁹

Usoda slovenskega Primorja ob koncu srednjega veka je bila zatem odločena na bojnem polju. Maksimiljanova vojna z Benetkami v letih 1508–1516 je imela izjemen vpliv na širše območje Goriške, Krasa in Istre, ki ga tukaj v podrobnostih ne moremo predstaviti. Sicer je bilo to bojišče le obrobni del velike vojne v severni Italiji, ki je bila ena najobsežnejših in uničujočih v Evropi pred 30-letno vojno, in v katero so bile vpletene sile od Avstrije do Francije in Španije. V začetku vojne 1508 so Benečani zasedli vse ozemlje do kraških prelazov vključno z Gorico, Devinom, Trstom, Vipavo, Postojno, Reko in Pazinsko grofijo v Istri. Š protitudarcem naslednje leto so avstrijske sile pridobile vse nazaj, zasedle beneški Tolmin, leta 1511 Gradišče ob Soči in začasno celo Videm in Čedad. Izčrpavajoča vojna, v kateri so Benečani 1510 oplenili in požgali Reko, se je vlekla do premirja leta 1516 (dokončen mir 1521).⁵⁷⁰ Končni rezultat je bil, da so bili k habsburškim deželam priključeni zgornje Posočje (Bovec, Kobarid, Tolmin, Idrija), Gradiška z Gradiščem ob Soči in Oglejem, na Krasu pa gospostvi Novi grad in Socerb. Tako so bile za nadaljnja tri stoletja zarisane zahodne meje habsburških dežel na Slovenskem.⁵⁷¹

Dežela Kras ?

Na koncu naj opozorim še na zapleten pravno-

zgodovinski problem, ki bi zahteval samostojno razpravo, zato bom le izpostavil nekaj dejstev. Kot je bilo prikazano, je Kras najkasneje od druge polovice 13. stoletja imel lastno identiteto poleg sosednjih pokrajin Furlanije, Istre in Kranjske. Ne omenja se več kot del katere koli druge pokrajine, temveč samostojno – v nešteti virih je govora o dogajanju na Krasu, občasno tudi o prebivalcih, Kraševcih. V teku 14. stoletja je tako v Furlaniji kot na teritorijih goriških grofov in na Kranjskem prišlo do oblikovanja dežel v ustavno-pravnem smislu – političnih tvorb z upravno/pravno strukturo in sestavnimi elementi kot so deželno pravo, deželno plemstvo (»deželani«), deželno plemiško (»ograjno«) sodišče, upravni organi (deželni glavar idr.).⁵⁷² V Furlaniji se je razvila dežela oglejskega patriarha, v virih imenovana kar *Patria*, na Goriškem in na Krasu pod goriško oblastjo je nastala grofija Goriška, v notranji Istri pa tako imenovana Pazinska grofija goriških grofov.⁵⁷³ K določeni deželi so nemalokrat sodili tudi ločeni teritorialni sklopi, ki so imeli istega gospoda. Tako sta bili gospostvi Vipava in Lož v času oblasti oglejskega patriarha v prvi polovici 14. stoletja nedvomno del dežele Furlanije, saj sta bili zastopani v furlanskem parlamentu (npr. 1327, 1352).⁵⁷⁴ Tu je veljalo furlansko pravo; patriarh je na primer na Loškem leta 1269 podeljeval fevde *iuxta consuetudinem Aglegensis provincie*, torej po oglejskih pravnih običajih.⁵⁷⁵ Po prenehanju oblasti patriarha in nastopu drugih gospodov se je vez s Furlanijo nedvomno prekinila, ostali pa so morda sledovi furlanskih pravnih običajev. V Vipavi pod oblastjo celjskih grofov leta 1387 je upravitelj Katarine Celjske v sporu glede posesti razsojal *mit landez gewizzzen vnd nach landez rechten ze Wippach*, oziroma *mit dem rechten nach landez sytten vnd gewonhait alz in die gemain vnd daz lantvolk ze Wippach derfunden hat*. Govora je torej o »deželnem pravu na Vipavskem« oziroma o »pravu po deželnih običajih, kot so se oblikovali v vipavski skupnosti«. Podrobnosti o tem sicer ne poznamo, lahko pa domnevamo vpliv furlanskega prava. Vsaj toliko zanimiv je primer s sosednjega gospostva Postojna, ravno tako iz časa oblasti grofov Celjskih. Prodaja hiše v trgu Postojna je leta 1429 potekala *nach kauff vnd lanndesrechten am Karst*, torej nič manj kot po kraškem deželnem pravu.⁵⁷⁷ To ni bil osamljen primer. Goriški vazal Gašper z Novega gradu je 1440 dobil ženino doto *als heyratguets recht vnd landesrecht am Karst ist*.⁵⁷⁸ Torej je obstajalo neko specifično pravo za kraško regijo, na

⁵⁶⁷ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1489 III 10 (dve listini; prepisa CKSL).

⁵⁶⁸ Wiesflecker, Die politische Entwicklung, str. 376–382; Baum, Die Grafen, str. 285. Vipava je bila kasneje po Maksimiljanovi vojni z Benetkami šele ok. leta 1528 dokončno priključena Kranjski. Gl. Hauptmann, *Nastanek*, str. 148.

⁵⁶⁹ Wiesflecker, Die politische Entwicklung, str. 380–382; Baum, Die Grafen, str. 291.

⁵⁷⁰ Podrobno Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, passim.

⁵⁷¹ Gl. *Slovenski zgodovinski atlas*, karta na str. 99.

⁵⁷² Podrobno Nared, *Dežela*, str. 55 sl., 96 sl.

⁵⁷³ Za goriške teritorije gl. Štih, *Goriški*, str. 149 sl., 157 sl., 172 sl.

⁵⁷⁴ PF I/1, št. 79, str. 68; PF I/2, št. 158, str. 159; Komac, *Od mejne grofije*, str. 256.

⁵⁷⁵ UBKr II, št. 395.

⁵⁷⁶ GZL IX, št. 42.

⁵⁷⁷ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1429 VII 13 (prepis CKSL).

⁵⁷⁸ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1440 XI 6 (prepis CKSL).

katera gospostva pa je bilo aplicirano, ostaja za sedaj odprto. S širjenjem vpliva kranjskega deželnega gospostva – Habsburžanov – in njihovih kranjskih vazalov se je v kraški prostor širil tudi vpliv kranjskega deželnega prava. Lep primer je iz leta 1453. Nikolaj Jamski, sicer glavar walsejskega Krasa, je podaril samostanu Bistra hišo s parcelo v Št. Vidu (Podnansu), v vipavskem gospostvu, kar je posedoval po deželnem pravu Kranjske in Krasa – *nach landes rechten in Krain vnd auff dem Karst*.⁵⁷⁹ Kako se je to prepletalo, ni jasno. Droben indic o tem lahko vidimo v listini iz 1456, ko sta Andrej Stettner, tržan Loža, in njegova žena, istemu Nikolaju Jamskemu prodala več vinogradov v vipavskem gospostvu, in to »po deželnem pravu in običajih«.⁵⁸⁰ V primeru sporov pa bi razsojal »deželni knez ali naš knez Celjski ali njegov glavar, ki je v Ložu«. Čeprav je bila posest na Vipavskem, bi razsojal deželni knez oziroma gospod prodajalcev, loških tržanov, torej Kranjcev. Drugače pa je bilo na walsejskih gospostvih, ki so šla očitno po poti razvoja v samostojno deželo.

V walsejski upravni terminologiji je Kras pomenil celoten sklop njihovih primorskih posesti – od Devina preko Senožeč, Prema, Gotnika do Reke, Veprinca in Moščenic. To lepo kaže delilna pogodba med bratoma iz leta 1464, kjer so vsa poimensko našeta gospostva ležala na Krasu – *alle gelegen sein am Karst*.⁵⁸¹ Na posameznih gospostvih so imeli svoje gradiščane oziroma oskrbnike (v Senožečah, na Premu, Gotniku idr.), za cel teritorij pa glavarja, ki je imel sedež v Devinu in se je običajno imenoval *hauptman zu Tibein vnd auff dem Karst*.⁵⁸² Poleg njega sta bili še glavarstvi na Reki in v Kastvu, ki sta imeli pristojnosti za mestne teritorije; reško za ozemlje, običajno imenovano *terra Fluminis sancti Viti*, kastavsko pa za mesto Kastav ter kaštela Veprinac in Moščenice. Glavar v Devinu je bil obema nadrejen in je na primer kot namestnik gospodov z Walseeja razsojal sodne pritožbe tudi na Reki.⁵⁸³ Tu imamo torej nek obsežen zaključen teritorij z imenom Kras pod oblastjo istega gosпода. V nekaj virih imamo izpričan obstoj kraškega deželnega prava in ni zanemarljivo, da leta 1453 o njem govori ravno walsejski kraški glavar.⁵⁸⁴ Bistveni pogoj, da bi se walsejska gospostva lahko transformirala v pravo deželo, pa je pridobitev vrhovne sodne oblasti – krvnega sodstva. In ravno to se je zgodilo že leta 1434. Cesar Sigismund je Rajnprehtu Walseeju podelil krvno sodstvo za vsa njegova gospostva, izrecno tudi na Krasu in v Istri: *den ban uber das blut zu richten umberal in synen herschefften und*

gerichten ... und uff dem Charst und in Isterreich, kar jim je 1450 potrdil tudi kralj Friderik.⁵⁸⁵ To je bil velik privilegij in Wolfgang Walsee se je na svojih gospostvih smatral za deželnega gosпода. Ko je leta 1460 podeljeval plemstvo svojemu meščanu na Reki, se je imenoval »gospod Devina in Krasa« – *dominus Duini et Carsiae*.⁵⁸⁶ Kaj pa deželno plemstvo? Iz septembra 1458 imamo izjemno zanimiv vir – izčrpno poročilo kraškega glavarja Nikolaja Jamskega svojim gospodom o nedavnem dogajanju. Walseeja sta bila tedaj pristaša vojvode Albrehta VI. proti njegovemu bratu, cesarju Frideriku, in napetosti so bile občutne tudi na Slovenskem. Cesarjev zaveznik Jurij Mosheimer je s 74 možmi oropal walsejske podložnike iz Kastva 1500 glav govedi, ki so se pasle pri Gotniku. Andrej Jamski, glavar na Reki, in Henrik Gornjegrajski s 50 kmeti z Gotnika⁵⁸⁷ so se spopadli z vsiljivci in pridobili čredo nazaj. Naslednji dan se je glavar Nikolaj Jamski pri Gotniku zbral *mit der ganzen Landschaft* – torej s klicem deželanov – in udaril preko hrvaškega ozemlja grofa Štefana Frankopana do gradu Kostela ob Kolpi, kjer se je utrdil Mosheimer. Do obleganja ni prišlo in Jamski se je s svojo vojsko in s plenom varno vrnil preko cesarjevih gospostev Kočevja in Ribnice (ter Postojne – pismo je bilo spisano v gradu Jama).⁵⁸⁸ Termin *Landschaft* pomeni deželno plemstvo in tu imamo očitno opraviti s takšno skupnostjo, ki je imela zavest pripadnosti skupnemu teritoriju in gospodu. Pri tem je izredno pomemben indic, ki nakazuje, da je walsejsko kraško plemstvo celo posedovalo lasten privilegij. Leta 1523, ko je notranjeavstrijskim deželam zavladał Ferdinand I., so k njemu na Dunaj prihajala deželna poslanstva. Kot omenja Dimitz, naj bi bilo med njimi poslanstvo Kraševcev, ki je vladarja zaprosilo za vidimus svoboščin, ki so jim jih za zasluge in viteška dejanja podelili njihovi gospodje Devinski in Walseeji. Nadvojvoda si je pridržal odločitev do nadaljnega in o zadevi več ni znanega.⁵⁸⁹ Se pa na to navezuje drug enako pomemben podatek – da je na augsburškem generalnem zboru leta 1526 kraško plemstvo – *adel am Karst* – nadvojvodi predložilo prošnjo za potrditev privilegijev (*freiheit und privilegium*), kot jih je njim in Istranom podelil cesar Friderik (III.).⁵⁹⁰ Šlo je nedvomno za potrditev nekega privi-

⁵⁷⁹ HHStA, AUR, 1453 V 31 (prepis CKSL).

⁵⁸⁰ ARS, AS 1063, 1456 IX 19 (prepis CKSL).

⁵⁸¹ Gl. op. 549, 550.

⁵⁸² HHStA, AUR, 1434 VIII 5; 1459 VI 9 (prepisa CKSL); GZL VI, št. 27; Trotter, *Die Burggrafen*, str. 52–53; Luger, *Kaiser*, str. 38, 41.

⁵⁸³ Žontar, *Kastavščina*, str. 161–166.

⁵⁸⁴ Kot v op. 579.

⁵⁸⁵ Schwind-Dopsch, št. 178, str. 336; RKF 13, št. 164; Doblinger, *Die Herren*, str. 442, 457, 515; Žontar, *Kastavščina*, str. 166–167.

⁵⁸⁶ CDI IV, št. 1110.

⁵⁸⁷ Kot kaže listina iz leta 1469, je bil Henrik Gornjegrajski walsejski in kasneje tudi cesarjev oskrbnik na Gotniku. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1469 VII 19, Gradec (prepis CKSL).

⁵⁸⁸ Kopija 1458 IX 3, Jama, v Deželnem arhivu v Linzu. Po Doblinger, *Die Herren*, str. 470–471 in op. 2; prim. Trotter, *Die Burggrafen*, str. 52–53.

⁵⁸⁹ Dimitz, *Geschichte Krains II*, str. 105, citira *Landschaftliches Archiv*, Fascikel 207, Landhandfeste. Prim. Hauptmann, *Nastanek*, str. 147.

⁵⁹⁰ ... *allem adel am Karst von kay. Friderich hochlöbl. gedechtnus gleicherms als denen von Isterreich freiheit und privilegium geben sein worden* ... Levec, *Die krainischen Landhandfesten*,

legija, ki ga je cesar podelil po pridobitvi walsejskih teritorijev 1466/72, ko so se kraška gospodstva združila pod njegovo oblastjo. Morda ravno na osnovi že starejših devinsko/walsejskih privilegijev. Žal za sedaj o tem ni podrobnejših podatkov oz. raziskav. Kakorkoli že, neke svoboščine v 15. stoletju pač predpostavljajo že obstoj deželnega plemstva (*Landschaft*). Ne dvomimo pa lahko, da so se Walseejci na svojih kraških gospodstvih smatrali za samostojne deželne gospode. Nastopali so neodvisno od kranjskega gospoda, cesarja Friderika in, kot smo videli, celo proti njemu.⁵⁹¹ Navzven so nastopali knežje – v sporu s tržaškim stolnim kapitljem glede patronatstva nad župnijama Trnovo pri Ilirski Bistrici in Tomaj na Krasu so leta 1433 samostojno apelirali na papeža in nato sprožili proces na cerkvenem koncilu v Baslu. Papež Rajnprehta Walseeja v svojem odgovoru imenuje *comes et dominus in Duyno*.⁵⁹² Njihov teritorij s samostojnim pravom, deželnim glavarjem in plemstvom (deželani) je bil na dobri poti v samostojno deželo. Nenazadnje so imeli odlični primer v neposredni sosesčini, Pazinski grofiji v Istri, ki so ji sami vladali v letih 1407–1435⁵⁹³ in ki je imela samostojen ustavno-pravni položaj, vključno z deželnim privilegijem. Leta 1433 so imeli celo skupnega glavarja za svoja kraška gospodstva in Pazinsko Istro – *hawbtman zu Tibein, auff dem Charst vnd ze Mitterburg*.⁵⁹⁴

Še boljši pogoji za nastanek dežele na Krasu so nastali po združitvi gospodstev pod cesarjevo oblastjo v letih 1466/72. Friderik je že prej priznaval regiji določeno »kvazi« deželno samostojnost. Samo tako si lahko razlagamo zelo zgovorno listino iz leta 1444, ko se je za ukrepanje proti Frideriku Čreteškemu obrnil na svoje deželane »Kranjske, Marke, Istre in Krasa« – *vnser landschaft in Krain, an der March, zu Ysterreich vnd am Karst*.⁵⁹⁵ Prve tri so res bile ustavno-pravno samostojne dežele, z deželnim privilegijem. Kras pa ga je morda dobil ravno od cesarja Friderika. Po pridobitvi velikih kraških gospodstev Postojne, Vipave in Hašperka je bil sredi stoletja za Kras pristojen glavar v Postojni, kot kažejo viri iz leta 1453 – *hawbtman am Karst vnd zu Adelsperg*. V njegov delokrog, torej v okvir Krasa, sta sodila tako Hašperk s tamkajšnjo mitnico kot Vipava.⁵⁹⁶ V naslednjih desetletjih je očitno potekalo neproblematično poenotenje Krasa pod cesarjevo oblastjo. Že po pridobitvi prvega dela walsejske dediščine leta 1466 (gospodstva ob Kvarnerju)

je walsejski kraški glavar v Devinu Nikolaj Jamski obenem služil cesarju in je bil oskrbnik Vipave ter od 1468 glavar Trsta, walsejski oskrbnik v Senožečah Jakob Raunacher pa je bil po letu 1466 obenem cesarjev glavar v Kastvu (od 1468 na Reki).⁵⁹⁷ Po priključitvi ostale walsejske zapuščine leta 1472 (Devin, Senožeče, Prem) lahko domnevamo tendenco po še večji centralizaciji. Na poskuse upravnih sprememb lepo kaže kolebanje v nazivih oz. pristojnostih določenih uradov. Jurij Črnomaljski je bil leta 1470 glavar Trsta, Postojne in Krasa, 1477 glavar Postojne in Krasa (*in Adelsperg et in Carsis capitaneus*), Nikolaj Ravbar 1478 in 1482 glavar Trsta in Pazinske grofije v Istri, Gašper Ravbar pa 1484 in 1485 glavar Trsta, Pazinske grofije in Reke.⁵⁹⁸ Ob vdoru Ogrov leta 1485 je bil za Kras pristojen glavar Postojne Lenart Herberstein (*hawbtman zu Adelsperg vnd am Karst*), glavar v Devinu pa je bil le še *hawbtman zu Tywein*.⁵⁹⁹ Devin je izgubil vlogo kraškega upravnega središča. Zanimivo pa je dejstvo, da ime Kras v 1490-ih letih izgine iz uradnih nazivov. Za celotno regijo je bil leta 1493 in 1501 pristojen Gašpar Ravbar kot glavar Postojne, Reke in Devina oziroma 1494 kot glavar Postojne, Reke in Trsta.⁶⁰⁰ Kljub temu pa je Kras kot upravna regija seveda obstajal dalje. Ko je Korošec Jakob Unrest govoril o turškem vpadu leta 1476 je smatral Kras za del Kranjske: Turki so prišli skozi tri dežele – Koroško, Slavonijo in Kranjsko s Krasom (*Krayn mitsambt dem Kast*).⁶⁰¹ Na drugi strani pa nalletimo v cesarjevem urbarju za gospodstvo Prem iz leta 1498 na čisto presenečenje. V njem je navedba, da so vsi, ki posedujejo viteško kmetijo, dolžni nositi pisma deželnega gospoda »v deželi na Krasu« (*in dem lannd Karsl*), kamor bi jih poslal okrbnik, najdlje pa do Ljubljane. Kras je bil v viru samih cesarjevih uradnikov smatran za deželo!⁶⁰² Ob tem ne bi bilo presenetljivo, da bi cesar Friderik nekoč resnično izstavil tudi privilegij kraškemu plemstvu. Še leta 1515 je bil pazinski glavar Janez Durrer poslan na cesarjev dvor v Innsbruck v imenu prelatov, plemičev, mest in trgov *provincie Istrie et Carsiae*, v nadaljevanju inštrukcije pa je govora o mestih, gradovih in krajih »provinc« Krasa in Istre (*provinciarum Carsiae et Istriae*).⁶⁰³ Več o tem za sedaj ni mogoče reči. Dejstvo je, da se je kraško območje vedno bolj povezovalo s Kranjsko in kranjski vicedom je bil že leta 1498 pristojen tudi za kraška gospodstva.⁶⁰⁴ Postopno se je uveljavilo novo ime

str. 265, op. 1.

⁵⁹¹ Doblinger, *Die Herren*, str. 470 sl.

⁵⁹² Hortis, *Documenti*, št. 19, str. 282–283; Doblinger, *Die Herren*, str. 442.

⁵⁹³ Gl. op. 470.

⁵⁹⁴ Gl. op. 511.

⁵⁹⁵ Hauptmann, *Nastanek*, str. 142, op. 741 (1444, VII 19).

⁵⁹⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1453 V 31; GZL III, št. 62. Hašperk je bil upravno del Krasa, Cerknica pa je bila že izven. O tem priča listina iz 1487, kjer je šlo je za posesti „na Krasu, v Cerknici in Ribnici“. ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1487 V 1 (prepis CKSL).

⁵⁹⁷ Luger, *Kaiser*, str. 38–41; HKA, Urkunden, 1466 VII 25; Cusin, *Documenti*, št. 57, 58, str. 81–83; ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1469 VII 19, Gradec (prepis CKSL); CDI IV, št. 1167.

⁵⁹⁸ CDI IV, št. 1168, 1197, 1202, 1224, 1225, 1229, 1231; ARS, AS 1063, Zbirka listin, 1482 I 7, Ljubljana (prepis CKSL).

⁵⁹⁹ HHStA, AUR, 1485 XI 27; Tamaro, *Documenti inediti*, str. 42.

⁶⁰⁰ Nared, *Dežela*, str. 78–79, op. 134; CDI IV, št. 1256.

⁶⁰¹ Unrest, str. 66.

⁶⁰² Kos, *Urbarji II*, str. 249.

⁶⁰³ CDI V, št. 1467.

⁶⁰⁴ Hauptmann, *Nastanek*, str. 144, op. 749.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
AS 1063, Zbirka listin
AS 1073, Zbirka rokopisov, 48r (Pucelj – Peter Pavel Pucelj: *Idiographia sive rerum memorabilium Monastery Sitticensis descriptio*, 1719); 274r

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
AB 331 (Görzer Repertorium)
AUR – Allgemeine Urkundenreihe
Handschriftensammlung, B 6, B 521, W 594, W 718

HKA – Finanz- und Hofkammerarchiv, Dunaj
Urkunden

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
AUR – Allgemeine Urkundenreihe

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana
CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin, tipkopis (avtor Božo Otorepec)
ZIMK – prepisi virov v rokopisni zapuščini Franca Kosa

OBJAVLJENI VIRI

AH II – Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde: Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten*, II. Band. Laibach: Selbstverlag, 1884 u. 1887.

Austro-Friulana – *Austro-Friulana: Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja 1358–1365*. Ed. Josef von Zahn. Fontes rerum Austriacarum II/40. Wien: In Commission bei Karl Gerold's Sohn, 1977.

Autobiography – Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St. Wenceslas. Ed. Balács Nagy, Frank Schaer. Central European Medieval Texts. Budapest: CEU Press, 2001.

Baraga, *Gradivo* – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1: Listine 1246–1255. Ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Thesaurus memoriae. Fontes. Ljubljana: Založba ZRC, 2002.

Bernhard, *Documenta – Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia: Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*. Ed. Günther Bernhard. Dunaj–Ljubljana: Slovenski znanstveni inštitut na Dunaju, Založba ZRC, 2006.

Bianchi, AKÖG 21, 22, 24, 26 – Documenta histo-

riae Forojuliensis saeculi XIII. ab anno 1200 ad 1299 summatim regesta. Ed. Joseph Bianchi. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen*, 21, 22, 24, 26, 1859–1861.

Bianchi, AKÖG 31 – Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. et XIV. ab anno 1300 ad 1333 summatim regesta. Ed. Joseph Bianchi. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen*, 31, 1864.

Bianchi, AÖG 41 – Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. et XIV. ab anno 1300 ad 1333 summatim regesta. Ed. Joseph Bianchi. *Archiv für österreichische Geschichte*, 41, 1869.

Brunettin, *I Protocolli – I protocolli della cancelleria patriarcale del 1341 e del 1343 di Gubertino da Novate*. Ed. Giordano Brunettin. Fonti per la storia della chiesa in Friuli 4. Udine: Istituto Pio Paschini, 2001.

CDI I–V – *Codice diplomatico Istriano I–V*. Ed. Pietro Kandler. Trieste: Tipografia Riva, 1986.

Cessi, *Deliberazioni – Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia I*. Ed. Roberto Cessi. Accademia dei Lincei, Commissione per gli atti delle assemblee costituzionali Italiane dal medio evo al 1831, Serie III/1, Bologna: Nicola Zanichelli, 1950.

Chmel, *Materialien I – Materialien zur österreichischen Geschichte aus Archiven und Bibliotheken 1*. Ed. Josef Chmel. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1971.

Chmel, *Urkunden – Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain Görz, Triest, Istrien, Tirol aus den Jahren 1246–1300*. Ed. Joseph Chmel. Fontes rerum Austriacarum FRA II/1, Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1849.

Chmel, *Urkundliches – Urkundliches zur Geschichte K. Friedrichs IV*. Ed. Joseph Chmel. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 3, 1849, str. 77–157.

Chronicon Spilimbergense – Chronicon Spilimbergense nunc primum in lucem editum. Ed. Joseph Bianchi. Utini: Ex. ti. Turchetto, 1856.

Chronik – Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Ed. Franz Krones. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1883.

Cusin, *Documenti – Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV*. *Archeografo Triestino*, III serie, XXI, 1936, str. 1–131.

DSF I – *Documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1325*. Ed. Giuseppe Bianchi. Udine: Dalla nuova tipografia di Onofrio Turchetto, 1844.

DSF II – *Documenti per la storia del Friuli dal 1326 al 1332*. Ed. Giuseppe Bianchi. Udine: Dalla nuova tipografia di Onofrio Turchetto, 1845.

GAV – *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*. Ur. Božo Otorepec. Viri za zgodovino Slovencev 14. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 1995.

- Gesamturbare – Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter.* Ed. Alfons Dopsch. Österreichische Urbare, I. Abteilung, 2. Band. Wien–Leipzig: Braumüller, 1910.
- Gradivo II, III, IV, V – *Gradivo za zgodovino Slovenec v srednjem veku II–V.* Ed. Franc Kos. Ljubljana: Leonova družba, 1906, 1911, 1915, 1928.
- GZL II, III, VI, IX, X – *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku II, III, VI, IX, X.* Ur. Božo Otorepec. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1957, 1958, 1961, 1964, 1965.
- Härtel, *Urkunden – Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250).* Ed. Reinhard Härtel. Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom II/6. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem.* Ljubljana: Viharnik, 2013, priloge str. 425–468.
- Hortis, Documenti – Documenti che riguardano la storia di Trieste e de' Walsee. Ed. Attilio Hortis. *Archeografo Triestino, Nuova serie*, IV, 1876–1877.
- Iohannes Victorienensis I, II – Iohannis abbatiss Victorienensis Liber certarum historiarum I–II.* Ed. Fedor Schneider. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover–Leipzig: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1909, 1910.
- Joppi, AT 11, 12 – Documenti Goriziani del secolo XII e XIII. Ed. Vincenzo Joppi. *Archeografo Triestino, Nuova serie*, 11, 12, 1885–1886.
- Joppi, AT 12, 13, 14, 15, 16, 17 – Documenti Goriziani del secolo XIV. Ed. Vincenzo Joppi. *Archeografo Triestino, Nuova serie*, 12–17, 1886–1892.
- Koblar, Drobtinice I, II, III – Drobtinice iz furlanskih arhivov. Ur. Franc Koblar. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, I (1891), II (1892), III (1893).
- Komatar, Ein Copialbuch – Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal. Ed. Franz Komatar. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, 13, 1900, str. 30–69.
- Kos, Iz arhiva – Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori. Ed. Franc Kos. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, XII, 1902, str. 57–176.
- Kos, Jedan urbar – Jedan urbar iz vremena oko 1400 o imanijima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru. Ed. Milko Kos. *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci*, 3, 1955–1956, str. 3–18.
- Kos, Milko: Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku. *Vjesnik brv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*, 19, 1917, priloge str. 296–303.
- Kos, *Urbarji I – Srednjeveški urbarji za Slovenijo II: Urbarji slovenskega Primorja I.* Ur. Milko Kos. Viri za zgodovino Slovencev 2. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1948.
- Kos, *Urbarji II – Srednjeveški urbarji za Slovenijo III: Urbarji slovenskega Primorja II.* Ur. Milko Kos. Viri za zgodovino Slovencev 3. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Lackner, Ein Rechnungsbuch – *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich: Edition und Textanalyse.* Ed. Christian Lackner. Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23. Wien: Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 1996.
- Ljubić, Listine II, III, IV, VI, VII – *Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i mletačke republike. Knjiga II, III, IV, VI, VII.* Ed. Sime Ljubić. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, II, III, IV, IX, XII. Zagreb: Fr. Župan, 1870, 1872, 1874, 1878, 1882.
- MDC I–IV – *Monumenta historica ducatus Carinthiae I–IV: 811–1269.* Ed. August von Jaksch. Klagenfurt: Ferd. v. Kleinmayr, 1896–1906.
- MDC V–XI – *Monumenta historica ducatus Carinthiae V–XI: 1269–1500.* Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956–1972.
- MGH DD H III – *Die Urkunden Heinrichs III.* Ed. Harry Bresslau, Paul Kehr. Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae V. München: Monumenta Germaniae historica, 1980.
- MGH DD O I – *Die Urkunden Konrad I., Heinrichs I. und Ottos I.* Ed. Theodor Sickel. Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae I. München: Monumenta Germaniae historica, 1980.
- MGH DD O III – *Die Urkunden Ottos III.* Ed. Theodor Sickel. Monumenta Germaniae historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/2. München: Monumenta Germaniae historica, 1980.
- MGH SS XIX – *Annales Foro-Julianenses.* Ed. Wilhelm Arndt. *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum XIX.* Hannover: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1866.
- Minotto, *Acta – Acta et diplomata e regio tabulario Veneto usque ad medium seculum XV. summatim regesta, Vol I., Sect. I.: Documenta ad Forum Julii, Patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia.* Ed. A. S. Minotto. Venetiis, MDCCCLXX.
- Minotto, Documenta – Documenta ad Forum Julii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia. Ed. A. S. Minotto. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia Patria*, 9, 1894.
- PF I/1, I/2 – *Parlamento Friulano: Volume primo (1228–1420) I, II.* Ed. Pier Silverio Leicht. R. Accademia dei Lincei, Commissione per gli atti delle assemblee costituzionali Italiane. Bologna: Nicola Zanichelli, 1917, 1925.

- Potokar, Klelija: *Kačiče na Krasu*. Kačiče – Pared: samozaložba, 2005, priloge.
- RHSt I/1 – *Regesten des Herzogtums Steiermark. Erster Band 1308–1319, Erste Lieferung*. Ed. Annelies Redik. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark VI. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1976.
- RKF 13 – *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Heft 13: Die Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1447–1457)*. Ed. Paul Herold, Kornelia Holzner-Tobisch. Wien–Weimar–Köln: Böhlau Verlag, 2001.
- Rogatorum, Atti 12, 13 – Rogatorum pro factis Istriæ. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia Patria*, 12 (1897), 13 (1898).
- Rubeis de, Bernardus Maria: *Monumenta ecclesie Aquilejensis commentario historico-chronologico illustrata*. Argentinae, 1740.
- Schwind-Dopsch – *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Ed. Ernst Schwind, Alphons Dopsch. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Univeritaets-Buchhandlung, 1895.
- Senato mare – Senato mare: Cose dell'Istria. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia Patria*, VII, 1891.
- Senato misti, Atti V, VI – Senato misti: Cose dell'Istria. *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e storia Patria*, V (1889), VI (1890).
- Tamaro, Documenti inediti – Documenti inediti di storia Triestina (1298–1544). Ed. Attilio Tamaro. *Archeografo Triestino, III serie*, XV, 1929–1930, str 7–93.
- TEA – *Thesaurus ecclesie Aquilejensis opus saeculi XIV*. Ed. Joseph Bianchi, Udine, 1847.
- TKL I – *Turjaška knjiga listin I: Listine zasebnih arhivov Kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) 1 (1218–1400)*. Ur. Miha Preinfalk, Matjaž Bizjak. Thesaurus memoriae. Fontes 6. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2008.
- TKL II – *Turjaška knjiga listin II: Dokumenti 15. stoletja*. Ur. Matjaž Bizjak, Miha Preinfalk. Thesaurus memoriae. Fontes 8. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009.
- UBKr I–II – *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain I, II*. Ed. Franz Schumi. Laibach: samozaložba, 1882–1883, 1884–1887.
- UBSt I – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, I. Band: 798–1192*. Ed. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.
- UBSt IV – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276*. Ed. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nfg., 1975.
- Uhlirz, Quellen – *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. Abteilung: Regesten aus dem Archive der Stadt Wien, I. Band: Verzeichnis der Originalurkunden des städtischen Archives (1239–1411)*. Ed. Karl Uhlirz. Wien: Verlag und Eigenthum des Alterthums-Vereins zu Wien, 1898.
- Unrest – *Jakob Unrest Österreichische Chronik*. Ed. Karl Grossmann. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series 11. München: Monumenta Germaniae historica, 2¹⁹⁸².
- Voigt, Das urkundliche – Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus aus der Zeit der Könige Ottokar II. und Wenzel II. von Böhmen. Ed. Johannes Voigt. *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 29, 1863, str. 1–184.
- W I – *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten I: 957–1271*. Ed. Hermann Wiesflecker. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1949.
- W II – *Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten II/1: Die Regesten Meinhards II. (I.) 1271–1295*. Ed. Hermann Wiesflecker. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1952.
- Windecke – *Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. Ed. Wilhelm Altmann. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1893.
- Wutte, Martin: Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 38, 1920, priloge str. 302–311.

LITERATURA

- Baum, Wilhelm: *Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters*. Klagenfurt: Verlag Kitab, 2000.
- Baum, Wilhelm: *Rudolf IV. der Stifter: Seine Welt und seine Zeit*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1996.
- Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est: Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2003.
- Cusin, Fabio: *Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo*. Volume primo. Milano: Dott. A. Giuffrè – editore, 1937.
- Czoernig, Carl von: *Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja)*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Zweiter Theil vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564)*. Laibach: Druck und Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1875.

- Doblinger, Max: Die Herren von Walsee: Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte. *Archiv für österreichische Geschichte*, 95, 1906, str. 237–578.
- Dopsch, Heinz in Therese Meyer: Von Bayern nach Friaul: Zur Herkunft der Grafen von Görz und ihren Anfängen in Kärnten und Friaul, Krain und Istrien. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 65, 2002, str. 293–370.
- Francesci de, Carlo: *L' Istria: Note storiche*. Parenzo: Tipografia di Gaetano, 1879.
- Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s pomorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 15. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.
- Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. *Kronika*, 55, 2007, str. 201–230.
- Härtel, Reinhard: Die Rosazzer Quellen und die Grafen von Görz. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 111, 2003, str. 44–103.
- Härtel, Reinhard: Görz und die Görzer im Hochmittelalter. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 110, 2002, str. 1–66.
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Huber, Alfons: *Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich*. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Univeritaets-Buchhandlung, 1865.
- Klen, Danilo: Prodaja Rašpora Veneciji (1402. g.). *Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, XVII, 1972, str. 9–29.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 5. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kos, Franc: Iz zgodovine devinskih gospodov. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani I*, 1923, str. 91–133.
- Kosi, Miha: »Prometna politika« celjskih grofov. *Celjski groffe: Stara tema – nova spoznanja* (ur. Roland Fugger Germadnik). Zbornik mednarodnega simpozija Celje, 27.–29. maj 1998. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 165–180.
- Kosi, Miha: *Andeško-Meranski. Novi slovenski biografski leksikon: A*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia historica Slovenica*, 8, 2008, str. 527–564.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek: Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha: The Beginnings of Medieval Towns in the Slovenian Lands and their Founders: Controversies and New Interpretations. *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property* (ed. I. Benyovsky Latin, Z. Pešorda Vardić). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014, str. 115–156.
- Lackner, Christian: Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain. *Carinthia I*, 181, 1991, str. 181–200.
- Lazar, Tomaž: *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2012.
- Levec, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 19, 1898, str. 244–301.
- Luger, Daniel: *Kaiser Friedrich III. und Triest: Beiträge zur Kulturgeschichte der Verwaltung im Spätmittelalter*. Magisterarbeit. Universität Wien, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, 2010. (<http://othes.univie.ac.at/11036/>)
- Meyer, Therese in Kurt Karpf: Zur Herkunft der Grafen von Görz: Genealogische Studie zur Genese einer Dynastie im Südostalpenraum. *Südost-Forschungen*, 59/60, 2000/2001, str. 35–97.
- Mor, Carlo Guido: Castelli patriarcali a difesa contro i conti di Gorizia. *Studi Goriziani*, 42, 1975, str. 88–101.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 7. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2009.
- Niederstätter, Alois: *Die Herrschaft Österreich, Fürst und Land im Spätmittelalter: Österreichische Geschichte 1278–1411*. Wien: Verlag Carl Ueberreuter, 2001.
- Okoliš, Stane: Izseki iz zgodovine Loža in okolice. *Zgodovinski časopis*, 49, 1995, str. 353–378.
- Otorepec, Božo: Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku. *Notranjski listi III*, Cerknica, 1986, str. 28–46.
- Pahor, Miroslav: Koprski upor leta 1348. *Istrski zgodovinski zbornik I*. Koper: Zgodovinsko društvo jugoslovanske cone STO, 1948, str. 29–68.
- Paschini, Pio: *Storia del Friuli: Volume III. dalla pace di Torino (1381) all'invasione Francese (1797)*. Udine: Istituto delle edizioni accademiche, 1936.
- Pickl, Othmar: Zur Handelspolitik der frühen Habsburger in Innerösterreich. *Der Unternehmer und die Geschichte: Festschrift für Alois Brusati* (Ed. Alois Moser). Wien, 1979, str. 82–103.
- Pizzinini, Meinrad: Die Grafen von Görz und die Terra-ferma Politik der Republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts. *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum*, 54, 1974, str. 183–211.
- Riedman, Josef: *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*.

- Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 307. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977.
- Steinwenter, Arthur: Beiträge zur Geschichte der Leopoldiner. *Archiv für österreichische Geschichte*, 58, 1879, str. 389–508.
- Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove dežel-noknežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauer-jev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp idr.). Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.
- Štih, Peter: »Villa quae Scavorum lingua vocatur Goriza«. Nova Gorica: Goriški muzej, 1999.
- Štih, Peter: Dve novi notici za starejšo zgodovino Ljubljane. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, str. 7–42.
- Štih, Peter: Goriški grofje in Trst do prihoda mesta pod Habsburžane 1382. *Bertošin zbornik: zbornik u čast Miroslava Bertoše, knj. 2*. Pula: Sveučilište Jurija Dobrile u Puli, Državni arhiv Pazin, 2013, str. 123–144.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter: Izvor in začetki škofijske posesti na Kranjskem v 10. in 11. stoletju. *Blaznikov zbornik* (ur. Matjaž Bizjak). Ljubljana–Škofja Loka: Založba ZRC, 2005, str. 35–48.
- Štih, Peter: K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, str. 549–557.
- Štih, Peter: Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju. *Goriške študije* (ur. Peter Štih). Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 27–53.
- Štih, Peter: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. *Vekov tek. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki 1252–2002* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 55–73.
- Stromer von, Wolfgang: Landmacht gegen Seemacht: Kaiser Sigismunds Kontinental Sperre gegen Venedig 1412–1433. *Zeitschrift für historische Forschung*, 22, 1995, str. 144–198.
- Šumrada, Janez: Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice. *Notranjski listi I*, Stari trg pri Ložu, 1977, str. 31–40.
- Šumrada, Janez: Šteberški in njihova posest v srednjem veku. *Notranjski listi III*, Cerknica 1986, str. 47–60.
- Trotter, Kamillo: *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. Schlern-Schriften 105. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1954.
- Trotter, Kamillo: Die Herren von Reifenberg. *Adler: Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler*, 10, 1929, str. 491–494, 534–544, 566–572.
- Wakounig, Marija: *Dalmatien und Friaul: Die Auseinandersetzung zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*. Dissertationen der Universität Wien. Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1990.
- Widder, Ellen: *Itinerar und Politik: Studien zur Reiseherrschaft Karls IV. südlich der Alpen*. Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Beihefte zu J. F. Böhmer Regesta imperii 10. Köln–Weimer–Wien: Böhlau, 1993.
- Wiesflecker, Herman: Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 54, 1948, str. 329–384.
- Wiesflecker, Hermann: *Kaiser Maximilian I.: Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit, Band IV: Gründung des habsburgischen Weltreiches, Lebendabend und Tod 1508–1519*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1981.
- Wutte, Martin: Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 38, 1920, str. 282–311.
- Žontar, Josip: Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja. *Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete*, 21, 1945/46, str. 155–219.

S U M M A R Y

A STRUGGLE FOR PASSES TOWARDS THE ADRIATIC – KARST FROM THE 12TH TO THE 15TH CENTURIES (POLITICAL AND MILITARY HISTORICAL SKETCH)

The region, in the late Middle Ages known as Karst, encompassed a vast area stretching from karst fields in Inner Carniola to the immediate hinterland of coastal towns of Istria (Triest, Muggia, Koper/Capodistria, Izola/Isola, Piran/Pirano). It was a highly transitional area with mountain passes and important trade routes leading from Hungary and Croatia towards the Adriatic and Italy (Venice), thus affording it a major strategic and economic relevance. No wonder it was through the centuries a highly contested region with all major powers from neighbouring provinces Carniola, Carinthia or Friuli struggling to establish their supremacy over its major seigniories of Lož/Laas, Postojna/Adelsberg and Vipava/Wippach.

In the 10th and 11th centuries the German emperors granted vast territories along the lower Soča/Isonzo river, in lower Vipava valley and around Cerknica in Carniola to the patriarchs of Aquileia. The last one enabled the control of all major passes on the roads from Carniola to the coast. The patri-

archs were thus a major political factor in the area all the way to the beginning of the 14th Century, when, after *interregnum*, losing a strong imperial support, they gradually succumbed to the lay forces. Their major rivals were from mid-twelfth century the Counts of Görz, formally advocates of the Patriarchate, who used this position primarily to enlarge their territories and political influence. The importance of this region in the first half of the 13th century is attested also by some important imperial princes possessing large estates on the Karst: the Spanheims, Dukes of Carinthia (in the hinterland of Triest), the Dukes of Andechs-Merania (seigniories of Vipava and Postojna) and Bavarian Counts of Bogen (half of seigniorship of Vipava). After the extinction of these dynasties the struggle in the area was focused primarily on two rivals – Aquileia and the Counts of Görz. With brutal force in almost ceaseless warfare the Counts in a few decades after 1250 overflowed the Karst with their castles and newly formed seigniories under the administration of their loyal *ministeriales* (seven castles in the span of just two decades). At the same time, in the shadow of Görz/Aquileia confrontation, the Republic of Venice finally enforced its rule upon the Istrian coastal towns, including Koper (1279), Izola (1280) and Piran (1283). Around 1320, under Henry II. († 1323), the House of Görz was at the peak of its power as one of the strongest among the princes in the south of the Empire. They controlled large territories stretching from Treviso in Northern Italy into the Inner Istria and across Karst passes to the Lower Carniola. The death of Count Henry II. in 1323 meant literally a disaster. Leaving only a newborn son and with more or less unfortunate marriage policy in the later decades, the family almost overnight became of secondary importance. New powerful forces emerged on the scene: the Austrian Habsburgs with their loyal vassals, the Counts of Cilli and Ortenburg.

Acquiring the rule over Carinthia and Carniola in 1335, the Habsburgs became immediate neighbours of Aquileian Friuli and seigniories on the Karst passes: Lož, Postojna, Vipava. Extending their power over this strategic area in the North-East of Italy was a logical consequence. In 1350 the offensive began with occupation of Friuli and the passes, literally eliminating the patriarch as a factor of any political importance in the area. Due to the strong influence of the Luxemburgs (emperor Charles IV), which was felt in this region from 1340s to the beginning of the next century, the matter was still resolved diplomatically, with Habsburgs receiving a temporary hold on a few strategic points (Chiusaforte, Venzone in Friuli, Vipava). But a decade later, in 1361 Duke Rudolph IV ruthlessly invaded Friuli again, occupied the land, captured the Aquileian patriarch and detained him in Vienna. Through the intervention of Hungarian king Louis the Great, peace was

concluded in 1362, but the Duke retained all major positions. The passes were lost to Aquileia, the castles were opened for the duke and put into custody of his loyal followers. The most influential of them, the Counts of Cilli, received two strategic seigniories of Vipava and Postojna in pledge and retained them for six decades (until 1430). Another huge success of Duke Rudolph IV, obtained by diplomacy, was the treaty of inheritance with a branch of the Counts of Görz, which in 1374 brought the Habsburgs two provinces/counties: in Inner Istria and in southern Carniola. During these turbulent times in the first two thirds of the 14th century the military activity in the region had no parallels in the Slovenian area. We have numerous sources reflecting the mercenary warfare, different political coalitions, truces and peace treaties being concluded and broken, loyalties changing overnight, sieges of castles, pillaging and devastating of countryside. Especially Istria suffered a lot, due also to the wars between the Hungarian King Louis the Great and the Republic of Venice (1346–47, 1356–58) which echoed in this area. One local noble family surpassed all others in the field of mercenary activity – those of Stegberg – who possessed the seigniorship of Postojna from 1332–1371, when they sold it to the Habsburgs for enormous 28.000 florins. In these decades they literally ruled the Karst due to their skilful manoeuvring between different masters: Görz, Aquileia, Venice, King of Hungary, Habsburgs.

A new chapter began by Habsburg acquisition of the city of Triest after the »War of Chioggia« in 1382 (the first attempt in 1371 failed), which was the only port in the bay of Triest to have escaped the Venetian rule so far. It gradually became the emporium of Habsburg Eastern-Alpine provinces and the main rival of Venetian monopoly in the Northern Adriatic (in regard to trade with continental hinterland, production of salt etc.). A huge military event with unexpected consequences for the area was in the second decade of the 15th century the war of King Sigismund with Venice for Dalmatia (1411–13 and 1418–20). Huge Hungarian armies (in November 1411 10.000 horsemen by the notion of the king himself) crossed the Karst passes towards Venice, in 1412 also king Sigismund, who in January next year led a campaign all the way to Pula in the south of Istria. After a five year truce without diplomatic results, the war broke out again in 1418. Sigismund relied too much on the economic (trade) blockade of the Republic, which was effectually carried out also by his father in law Herman of Cilly, the lord of all three main Karst passes. Venice, with no strong military opposition this time, in 1419–1420 occupied the whole of Friuli and the rest of Aquileian possessions in Istria, thus ultimately terminating the lay rule of the patriarch of Aquileia. The Terra Ferma expanded enormously and Venetian territories now bordered

directly on Habsburg lands. The rivalry between Trieste and Venetian ports for the trade with continental hinterland became fierce. When in 1461 the Emperor Frederick III. granted to Trieste the privilege of »compulsory road« (*Straßenzwang*) – all trade to Venetian Istria had to go through Trieste where all the dues (tolls etc.) had to be payed – the war became inevitable. It was duly won by Venice that occupied another piece of hinterland (Novi grad/Neuhaus, formally territory of Görz). The economic rivalry continued and the Emperor Frederick III. and especially Maximilian were now increasingly effective in creating an efficient trade and transport regime in the hinterland, which served Trieste and hindered Venice. The next war between Maximilian and Venice in 1508–16, a part of a huge war in northern Italy, was a total success for the Emperor, who in 1500 also inherited the last territory of the now extinct Counts of Görz (County of Gorizia). In 1516 (1522) new borders were drawn that for the next three centuries denoted the limits of Habsburg provinces and Venice in Friuli and Istria.

Karst area was during the 15th century gradually

subjected to the Habsburg rule. In 1430 Vipava and Postojna were peacefully ceded back to the Habsburgs by the Counts of Cilli, 1466/72 a huge territory was partly inherited and partly bought from the Lords of Walsee (Devin/Duino, Senožeče, Prem, Gotnik, Reka/Fiume with a large tract of land at Quarnero) and in 1500 the County of Gorizia was inherited. The area at this time already had a strong provincial identity, with territorial law being mentioned (*landesrecht am Karst*). Especially the Walsee territory was on a good way to become a »Land« in political terms. It had a common captain as a deputy of the lord with military and jurisdictional capacities, a »Landschaft« is mentioned – a community of provincial nobility – and there are strong indications that a privilege for the nobility was also issued by their lords. After the uniting under the Habsburg rule the regional identity was retained but at the beginning of the 16th century the whole region (except the County of Gorizia) was incorporated to the Duchy of Carniola as the so called *angeraichten herrschaften* (as well as the Inner Istria).